

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI
DEVLETİ'NİN BALKANLARDA İNŞA
ETTİRDİĞİ KIŞLALAR**

ÜMİT ALPER GÜNDÜZALP

2501171709

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ

İSTANBUL-2021

ÖZ
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
BALKANLARDA İNŞA ETTİRDİĞİ KİŞİLER

ÜMİT ALPER GÜNDÜZALP

Dünya Tarihi araştırmalarında önemli bir konuma sahip olan ve ömrünün son yüzyılında hem iç hem dış siyaseti zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti'nde siyasi, idari ve iktisadi alanlarda pek çok yenileşme adımları atıldı. Sultan III. Selim dönemindeki başarısızlıkla sonuçlanan yenileşme çabalarından sonra Sultan II. Mahmud'un izlediği kademeli tasfiye politikalarıyla Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme teşebbüsleri artmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda pek çok gelişme meydana gelmiştir. Taşra düzeyinde tatbik edilen kapsamlı politikalar bu teşebbüslerin incelenmesi için kıymetli örnekler teşkil ederler. Yenileşme adımlarının kolay bir şekilde atılabilmesi için iktidar ve toplumun örgütlenmesi gerekiyordu. Bu gereklilik; devletin inşa politikalarına yansdı ve yönetilen inşa süreçleri beraberinde kurumlaşmaları getirdi. Oluşturulan bu kurumlardan en önemlisi olarak görülen kışlaların; Osmanlı Devleti tarafından yürütülen yenileşme hareketleri açısından düşünüldüğünde önemli bir yeri vardır. Çünkü bu dönemde inşa edilen kışlalar; sadece askerlerin barındıkları yerler olmaktan çıkarak siyasi, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik hedefler taşıyan özel kurumlar haline gelmiştir. Ekonomik ve siyasi sebepler dışında, girişilen çok sayıdaki altyapı ve imar faaliyetinin bu gelişmelerde kayda değer bir role sahip olduğu görülmektedir; çünkü bu projeler sayesinde devletin taşra politikaları belirginleşmiştir. Bu doğrultuda kışla inşasının merkezden taşraya yöüngeler çizdiği ve bu yapıların itaat ve asayiş yayan temel araçlar haline geldiği görülmektedir. Bu çalışma; oluşan yeni düzen ortamında kışlaların ne derece önemli bir konuma sahip oldukları hakkında bir teori geliştirebilmek, Rumeli'ye odaklanarak dönemin arşiv malzemelerinden de istifade ederek başarılı olan ve olmayan hususları tespit edebilmek, bu doğrultuda karşılaşılan engelleri yorumlayabilmek teşebbüslerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkez, Taşra, Merkezîleşme, Rumeli, Kışlalar

ABSTRACT
BARRACKS BUILT BY THE OTTOMAN EMPIRE IN
THE BALKAN'S IN THE FIRST HALF OF THE XIX. CENTURY

ÜMİT ALPER GÜNDÜZALP

In the Ottoman Empire, which has an important place in World History studies and whose domestic and foreign policies began to weaken in the last century of its life, many innovative steps were taken in the political, administrative, and economic fields. After the unsuccessful renovation efforts during the reign of Selim III, with the gradual liquidation policies followed by Sultan II Mahmud, the centralization attempts of the Ottoman Empire increased. As a natural consequence of this, many developments have occurred in the social, economic, and military fields. Comprehensive policies implemented at the provincial level provide valuable examples for the study of these enterprises. To take the steps of innovation easily, the government and society had to collaborate. This requirement; reflected in the construction policies of the state, and the managed construction processes brought along institutionalization. The barracks, which are seen as the most important of these institutions, have a primary place in terms of the rejuvenation movements carried out by the Ottoman Empire. Because the barracks built in this period, have become private institutions with political, sociological, economic, and psychological goals, rather than just the places where the soldiers took shelter. Apart from economic and political reasons, it is seen that numerous infrastructure and reconstruction activities have a significant role in these developments; because, thanks to these projects, the provincial policies of the state became clear. Accordingly, we see that the construction of barracks draws trajectories from the center to the countryside, and these structures have become the basic tools that spread obedience and public order. This study includes attempts to develop a theory about the importance of the barracks in the emerging new order environment, at the same time, by focusing on Rumelia and using the archive materials of the period, to identify the successful and unsuccessful issues and to interpret the obstacles encountered in this direction.

Keywords: Center, Province, Centralization, Rumelia, Barracks.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dönüşüm ihtiyacı içerisinde olduğu devletin bütün mekanizmalarınca derinden hissedilmektedir. Çözüm arayışlarının hakim olduğu bu buhran döneminde; Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid zamanlarında atılan köklü adımlarda önce askeri sınıfın, çözülmesi zaman gerektiren sorunlara ve kalıcılaştırılması gereken çözümlere bir tehdit olmaktan çıkarılması gerekiyordu. Ardından ordu mensuplarının, etkili ve hızlı yöntemlerle standartlaştırılarak mevcut rejimin beklentilerini karşılayabilecek noktaya getirilmesi gerekiyordu. Ayrıca daha önce Osmanlı Devleti'nin kontrol altında tutabildiği Asker-Esnaf-Halk ilişkilerinin, incelenen dönemin son zamanlarında kontrolden çıktığı görülmektedir. Bu dönemin devamında ise çağın gerekliliklerine cevap verebilecek bir asker tipinin domine edilebilmesi için asker ile halk arasında kalın duvarlar örülmesi gereksinimi doğdu. Belirli bir silsilenin tekrar edilerek terbiyenin gerçekleşeceği bir yer olarak tasarlanan kışlalar, ayrıca mevcut ideolojinin somutluk kazandığı mekânlar olarak karşımıza çıkmaya başladı. XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin dönüşüm gereksinimi duyması üzerine dönemin ihtiyaçlarına cevap veren bir devlet mekanizmasının kurulması için pek çok köklü adım atıldı. Özellikle XIX. Yüzyılın ilk yarısında görülen merkezîleşme girişimlerinin sağlıklı bir zemine yerleştirilmesi için asker-halk ilişkilerinin kontrol altına alınması gerekiyordu. Bu sebeple hem askerî hem de sivil alanlarda kanunlaştırma faaliyetleri başladı. Bu faaliyetlerin daha kalıcı olabilmesi amacıyla Sultan Abdülmecid zamanında sosyal disiplinin ve politik sosyalizasyonun inşa edildiği yerler olarak bilinen kışlaların yapımı hız kazandı ve merkezden taşraya doğru yayılan ve örneklerine İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi ülkelerde de rastlayabileceğimiz kışla inşa etme ve stratejik şekilde konumlandırma politikalarının sonucunda devletin tamamını kapsayan bir kışla ağı oluşturuldu. Araştırmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iktidar, iktisat ve toplumun örgütlenmesi aşamalarının kışlalarla nasıl bir ilgisi olduğu hakkında bir tartışma mevcuttur. Söz konusu illiyet bağı belirli teoriler ve örnekler ile desteklenmektedir. Güvenlik, denetlenebilirlik ve kurumlaşmalar arasındaki bağ ile profesyonel bir kontrol aygıtının oluşumu arasındaki bağın tespiti asıl ulaşılmayı hedeflenen hususlardan en önemlisidir. Çünkü bu kavramlar iktidarın, itaatın ve sosyal düzenin

sürdürülebilirliğini sağlayan kavramlardır. İkinci Bölümde ise teorileşmiş düşüncelerin Osmanlı Devleti'nin somut örneklerine ne şekilde yansıdıklarını tespit edebilmek hedeftir. İncelenen dönemin başlarında Osmanlı Devleti'nde kale şehirleri şeklinde örgütlenmiş olan, kendilerine ait birlikleri olan hanedanlar tarafından yönetilen taşra düzeni mevcuttur. Fakat daha sonrasında Osmanlı Devleti'nin taşradaki nizamı kendi lehine sağlama serüveni başladı. Bu süreçte panoptik mekânların üretilmesi ile birbirini denetleyen askerî kurumların inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca bu kurumlar mülki politikaların uygulanmasında, güvenliğin inşa edilmesinde, müdahale kapasitesinin ve harp kapasitesinin geliştirilmesinde kolaylaştırıcı etkisi vardır. Bu kurumlardan en önemlisi olan kışlaların; metin içerisinde ilgili kısımlarda bolca yer verilecek olan örgütlenme çeşitleri, güvenlik paradigması, bürokrasi, sosyal taşıyıcılar, fiskal-militarizm, sosyal kontrol gibi kavramlar üzerindeki tesirleri ile beraber düşünüldüğü zaman bu maddeler arasındaki tehdit unsurlarının merkezden gönderilen, devamlı yer değiştiren, devamlı talim ve terbiye olunan ve münavebe suretiyle her daim dinamik kuvvetler ile bertarafı ile İstanbul'un kırsalda olan tahakküm seviyesinin olabildiğince arttırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple ilk bölümde oluşturulan teorik zemin ile ikinci bölümde çizilen güzergâh birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise kışlaların müdahale kapasitesini arttırmaya veya harp kapasitesini arttırmaya yönelik olarak inşa edilen kışlalardan oluşan örnekler bizlerin bu konuyu daha iyi anlamlandırmasına yardımcı olacaktır. Araştırmanın olgunlaşması ve sonuçlanması aşamalarında; kaynaklara erişebilme ve yorumlayabilme hususlarında bana açık bir şekilde olan katkıları için kıymetli Sn. Prof. Dr. Mahir Aydın, Sn. Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan hocalarıma ve araştırmanın ağırlık noktasının oluşturduğu dönemi anlamlandırabilmem hususunda bana katkıları olan kıymetli hocam Sn. Prof. Dr. Gültekin Yıldız'a teşekkürlerimi borç bilirim. Araştırma süreci boyunca şahsıma göstermiş olduğu ilgi, sabır ve dikkat ile her açıdan desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Sn. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi'ye olan minnet borcumu iletmek isterim.

Ümit Alper Gündüzalp

İstanbul 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIŞLALARIN ARAÇSALLAŞTIRILMASI

1.1. Siyasal Düzlemde “İktidar Üretimi” Aracı Olarak Kışla	11
1.2. Sosyolojik Düzlemde Toplumun İnşa Aracı Olarak Kışla.....	20
1.3. Vergi Erkinin Kapsamlandırılması Açısından Kışla	26
1.4 Osmanlı Tipi Merkezîleşmede İnşa Politikalarının Rolü	31

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NİN MERKEZİLEŞME ÇABALARINDA KIŞLALARIN YERİ

2.1. Güvenlik Paradigmasının Oluşumu Açısından Sevku’l-Ceyş Kavramı	41
2.2. Kapasitenin Arttırımı Ve Kışlaların Konumlandırılması	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA KAPASİTESİNİ ARTTIRMAYA YÖNELİK KONUMLANDIRILAN KIŞLALAR

3.1. Edirne.....	62
3.2. Silistre.....	64
3.3. Şumnu.....	69
3.4. Rusçuk.....	73
3.5. Babadağı.....	77
3.6 Varna.....	80
3.7. Vidin.....	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇ GÜVENLİK KAPASİTESİNİ ARTTIRMAYA YÖNELİK KONUMLANDIRILAN KIŞLALAR

4.1. Manastır.....	89
4.2. İşkodra.....	93
4.3. Leş.....	95
4.4. Niş.....	95
4.4. Selanik.....	98
4.5. Sofya.....	102
4.6. Yanya.....	103
4.7. Tırnova.....	106
4.8. Bosna.....	109
4.9. Travnik.....	113
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	125

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz:	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Aydınlanma döneminde gerçekleşen bilimsel devrimler her şeyin yasalara bağlı olduğu düşüncesini beraberinde getirdi. Bununla bağlı bir şekilde düşünüldüğünde temel düzeyde bireylere ve topluma hükmeden ortak yasaların olup olamayacağının sorgulandığı bir dönemin ürünü olarak kitle psikolojisine ve kolektif davranışlara yönelik olan merakın artmasının sonucunda bireylerarası ilişkilere yönelen pek çok yaklaşım ortaya çıktı. Özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda bireyleri merkeze alarak yapılan çalışmaların ortak yönü önce bireye sonra bireyin duyum-eylem-sosyal çevre eksenine yoğunlaşılmasıdır. Yapılan araştırmaların devamında farklı toplumlar ve farklı kültürlerin hakkında bilgi elde edebilmek için bir rekabet ortamı oluştuğu görülmektedir. Başlarda küçük akademik gruplarca yönetilen bu bilgi elde edebilme süreci daha sonrasında devletlerin çatısı altında şekillenerek devam etti¹. Devletlerin bünyesinde daha yönetilebilen toplumların oluşturulması için kullanılmak üzere elde edilen bilgiler hem toplumun farklı düzeylerinde hem de devletlerin topluma yönelik olan siyasal yaklaşımlarında bazı değişikliklerin yaşanmasına sebep oldu. Bu değişikliklere örnek olarak iktidarın örgütlenmesi, devletin iktisadi mekanizmasının örgütlenmesi ve toplumun sosyal bir organizma olarak kabul edilip örgütlenmesi gibi örnekler verilebilir².

¹ Condillac'ın ve Condorcet'in yaptığı araştırmalara göre bireyin iç dünyasına doğru bir yönelişin olması söz konusu dönem için büyük bir gelişme olarak kabul görmektedir. Özellikle bu isimlerden sonra insan zihni ve insan davranışlarına yönelik araştırmaların çeşitlendiği görülmektedir. Bu süreçte 1798 senesinde sırf farklı kültürlerden olan insanlar hakkında bilgi toplamak için İnsan Gözlemcileri Cemiyeti oluşturulması ilgi çekici bir gelişmedir. Bu aşamanın ardından toplanan bilgilerin çeşitlenmesi ve bu konuya yönelik merakın artması ile dönemin düşünsel yapısını geliştiren düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalardan başlıcaları; Adam Smith'in "Ahlaki Duygular Kuramı", David Hume'un "Deneyisel Akıl Yürütme Yöntemini Ahlaki Konulara Uygulamaya Yönelik Bir Deneme" eseri, Kant'ın "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Soruşturma" eseri gibi çalışmalar örnek olarak gösterilebilir. İnsan yaşamını sosyal etkileşim açısından ön plana çıkaran önemli isimlerin başında ise kendisinden önceki kuramları geliştiren, ruh ve duygu kuramlarıyla ün kazanan Friedrich Herbart gelmektedir. Sosyal bilimlerin gelişme gösterdiği dönem hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Gustav Jahoda, **Sosyal Psikoloji Tarihi**, Çev: Şeyda Başlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.6-128.

² Gustav Jahoda, age., s. 69-74.

17 ve 18. yüzyıllarda askerî alanda yaşanan dönüşüm ise askerî sınıfın devlet ve toplum içerisindeki konumunu derinden etkiledi. Özellikle askerî sınıfın devlet içerisindeki konumu konusunda yürütülen Avrupa merkezli araştırmaların kapsamına 18. yüzyıl boyunca üst üste meydana gelen savaşların da eklenmesi teorik boyutta yürütülen incelemelerin çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Yürütülen bu incelemeler ile birlikte, askerî sınıfın değişen rolünün neticesinde toplumsal ve siyasal sistemler içerisindeki askerlerin sahip oldukları konumda yaşanan değişikliklerin sonucu olarak savaşların, belli bir sınıfın idâme ettirdiği bir süreç olmaktan çıkarak toplumu da içerisine alan bir sürece dönüştüğü görülmektedir. Bunun sonucu olarak da sadece savaş dönemlerinde sorumlu olan askerî birliklerden, savaş dönemi dışında ekonomik faaliyetlerin işlerlik kazanmasında ve yürütülmesinde rol oynayan birliklere doğru anlamsal dönüşüm yaşandı. Ekonomik ve askerî gücün elde edilebilirliği açısından düşünüldüğünde devletlerin, hâkimiyetin tam anlamıyla sağlanabilmesi için zaruri olarak görülen daha büyük maddi getirilere ve daha büyük talimli askerî birliklere duyulan gereksinimleri artış gösterdi. Bu sürecin devamında ise sivil disiplinin arttırılması ve birlikler arası motivasyonun arttırılması için tasarlanmış kışlaların, söz konusu dönüşüm ile beraber boyut değiştirerek karşımıza çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır³.

Yaşanan bu dönüşüm sürecinde devletlerin başarısını etkileyen en temel faktör merkezîleşme ile olan orantıdır. Bu dönemde hem insan kaynağının hem maddi araçların kontrol edilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple savaşların idâme kapasitesinde belirgin bir rol oynayan taşradaki mali politikalarda söz sahibi olan ve devlet sınırları içerisinde örgütlü bir yapı olarak karşımıza çıkan yerel unsurların sistem içerisindeki rollerinin aşamalı bir şekilde ellerinden alınıp devlet kontrolüne aktarıldığı bir dönem karşımıza çıkmaktadır⁴. Yeni bir askerî düzenin tesis edildiği bu dönemde, klasik anlamdaki devlet ile rasyonel anlamdaki devlet kavramlarını birbirinden ayıran rasyonel egemenlik

³ R.R. Palmer, “Kraliyet Savaşlarından Ulusal Savaşlara”, **Modern Strateji: Mavhiavelli’den Nükleer Çağa**, Der: Peter Paret, Çev: Doruk Can Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 111.

⁴ Osmanlı Devleti’nde yerel unsurlara örnek olarak; çiftlik beyleri, kapudanlar, ayanlar, lonca liderleri, yeniçeri komutanları ve ulemeden kimseler verilebilir. Caner Sancaktar, “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.10, S.2, Sakarya 2015, s.29.

kavramının inşasının aşamalarını tamamlayan devletlerde; hem maddi araçları elde etme konusunda daha geniş yetkilerle donatılan hem de sosyal taşıyıcı rolünü üstlenen bürokrasi sınıfının ve daha kapsamlı olarak konumlandırılmış, gönüllülük esaslı yerine vatandaşlık esasıyla teşkil edilen orduların yer aldığı görülmektedir⁵.

Meydana gelen bu değişim sürecini anlamlandırabilmemiz için Yakınçağ öncesi döneme yönelik olan iktisadî araştırmaların süreç ile beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim dönemsel olarak değerlendirildiği takdirde; haraç devletinden mülk devletine⁶, mülk devletinden de vergi devletine ve daha sonra Fiskal-Militarizm düşüncesinin hâkim olduğu devlet modeline aşamalı bir şekilde geçişlerin yaşandığı kabul edilmektedir. Bu düşünceye göre taşra yönetim geleneğinde mülk-malikâne yönetimi anlayışından Fiskal-Militarizm anlayışına doğru geçişin yoğunluğu savaşların sık bir şekilde yaşandığı bölgeler ile doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Yine bu kavram ile değer kazanan “Denetlenebilirlik” maddesinin en büyük yardımcı kavramı olan kurumsallaşmalar bu doğrultuda önem kazandı. Bu dönemde kurumsallaşmaların ortak gayesi olarak ise güvenliğin inşası maddesi karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu denetlenebilirlik maddesini hem kurumların kendi içerisinde hem de bulundukları bölgede boyut kazanan bir kavram olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu sebeple güvenlik kavramının da bir tür kamu hizmetine dönüştüğü bilinen bir gerçektir. Bu noktada ordular; silahlı birliklere sahip, örgütlü ve merkezî bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Süreç ile beraber düşünüldüğünde yaşanan savaşlar ve savaşların ardından yürütülen politikalar ise “Fiskal-Militarizm” politikasını olgunlaştırdı ve siyasal erkin merkezî alanda yoğunlaşmasına sebep oldu. Kışla inşa politikalarının dâhil olduğu sürekli denetim ve gözetim ağının inşa edildiği bu süreç hükümdar merkezli politik düşüncede devrim etkisi yarattı⁷.

⁵ Adem Başpınar, “Askeri Sosyoloji: Tarih Ve Kaynaklar”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

⁶ Bu aşamada yabancı dilden yapılan çevirilerden kaynaklı yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi için belirtmek gerekir ki; haraç devleti terimi aslında devletleşme sürecini tamamlayamamış olan grupların yağma, talan gibi yollarla gelir elde ettikleri süreci ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁷ İlk önce John Brewer tarafından yazılmış olan “Snews of Power: War, Money and English State” isimli eserde kullanılmış olan “Fiskal-Militarizm” kavramı, 18. yüzyılda artan savaşların etkisi ile devletlerin “daha fazla asker” ve “daha yüklü vergi” politikalarının izlenmesi suretiyle hem hazinenin

Sürecin devamında, birinci bölümde de üzerinde durulacağı üzere merkezîleşme politikasının ekonomik kapasitesinin destekleyici bir unsur olarak karşımıza çıkan vergiler iktidar açısından hem iç tehditlerin hem dış tehditlerin bertarafına yönelik bir yatırım aracına dönüştü. Bu durum devletlerin taşraya yönelik olan müdahalelerini arttırdı ve kaynakların yönetimi hususunda yeni politik düşünceye hizmet eden kışlalar örneğinden anlaşılabileceği gibi daha etkin mekanizmaların oluşumunu beraberinde getirdi. Bu durum yönetsel yapılar ile belli bir miktarda para ödenen askerî birlikler ve tedarikçi grup arasındaki ilişkileri derinden etkiledi. Savaş potansiyelinin hem yönetsel hem sosyal yapılar tarafından şekillenmeye başladığı dönemde kesin dönüşümün, fetih politikasının yerini bazı politik parametrelerin aldığı sosyal alanda başladığı görülmektedir⁸.

19. yüzyılın ilk yarısındaki dönemde Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları incelendiği takdirde söz konusu politik parametrelerden en önemlisi olarak bahsedebileceğimiz asker-vergi-halk arasındaki bağın devlet kontrolünde idamesi için çok fazla girişim karşımıza çıkmaktadır. Şâni-zâde Ataullah Efendi'nin vakanüvislik görevi esnasında kaleme aldığı vakayiname, dönüşüm öncesi dönem ile ilgili olarak içtimaî bir tespit barındırması açısından bizim için önemlidir. Halkın havas ve 'avâm olarak ikiye ayrıldığını söyleyen Ataullah Efendi, 'avâm olarak nitelendirilen sınıfta ittifak-ı hakikinin olmaması, havas olarak nitelendirilen sınıfın ise sûrî ve mevhûm (ciddi olmayan) bir yapısının bulunmasını yenileşme hareketlerini dayanaksız bırakacak nedenler olarak görmektedir. Ayrıca bu eserin ilgili kısmında, iki sınıfın da birbirlerine düşmanlık besledikleri ve güvenliğin merkez tarafından tedarik edilemediği bir ortamda vergi-asker-halk üçleminde

hem hazineye tedarik sürecindeki araçların merkezîleştiği dönemi ifade etmektedir. Ayrıca devletlerin hem iç hem dış kaynaklı tehditlere yönelik olarak askerî potansiyelini arttırmak için uyguladığı, bir önceki dönemlere göre daha etkili ve sert bir şekilde uygulanan ekonomik politikaların geneline verilen isimdir. Söz konusu politikanın önce İngiltere'de uygulandığı hakkında yapılmış olan bir araştırmadan yola çıkarak daha sonra Fransa, Habsburg, Prusya ve Rusya gibi devletlerin geneline uygulandığı görülmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Christopher Storrs, "Introduction: The Fiscal-Military State In The 'Long' Eighteenth Century", Ed: Cristopher Storrs, **The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays In Honour of P.G.M. Dickson**, Ashgate 2009, s. 1-23.

⁸ Dönüşüm sürecinde yaşanan merkezî olmayana gerçekleşen müdahaleye; 19. yüzyılda dünya genelinde devlet tarafından örgütlenmeyen eşkiya, yerel beyler, korsanlar gibi yerel güç odaklarına karşı yürütülen mücadeleler örnek olarak gösterilebilir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Jeremy Black, **Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000**, çev: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s.347-365.

değerlendirdiğimiz sistemin tertibinin yahut suret-ı intizamının mümkün olmayacağını daha önce de tecrübe edildiğini aktarılmaktadır. Sosyolojik açıdan değerlendirildiği takdirde de bu durum devlet kontrolünde gerçekleşecek olan toplumun siyasallaşması vetiresinin önünde bir engel teşkil etmektedir⁹. Tertibi veya intizamı mümkün olabilecek bir sistemin inşasının ise sadece askerî alanı kapsayan konularla kısıtlı kalmaması için önce umur-ı mülkiyenin ıslahından başlanmasının ne derece önemli olduğunun, ardından hazine gelir ve giderlerinin düzenlenmesinin gerekliliğinin üzerinde önemle duran Ahmed Cevdet Paşa'nın, ancak bu şekilde "levâzım-ı harbiyye" nin tekâmülüne gayret edilebileceği yorumu, Osmanlı Devleti'nin literatürüne asker-vergi-halk üçlemi hakkındaki farkındalığın yansıması olarak yorumlanabilecek önemli bir örnektir¹⁰.

Sultan II. Mahmud döneminde atılmaya başlayan radikal adımların devamı olarak nitelendirilebilecek Tanzimat Dönemi, dönemin gerekliliklerini karşılayan merkezî devlet tahayyülünün gerçekleştirilmesi aşamasında halkın sisteme dâhil olmasını amaçlayan belirgin adımların atıldığı dönemdir¹¹. Osmanlı Devleti'nin; araçların tasfiyesi ile oluşan boşlukta, taraf kazanma, asker celbi, vergi toplayabilme gibi önemli konularda halkı sisteme dâhil edebilmesi gerekiyordu. Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından sonra merkez tarafından atılan adımları bu açıdan düşünmemizin önünde bir engel yoktur¹². Osmanlı Devleti'nin yolsuz gidişatının sebeplerini, imar-ı mülkün çeşitli sebeplerle engellenmesi ve emniyet-i mal kaziyesinin olmadığı; halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunlar olmadıkça bu

⁹ Şânî-zâde Mehmed 'Ata'ullah Efendi, **Şânî-Zâde Tarihi**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, C.1., s.85-87.

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir (13-20)**, Yay. Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, C.2, s.257.

¹¹ Modern hukuk devleti olma yolunda atılan adımlar ile eşitlik ve hoşgörü gibi kavramların ön planda tutularak "Osmanlı" nın bir millet adı olarak karşımıza çıkmaya başladığı görülmektedir. Nuran Koyuncu- Yasin Yılmaz, "Osmanlı'nın Son Yüzyılında Hukuk Düşüncesinin Dönüşümü ve Dönemin Başlıca Tartışma Konuları", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Konya 2018, C. 26, s. 77-109.

¹² Bu açıdan düşünüldüğünde devlet karşısında birey- birey karşısında devlet yaklaşımını ilkeleştirerek hazırlanmış bir metin olarak karşımıza çıkan Tanzimat Fermanı, bireylere tanınan haklar doğrultusunda yapısal düsturu tayin edici bir görünüme sahiptir. Sedat Bingöl, "Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C.6, s.533-545. Meltem Toksöz, "Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernizasyonu", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seytidanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.209-226.

yolsuz gidişatın devam edeceği gibi hususlar Ahmed Lütfî Efendi'nin vakayinamesinde yer almaktadır. Cünha suçlarının bile tetkik olunamadığı tespiti yer alan ilgili kısımda kanunsuz verilebilecek bütün hükümlerin (hafi-celî idam veya tesmîm vs.) hiç kimse açısından caiz olmadığı ifadesi geçmektedir. Topluluk içerisinde herkesin ırz ve namusuna yönelik tehditlerin vuku bulmaması ve herkesin mülklerinde özgür ve sükûnet içerisinde bulunmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu sebeple can, mal, ırz hususlarına yönelik oluşturulacak kavânîn-i muktezîyenin devleti ve milleti ihya amacı taşıdığı, bu konuya yönelik mücazat hususlarının görüşülerek karara bağlanması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmektedir. Oluşturulacak olan kanunlar, halka yönelik olan tevazunun teminatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teminlerin en iyi örnekleri ise can, mal, ırz güvencesi, halktan adaletli bir şekilde gelirlerine göre vergi alınması gibi maddelere karşılık halkın daha adil bir şekilde yükümlü olacağı bir hizmet olarak karşımıza çıkan “askerlik”tir¹³. Tanzimat'ın ilanı meselesinde dış faktörlerin iç faktörlere göre daha güçlü olduğu düşüncesi genel olarak hakim olsa da, Osmanlı Devleti'nin taşrada yeni kanunlar ve kurumlar aracılığı ile kurmak istediği yeni denge politikası düşünüldüğü takdirde Tanzimat hareketi, başka devletleri memnun etmek yerine kendi iç dinamiklerinin gerekliliklerini yerine getirmeyi amaçlayan bir devletin ikame etmek istediği sistemin bir nüvesidir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı askerî, iktisadi ve sosyal anlamda yeniden örgütlenme dönemi devletin mimari politikalarını da direkt bir şekilde etkiledi. Söz konusu dönemde yaşanan inşa sürecinde mevcut yönetimin tahakküm anlayışının ve hedeflerinin izlerini görmek mümkündür. Bu eserlerin en önemlileri olarak kışlalar karşımıza çıkmaktadır. Dönemin imar politikalarını Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme teşebbüsleri açısından değerlendirebilmek ve kışlaların bu politikalar içerisindeki yerini ortaya koyabilmek araştırmamızın esas hedefidir. Bu sebeple bu dönemde inşa edilen kışlaların sadece inşa süreçlerinden söz edilmemektedir. Bahsi geçen dönemde inşa edilen kışlaların, devletin taşra politikaları ve ikame edilmeye çalışılan sistem ile beraber düşünüldüğünde devlet adına nasıl bir anlam ifade ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu şekilde

¹³ Ahmed Lütfî Efendi, **Tarih-i Lütfî**, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1257, C.6, s.59-65.

kabul edildiği takdirde, bir dönem olarak karşımıza çıkan inşa sürecinin önemli bir dönem olarak kabul görmesi mümkündür. Felsefi, psikolojik ve sosyo-ekonomik materyallerin kullanıldığı bir çalışma aslında asıl odaklanılması gereken konudan uzaklaşılması veya konunun dağılması bakımından risk taşımaktadır. Bu sebeple bu çalışmada, tarihte bizleri bekleyen kadim olan bilginin anlamlandırılması ve söz konusu materyallerin fazla dağıtılmadan kullanılması suretiyle hikayeleştirmeden uzak bir üslup ile Osmanlı Devleti'nin arşiv kaynaklarından da mümkün olabildiği kadarıyla istifade edilerek ifade edilecek konu üzerinde farklı bakış açılarının oluşturulması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu bakış açılarının arasındaki tutarlılığın sağlanması suretiyle anlam zenginliği yaratmak, döneme anlam yüklemeyi kolaylaştırmak ve kalıcı bir bakış açısı oluşturabilmek araştırmamızın bir başka önemli hedefidir.

Toplamda dört bölümden oluşan araştırmamızın birinci bölümünde; incelenen döneme göre değişiklik gösteren iktidar, otorite, meşruiyet, bürokrasi gibi kavramların tanımı ve önceki dönemlere göre farkları üzerinde, kavramların aralarındaki ilişkisellik baz alınarak yoğunlaşmaktadır. Söz konusu kavramların ne anlam ifade ettiklerinin, daha önceki dönemlerle aralarında bir farkın bulunup bulunmadığının bilinmesi, kışlaların inşa edildikleri dönem içerisindeki rollerini anlayabilmek ve yorumlayabilmek açısından gereklidir.

Araştırmamızın birinci bölümünde; kişiler üstü bir sistem arayışının olduğu sürecin devamında hukukun üstünlüğü anlayışının yerleşmeye başladığı dönemde, meşru düzenin benimsenmesini sağlayan ve “sosyal taşıyıcı” hüviyeti taşıyan kurumların toplum içerisine yayıldıkları görülmektedir. İncelenen döneme özgü gözetleme ve denetleme pratiklerinin oluşması ile bu pratiklerin sosyal taşıyıcılar aracılığı ile merkezî olana doğru kayması ve profesyonel anlamda kontrol aygıtının oluşması suretiyle iktidarın, inşa edilen mekânlar aracılığıyla toplumun her kesimine uzanarak üretilebilen bir kavram haline gelmesi arasındaki ilişkiye bu bölümde yer verilmektedir. İlgili bölümde bu değişikliğe bağlı olarak döneme özgü tahakküm anlayışının oluştuğu zaman olarak nitelendirilebilecek dönemde disiplin ve itaat üretimin gerçekleştiği mekânlardan en önemlisi olarak karşımıza çıkan kışlaların niteliğindeki anlamsal değişimin, siyasi sosyolojik ve sosyo-ekonomik hususlar

üzerinden anlamlandırılması hedeflenmektedir. Ayrıca söz konusu dönemde merkezîleşme ihtiyacı hisseden bir devletin açısından düşünüldüğünde sosyal kontrol kavramının temini açısından tesis edilen kurumların önemi baz alındığında ise oluşumunu tamamlayan mekânların mekân-dışı etkilerinin artması ile buna bağlı olarak panoptik mekânların üretilmesinde artışın olması arasındaki bağın anlamlandırılması amaçlanmaktadır.

Bir meslek olarak askerlik anlayışının karşımıza çıktığı dönemdeki kışla ile zorunlu askerlik dönemine geçişin bir sembolü olarak karşımıza çıkan kışla kavramı arasında farklar mevcuttur. Daha öncesinde basit anlamda kışılan yer anlamına gelen kışlaların, daha sonrasında politikanın değişmesi ile politikaya ev sahipliği yapan yerlere dönüştüğü ve bu açıdan incelendiği takdirde dönemin düzen anlayışının ne olduğunu göstermesi bakımından önemli mekânlar haline geldiği gözlemlenmektedir. Bu farkı anlayabilmek şüphesiz kışlaların sadece barınma probleminin çözümünde kullanılan bir araç olmaktan daha fazlası olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

19. yüzyıl içerisinde gerçekleşen merkezîleşme ile doğru orantılı olarak askerî sınıfın devlet ve toplum içerisinde değişen rolü baz alınarak araştırmamıza konu olan ikinci bölümün içerisinde; birinci bölümde sunulan teorik kısımlar ile Osmanlı Devleti arasında nasıl bir bağın olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir. İnsan kaynağının ve maddi araçların kontrol zorunluluğunun önceki dönemlerden farklı ve belirgin bir şekilde ortaya çıktığı bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki hâkimiyetinin tesisi için gerekli görülen ortamın oluşumunda bazı engeller mevcuttur. Şüphesiz bu engeller müdahale araçlarının örgütlenmesinde ve siyasi eylemin fiile dökülmesi aşamasında da bazı zorlukları beraberinde getirmektedir.

İlgili bölümde bu engellerin arasındaki başat faktör olarak mevcut taşra düzeninin konumuna dikkat çeken kısımlar mevcuttur. Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki bu engeller aslında 17 ve 18. yüzyıllarda bir politik yaklaşım olarak değerlendirebileceğimiz denge politikasının bir parçası olduğundan, devlet adına her daim problem teşkil eden bir durum değildir. Fakat dönüşüm gereksiniminin

derinden hissedildiği ve köklü adımların atılmaya başlandığı 19. yüzyılın başlarından itibaren mevcut taşra düzeninin dönemin gerekliliklerine göre yeniden yapılandırıldığı bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yeniden yapılandırma süreci; ekonomik ve askerî meselelerin sosyal olan tabaka ile ilişkilenerak katman kazandığı dönemde, toplumun siyasallaşması suretiyle kolay yönetilebilen bir yapıya dönüşmesi emeliyle atılan merkezîleşme adımlarının taşrada boyut kazanması neticesinde ivme kazanan kurumsallaşma sürecine bağılı olarak düşünüldüğünde konumlandırma ve inşaa politikalarının da devlet kontrolünde ivme kazandığı dikkat çekmektedir. Oluşturulan kurumların ise bir bölgenin, merkezin tahakküm sınırları içerisinde katılmasının adım adım nasıl gerçekleştiğı ve inşaa edilen otoritede devamlılığı sağılayan bir unsur olarak yine bu kurumların rollerinin ne kadar önemli olduğunun anlamlandırılması ikinci bölümde verilen örneklerle mümkündür.

Osmanlı tipi merkezîleşmeye engel teşkil eden unsurları gruplandırmak gerekirse bunlar iç ve dış tehdit unsurlarıdır. Bu unsurların varlığı kolektif eylemin oluşumunda ve yönlendirilmesinde devlet adına bazı zorluklar oluşturmaktadır. Araştırdığımız konu ile bağılantılı olarak; iç tehdit unsurlarının varlığı müdahale kapasitesi üzerinde belirleyici bir faktör iken dış tehdit unsurlarının varlığı ise harp kapasitesi üzerinde belirleyici olan bir amildir. Tehdit unsurlarının kolektif bilinç ve kolektif eylemin oluşumu aşamasında bir engel olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu unsurların taşıdığı potansiyele yönelik olarak harp ve müdahale kapasitesinin bölgelere ve şartlara göre genişlediğı veya yoğunlaştığı kabul edilmektedir. Mevcut otoritenin, tehdit unsurlarının varlığını birer fırsata çevirerek inşaa ve konumlandırma politikalarına yön verebilmesi, devletin siyasi anlamda başarılı olup olmadığından öte bir düşünceyi yani devlet olmanın vermiş olduğu doğal hamlelerinin, ekonomik ve sosyolojik boyutlarda uzun ve kısa vadeli başarılar gösterip gösteremediğinin kanıtlarını sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin tahakküm sınırlarını genişleteceğı bölgelerde daimi kuvvet bulundurma zorunluluğunun olması ve yeni anlayışa göre merkeze bağılı olan bu kuvvetlerle eyaletlerde nizamın sağılanması gerektiğı için münavebe halinde nöbet tutulan ve diri bir denetleme sisteminin sağılanması açısından önemli bir yere sahip olan kışlaların devlet için ne anlam ifade edebileceğı konusuna yönelik olarak dönemin kaynakları da baz alınarak

bir bakış açısının geliştirilmesi ve bu bakış açısının ilk bölümde sunulan kavramlar ile beraber anlamlandırılması ikinci bölümün nihai hedefidir.

Bu açıdan bakıldığında zaman Osmanlı Devleti'nin inşa ve konumlandırma politikalarının özellikle Rumeli coğrafyasında hem iç hem dış tehdit unsurları tarafından şekillendiği bilinmektedir. Bu sebeple inşa ve konumlandırma politikalarının; bulunduğu kritik konum ve merkeze yakın olması sebebiyle daha fazla veri elde edilmesi mümkün olan Rumeli coğrafyası baz alınarak incelenmesi görece daha uygundur. Bu sebeple üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise yeni politik anlayışa göre ikame edilen, yeni sisteme göre inşa edilen kışlaların Rumeli'deki örneklerine yer verilmektedir. Konumuz ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde bu şehirler savunma kapasitesinin artırılması veya iç güvenlik kapasitesinin artırılması yönünde atılan adımlara uygun bir şekilde kısımlandırılmaktadır. Bu örnekler bölge bölge incelenmekte olup, bir bölge ele alınırken eyaletin veya kazanın devlet merkezi açısından konumunun ne olduğu, güvenlik zaafiyeti varsa bunu oluşturan hususların neler olduğu, dönem içerisinde etkilendiği bir savaşın olup olmadığı, bölgedeki iç tehditler ile dış tehditler arasında dinamik bir bağın mevcut olup olmadığı, şehrin savunma ve lojistik açısından potansiyelinin mevcut olup olmadığı ve bütün bu soruların cevapları dikkate alınarak inşa edilen kışlaların önemleri, kışlaların inşa süreçleri aşamasında birinci ve ikinci bölümlerde sunulan düşünceler ile bağlantı kurularak aktarılması hedeflenmektedir. Osmanlı arşivlerinde elde edilen veriler ağırlıkta olduğu ilgili üçüncü ve dördüncü bölümlerde, bir bölgeyi ele alırken öne sürülen bu parametreler merkez açısından bir eyaletin ya da kazanın nasıl bir önem taşıdığını ve devlet tarafından uygulamaya sokulan adımların da bu açıdan etkinlik kazanmalarını yansıtmaları açısından mühimdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIŞLALARIN ARAÇSALLAŞTIRILMASI

1.1. Siyasal Düzlemde “İktidar Üretimi” Aracı Olarak Kışla

Geçmişe yönelik yapılan araştırmalarda dikkat edilmesi gereken bir husus da bazı kavramların incelenen döneme göre değişkenlik gösterebileceğidir. Söz konusu kavramlar özellikle siyasi veya sosyolojik bir nitelik taşıyorsa, kastedilen değişkenlikten kaynaklı hassasiyet artış göstermektedir. Bu hassasiyete karşı geliştirilen müdebbir yaklaşımlar bizlerin o konuyu daha iyi anlayıp yorumlamasına yardımcı olacaktır. Bu kriterin bir gereği olarak, araştırmamızla ilgili devlet, iktidar, bürokrasi, meşruiyet ve otorite gibi kavramlara açıklık getirebilmenin ve bu kavramların yaşadığı zamansal dönüşümün, devlet-halk ilişkilerinin hakim olduğu bir konunun kavranması açısından faydalı olacağı aşikardır.

Toplumu yönetme, yönlendirme gücünü elinde bulunduran organ olan iktidar kavramı¹⁴, 19. yüzyılda toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidar kavramının tanımına yönelik yaklaşımların döneme göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Pozitivist, yapısalcı ve açıklayıcı nitelikleri ihtiva eden klasik kavram-bilimsel yaklaşımların ekseriyetle iktidar olgusunun görülebilen ve ölçülebilen bölümleriyle ilgilendikleri göze çarpmaktadır. Kratoloji ve siyaset sosyolojisi gibi disiplinlerin gelişme göstermesi ile birlikte iktidar kavramının nasıl ele alınması gerektiği sorunu üzerinde anlam-boyutsal derinleşmenin yaşandığı

¹⁴ İktidar kavramı, Türkçe sözlüklere bakıldığında çeşitlilik göstermektedir: İktidar kelimesinin; “Bir işi gerçekleştirmek için gereken kuvvet, müktedir olma, yapabilme, takat, kudret, kabiliyet, bir toplulukta veya kuruluştaki idareyi elde bulundurma, hükmetmek gibi anlamları vardır. Tanımsal yaklaşımların analizi hakkında detaylı bilgi için bkz: Nihat Bulut, “Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal Tipi Olarak (Modern) Devlet”, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2016.

dönemde ise iktidar tanımının genişlediği gözlemlenmektedir¹⁵. İktidar kavramına dönemsel olarak yaklaştığımızda, iktidarın zamanla sadece bedeni nesneleştiren bir kavram olmaktan çıkarak, daha geniş bir alana yayılmak suretiyle sınırlarını genişlemesi suretiyle gündelik hayatın her noktasına nüfuz eden bir kavram haline geldiği görülmektedir. Avrupa’da mezhep çatışmalarının yaşandığı 16. yüzyıl, “Teoloji” kavramını tartışmaların merkezine alan bir yüzyıl özelliği göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak 17. yüzyıl metafizik alanda şekillenen tartışmaların olduğu bir dönemdir. Gerçekleşen hipotetik yaklaşımların sonucunda ahlaka ve hukuka ilişkin olarak dünyevi olanın inşasının yaşandığı bir dönem aşamalı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak iktidar, tahakküm sınırlarını genişleterek çeşitli mezhepler ve diğer siyasi oluşumlar karşısında mukayeseli bir konumdan üstün bir konuma doğru geçmeye başladı¹⁶.

İktidarın sağlam bir temele oturtulması için gerekli olarak görülen kavramlar güç, otorite ve meşruiyettir. Meşrulaştırma, iktidarın yasa, emir ve eylemlerinin toplum açısından kabul görmesi için yapılan bir tür araçsallaştırma. Güç bir araç olarak kullanılır ve iktidarın otoritesini sağlamlaştırması amacıyla kullanılır¹⁷. Güç tek başına ele alındığında sadece tek yönlü bir eylem olarak kabul görür. Fakat iktidar tek yönlü değildir ve her zaman kendisine itaat etmeye hazır insanlara gereksinim duymaktadır¹⁸. Yönetilen sınıf üzerinde kullanılan güç, otorite ve meşruiyet gibi araçlarla birlikte yönetilen sınıfın rızası düzenli bir hal almaz ise iktidarın sürdürülebilirliği açısından riskli bir durum tebarüz eder. Burada geçen düzen kavramı¹⁹, siyasi bir birliğin kendi varlığını idame ettirebilmesi anlayışındaki

¹⁵ Ahmet Kemal Bayram, “İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenik: Michel Foucault”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Değişim Yayınları, İstanbul 2003 (2), S.7, s.33-47.

¹⁶ İktidarın sınırlarının genişlemesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Ali Emre Zeybekoğlu, “Carl Schmitt’in 20. Yüzyıl Devlet ve Siyaset Kuramına Katkısı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.25-43.

¹⁷ Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır; sürekli uygulanan güç, zorbalığa dönüşebilir. Bu sebeple yöneten-yönetilen ilişkilerinde gözden kaçmaması gereken bir durum vardır ki, o da yönetilen sınıfın rıza göstermesidir. Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti – Meşruiyetin İktidarı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara 2003, S.58, s.61-88.

¹⁸ Adolf A. Berle, **İktidar**, Çev: Nejat Muallimoğlu, Tur Yayınları, İstanbul 1995, s.15.

¹⁹ Düzenin meşruiyeti ise içsel ve dışsal etmenlere bağlıdır. Dışsal etmenler takip edilmeli, içsel etmenler ise kontrol altına alınmalıdır. İçsel etmenlere motivasyon ve inanç örnek olarak gösterilebilir. Teamüller ve yasalar ise dışsal etmenlerdir. Düzenin devamlılığını sağlamaya yönelik olması gereken

zamansal değişimi dönemsel olarak sınıflandırabilmenin ve iktidar kavramının zamansal olarak değişiminin anlamlandırılabilmesi açısından hayati bir önem tařımaktadır²⁰.

19. yüzyılda modern toplum şartlarında ise dinsel ve geleneksel meşruluk tipleri etkisini yitirmeye başladığı için hukukun meşruluğu önemli bir boyut kazandı. Hukukun meşruluğunu temin yöntemi olarak karşımıza rasyonellik kavramı çıkmaktadır. Rasyonel egemenliğin sonucu olan hukuki otorite kişisel nitelikte olmayan bir düzeni yani kişiler üstü bir sistemi ifade eder. Bu halde bireyler otoriteye kişisel bir bağlılık duymazlar. Araya şartları ve sınırları belirleyen normlar girer ve kişiler üstü yönetim anlayışının zemini oluşur. Böylece otoritenin kaynağı, otoriter kişinin kendisini ifade eden bir kavram olmaktan çıkarak hukuk düzeninin otoriteye sağladığı yetki anlamına gelmeye başladı. Bu anlayış ile bağlantılı olarak ise yasaya dayanan meşru bir düzenin inşası süreci yaşandı. Söz konusu inşa sürecinde, bilinçli bir şekilde “sosyal taşıyıcı” olarak isimlendirebileceğimiz kurumların görülmesi ve zamanla artış göstermesi bir rastlantı değil, aslında bilinçli bir eylemdir. Yasaya dayanan meşru düzen, bireylerin yasaya uygun davranmayanlarının bir grup görevli tarafından, yasaya uyum sağlanana kadar ve yasanın ihlal edilmesinin intikamı alınana kadar fiziksel ve psikolojik cebirle karşılaşmaları veya karşılaşacaklarını bilmeleri sayesinde muhafaza edilebilir. Bu şekilde siyasi anlamda görülmesi amaçlanan “politik eylem” in kalıplaşması görülür ve hedeflenen düzende istikrar sağlanabilir. Eylemin kalıplaşmasının anlamlı hale gelmesi ve savunucular kazanarak sosyal dokunun içerisinde işlemesi için eylemi taşıyacak sosyal taşıyıcılara ihtiyaç vardır. Anlaşılacağı üzere sosyal taşıyıcılar iktidar ve toplum arasında iletken bir rol üstlenir. Bunlara ise daha sonra da

yasaların ise sorumluluk duygusunu ve farkındalık yaratmayı hedefledikleri bilinen bir gerçektir. Bu duruma göre bireysel anlamda keyfilik en az seviyeye indirilmesi hatta cezalandırılması gereken bir boyut kazandı. Stephen Kalberg, **Max Weber’in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi**, ev: Adem Bölükbaşı, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s.82.

²⁰ Düzen kavramı hem toplumsal grupların hem de iktidarın idamesini sağlar ve bu şekilde siyasi bir birliğin varlığından söz edilebilir. İktidarın bir yönetim aygıtı olarak devlet, düzenin kaybolduğu durumlarda karar alma ve uygulama tekeline kaybeder ise devlet olma özelliğini kaybetmeye başlar. Ali Emre Zeybekoğlu, agt, s.68.

bahsedileceği üzere okul, kışla ve hapisane gibi, 18 ve 19. yüzyıllarda anlamını yeniden üreten kurumlar örnek gösterilebilir²¹.

19. yüzyılda meşru düzenin benimsenmesini sağlayacak sosyal taşıyıcılardan en önemlisi bürokrasi sınıfıdır. Bu yüzyılda yaşadığı anlamsal dönüşüm ve merkezîleşmeyi attıran bir kavram olarak değerlendirilecek olan bürokrasi kavramı²², hem idari hem de yargısal örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki otorite, bürokratik organizasyonun varlığına tabidir ve bu kurumsal mekanizma hukuk ile kabul görür. Böylece hukuk kuralları bürokratikleşmenin rasyonel bir düzlemde işleyiş mekanizmasını kurar. Ortaya çıkan bu bürokrasi anlayışı, düzenlenen hukuk kuralları ile tutarlı olması halinde genişleyerek merkezîleşmeyi arttıran bir sistem haline gelmektedir²³.

19. yüzyılda rasyonel örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkan bürokrasi sınıfının üstlendiği en önemli işlev “öngörülebilirlik” ilkesidir. Kanunlar ise hesaplanabilirliğin ön planda olduğu hususlardır²⁴. Genel anlamda kanunlar herkese uygulanabilir bir ifadeye sahip olmalı, ekonomik sözleşmelerin ve hakların kullanılmasını son derece öngörülebilir kılacak şekilde yönetilmelidir²⁵. Yapılan tanımlamalara uygun bir şekilde düşünüldüğünde 19. yüzyılda devlet kavramının da kendi içerisinde bir değişim yaşadığı görülmektedir. Klasik anlamda devlet,

²¹ Sosyal taşıyıcılığın iletkenliği hakkında bkz: Stephen Kalberg, age., s.123.

²² Bürokrasi’deki değişim özellikle Fransız İhtilali sonrası dönemde kendini hissettirmektedir. Otorite ve bürokrasinin yasalar ile sınırlandırıldığı bu dönem Weber’e göre rasyonel-yasal yönetime geçilen önemli bir aşamadır. Murat Akçakaya, “Weber’in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2016, C.3, S.8, s.278. Bürokrasinin tarihsel gelişimi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz: Bilal Eryılmaz, **Bürokrasi ve Siyaset- Bürokratik Devletten Etkin Yönetime**, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

²³ Bu noktada önemli olan husus, bürokrasi aygıtının diğer sosyal taşıyıcılar gibi nasıl merkezîleşmeyi arttıran bir amil olduğu arasındaki bağlantıdır. Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s.200.

²⁴ Burada bahsedilmek istenen hesaplanabilirlik maddesi, 19. yüzyılda bir yorumlama pratiği olarak; formel rasyonelleşmenin adımları olarak değerlendirmek gerekirse; yasallık, öngörülebilirlik ve tek-tipleştirme adımlarındaki hesaplanabilirlik maddesidir. Aşama olarak ise daha sonrasında tek-tipleştirme (standardizasyon) gelmektedir. Burada bir yönetim tarzı olarak bahsi geçen tek-tipleştirme makro düzeyde örneği için bkz: Yücel Karadaş, “Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s.10.

Tektipleştirme sürecine mikro düzeyde, yani birey üzerinden örnek olarak bkz: Gültekin Yıldız, “Ondokuzuncu Yüzyılın İki Standardizasyon Ütopyası: Kışla ve Hücre Tipi Hapishane”, **Türkiye Günlüğü**, Ankara 2012, No. 112 (Güz), s.118-135.

²⁵ Randal Collins, **Max Weber Bir Kılavuz**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2017, s.120.

yöneticilerin gücünü ve üzerinde hâkimiyet kurulmuş bir toprağı ifade ederken modern anlamda devletin, otoritesinin meşruiyetini kanunlardan alan ve kurumsallaşmanın görüldüğü bir kavram olarak düşünülmesi mümkündür. Söz konusu bu değişim ile bağlantılı olarak meydana gelen kurumsallaşma hem idari hem de askerî boyutta olan yönetsel biçimlerde kendisini göstermektedir²⁶.

19. yüzyılda devletin yaşadığı bu değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan kurumsallaşmanın en büyük emeli güvenliğin inşasıdır. Devletin ussal meşruiyeti elde edebilmesi için itaati sağlayacak araçların geliştirilmesi gereklidir. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken ilk adım hukuksal boyuttur. Devlet mekanizması, ortak menfaatlere göre belirlenen yasalar ile bireye güvenlik vaat eder. Bu yasaların esasında ise mülkiyeti koruma, eşitliği koruma, adaleti sağlama gibi aşamalar gözlemlenebilir. Sonuç olarak ise güvenliğin bir kamu hizmetine dönüşmesi amaçtır²⁷. Devletin bu yolu izlemesindeki sebep ise; itaat ve otoritenin sağlanacağı araçları elde etme, geliştirme ve bu araçları yönetme arzudur²⁸. Sınırlar içerisinde bütün siyasal oluşumların elde etme arzusu vardır fakat iktidar, diğer siyasi özlere kıyasla bu rekabette belirgin bir rol oynamalıdır²⁹. Söz konusu hukuk düzenini güvenlik kavramını tehdit edecek olan unsurların süratli bir şekilde etkisiz hale getirilmesi devletin bekası açısından önem taşımaktadır. Bu durumda yeniden düzen tesis etmek zorunda kalan ve bir tür “iktidar aygıtı” rolü üstlenen devlet, profesyonel silahlı birliklere sahip örgütlü ve merkezî bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan sonra aşama aşama değerlendirmek gerekirse “savaş yapma- savaş açma” ile tehditlerin bertarafı, ardından ise sürekli bir denetleme ve gözetleme sisteminin

²⁶ Bu değişim hakkında dönemsel olarak daha detaylı bilgi için bkz: Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 2009. Mehmet Güneş, **Adalet ve Devlete İtaat**, Astana Yayınları, Ankara 2019.

²⁷ Bu süreçte devlet güvenlik için bir aygıtken güvenlik devlet için olan bir aygıtla dönüştü. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: A. Ersin Bayra, “Güvenlik Devleti: Leviathan’dan Hukuk Devletine, Hukuk Devleti’nden Leviathan’a”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.6(1), İstanbul 2019, s. 93-129.

²⁸ Hatta Devlet bu araçları kullanıp otoritesini pekiştirmek için baskı araçlarına da başvurabilir. Can Karaböcek, “Modern Devlette Egemenlik Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.142.

²⁹ “Devletin temel ilkeleri iyi yasalar ve iyi silahlar olmalıdır.” Siyasi düşünürlerin inceledikleri dönemlere yaklaşımlarını tarihsel bir boyutta ele alan bu kitapta ilgili kısımda Machiavelli’nin bu sözü geçmektedir. Siyaset ve savaş arasında güçlü bağlantılar kuran Machiavelli’nin bu görüşleri hakkında bkz: Mehmet Ali Ağaoğulları- Levent Köker, **Tanrı Devleti’nden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.198-203.

tesisi gereklidir. Bu aşamanın ardından ise hukuki düzenin yeniden tesis edilmesi ve bu düzenin devamlılığını sağlayacak bir sistemin kurulması gereklidir³⁰.

19. yüzyılda siyasi boyutta yaşanan bu değişikliklerin olduğu sürecin devamında bazı yönetsel değişikliklerin de yaşandığı ve bu durumun askerî kuvvetlere yansıdığı aşikârdır. Bu bağlamda değerlendirmek gerekirse askerî erk araçlarının kontrolü bölgesel olandan merkezî olana doğru kaydı. Böylece askerî kuvvetlerin üzerindeki tasarruf bireylerin elinden alınarak merkezî kuvvetin yönetimine mahsus bir görünüm kazandı. Bu durum merkez dışında yönetime müdahil olan grupların fonksiyonunu zayıflatan bir gelişmedir. Süreç ile bağlantılı olarak aynı dönemde, insanların mal varlığından ve gelirlerinden alınacak vergilerde de bazı düzenlemeler yapıldı. İki süreç birbiri ile grift bir görünüm oluşturur. Bu şekilde merkezin elinde toplanan mali varlık yine merkezin elindeki zor kullanma tekeli ayakta tutar. Zor kullanma tekeli de vergi politikalarında süreklilik sağlayarak birbirini ayakta tutacak iki sistemin dayanak noktasını oluşturur. Bu noktada iktidarın ordu ve vergiler üzerindeki tasarrufu tekel niteliği kazanmaya başlar ve bu durum sistemin üst düzeyde işlevsellik kazanabilmesi için alanında uzmanlaşmış bir kontrol aygıtının olması zarureti doğurmaktadır³¹.

İktidar açısından düşünüldüğünde tahsis edici ve otorite kaynakları olmak üzere iki tür kaynak vardır. Üretim işlevinin gerçekleştiği maddi tesisler üzerinde sağlanan hâkimiyet tahsis ediciye olan örnektir. Bir de iktidarın döneme göre değişen aygıtlarla insanlar üzerinde kurduğu hâkimiyet vardır. Bu noktada “zaman-mekân” sorunsalı iktidarın sürdürülebilirliği açısından önemli bir mahiyet taşır. Otoriteyi tesis etmek üzere tasarlanan mekânlarda gerçekleştirilen pratikler ile sürekli işleyen ve işledikçe gelişen bir boyut kazanan mekânların çoğalması ile tahakküm en kuvvetli ve en sürekli halini alır. Bu şekilde profesyonel anlamda bir kontrol aygıtı

³⁰ Bu noktada kışlaların bu üç aşamaya da direkt bir şekilde devlet adına olumlu katkısı vardır. Bu aşamalar hakkında detaylı bilgi için bkz: Emek Bayrak, “Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), Ankara 2019, s.60.

³¹ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

doğmuş olur³². Bütün bu dönüşüm süreci ile bağlantılı olarak iktidar ve toplum ilişkisine analitik olarak yaklaştığımız zaman, iktidar ilişkilerinin klasik hükümdarlık çerçevesinden farklılaşarak toplumsal alana yayılan ve yayıldığı alanlarda yeniden üretilebilen bir yapıya kavuştuğu görülmektedir³³.

Klasik hükümdarlıkta görülen ölüme terk etme veya ölümlle cezalandırma anlayışının yerini hayatı ve yaşamayı odak noktası olarak gören bir egemenlik paradigması aldı. Böylece bireyin yaşamı yürütülen politikanın gündemi haline geldi. Klasik hükümdarlık mantığındaki toprağa dayalı (territorial) yönetim tarzı yerini bedenlerin hedef alınarak bilgi üretilmesi ve elde edilen bilgilerden toplumu sınıflandıran bir tarza bıraktı³⁴. Bu sürecin devamı olarak nüfus, mal, mülk gibi toplum hakkında nitel bilgilerin elde edilmesini sağlayan konularda sayımların yapıldığı ve bu sayımlarla bağdaşık olarak da idari değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu sürecin devamında politik anlamdaki şiddet yerine bazı duyguların içselleştirmesi ile bireyi içeriden yakalayan bir anlayış gelişti. Yani egemen olan hükümdarın uyguladığı şiddet politikasının süreklileşmiş dışavurumu yerine zamanla bireyi içeriden yakalayan süreçler ortaya çıktı. Bu noktada egemenin mülküne ait olan yasaların yerine toplumsal mahiyet taşıyan normların toplum tarafından kabul gördüğü aşama dikkat çekmektedir³⁵.

Stratejik anlamda adım adım ilerleyen bu süreçlere yöntemsel olarak baktığımızda, tek tek ıslah etmekle uğraşmak yerine daha kullanışlı bir yönetim metodu olarak bireyin işlevlerine göre gruplandırıldığı bir iktidar mekanizması ortaya çıkmaktadır. Ancak bu şekilde daha öngörülebilir bir yönetim haritası tasarlanabilirdi. Disiplin üretilen mekânlar ise tam olarak bu noktada toplumsal sınırları aşarak bireyin bilişsel süreçlerini derinden etkileyen bir görünüm

³² Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008, s.17-18.

³³ Bu noktada kastedilen yeniden üretilme, kurumlaşma ile bağlantılıdır. Michel Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, College de France Dersleri 1977-1978, Çev: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

³⁴ Michel Foucault, **Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2**, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s.72-73.

³⁵ Burada bireyi içeriden yakalayan duyguya örnek olarak vatan sevgisi gösterilebilir. Aynı şekilde ıslah anlayışı ile “bireyin topluma yeniden kazandırılması” kavramı da önemli bir örnek teşkil eder: Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.39-40.

kazanmaktadır. Sonuç olarak önce bireylerin hayatlarının daha kaliteli hale gelmesi sonra bireyin yaşamı içerisindeki potansiyel gücünün artırılması hedefleri aslında birer aşama olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶. Tam bu noktada bireyin yaşamına yönelik düzenleyici parametreler geliştirildi ve bu parametreler mekânsal ayrımlara göre farklılık gösterdi. Oluşturulan mekânlar, bireyin hayatında oluşturduğu etki dışında iktidarın yönetim, gözetim ve denetim vasıfları açısından değerlendirildiğinde olabildiğince faydalı olacak şekilde tasarlandı. İktidar açısından tahayyül edilen toplumsal bedenin sürdürülebilirliği ise bu şekilde “güvenlik” mefhumuna bağlı hale geldi. Disiplin üretiminin merkezi haline gelen mekânların düzenlenmesi ve birey açısından anlamlı kılınması bu sürecin sonucudur.

Bu gelişmelere bağlı olarak bu döneme özgü bir tahakküm anlayışının oluştuğunu söyleyebiliriz. Her döneme göre farklılık gösteren tahakküm sınırlarının sosyal eylemleşme faktörü ile bireye kadar ulaşması sonucunda dönemin disiplin ve itaat anlayışı da bu doğrultuda değişiklik gösterdi. Daha sonra da kastedileceği üzere insan bedeninin bir makine olarak algılanmaya başlaması ile beden üzerinden verimin en fazla alınacağı şekilde insan hareketlerinin yapılandırıldığı mekânlar doğdu. Bu süreç modern anlamda fabrika, şirket ve ordu sistemlerinin birey anatomisine dair yaklaşımlarının esas noktasını oluşturur. Daha sonra insan bedeninin işlevlere bölünmesinin ve iktidarın istediği şekilde uzmanlaşmasının gerçekleştiği safha karşımıza çıkmaktadır³⁷. Döneme özgün disiplin ve itaat üretiminin gerçekleştiği bu mekânların en önemli örneği kışlalardır. 18 ve 19. yüzyıllarda belirginleşen “askerileşme” sürecinde, modern topluma biçilen deneyimlerin kazandırılması açısından yürütülen politikalara ev sahipliği yapmaları açısından kışlaların hem bireyler üzerinde tahakküm kurulması hem de yürütülen

³⁶ Efe Baştürk, “Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Eylül 2017, C.5, S.2, s.1-23.

³⁷ Bu dönemde tıbbi anlamda yaşanan gelişmeler başta olmak üzere yaşanan bilimsel gelişmelerin sonucu olarak iktidarın, strateji üretmesi için gerekli olan bilginin elde edilmesi ile insan bedeni zamanla siyasetin nesnesi konumuna geldi. Biyo-iktidar ve biyo-politika gibi disiplinler ile detaylı bir şekilde açıklanabilen bir durum olan bedenin siyasallaşarak stratejinin bir parçası haline gelmesi sürecinde bedenin terbiyesi, yeteneklerinin artırılması, güçlerinin ortaya çıkarılması hedeflenen amiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülay Özdemir Akgündüz, “Foucault’da İktidar ve Beden İlişkisi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Calal-Abad-Kırgızistan, 2013, S.38, s.1-16.

politikalar açısından düzenin ve kontrolün elde edilmesi bakımından önemli bir rolü vardır³⁸.

Askerîleşme süreci, belirli becerilerin ve dayanıklılığın bireye kazandırıldığı süreçtir ve bu süreçte askerin belirli bir itaat deneyiminin sonunda kazanması beklenen temel davranış bilinçli emir bekleme durumudur. Dönemin tahakküm sınırlarını daha iyi anlamamızı sağlayacak olan anahtar kavramlardan biri olan itaat oluşturma insanın dış dünyasını, disiplin oluşturma ise iç dünyasını biçimlendirir. Savaş teknolojisinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile işlevsel disiplin önem kazandı. Aynı zamanda körü körüne itaat yerine operasyona yönelik talimatlar doğrultusunda yetkin birlikler oluşturma'nın önemi yönetsel boyutta kendisini hissettirdi. Bu süreçte bir yandan fiziksel şiddet ve güç uygulamanın tekelleşmesini sağlayan kurumlar gelişme gösterirken öbür taraftan korku, endişe, heyecan, üzüntü gibi şiddetli ve ani duyguların denetlenmesini mümkün kılacak şekilde otomatik işleyen bir aygıtın meydana geldiği görülmektedir. Şiddet ve güç uygulama devlet tarafından meşrulaştırılan uzman grubun işi haline geldi ve askeri sınıfın denetleyici fonksiyonu savaş zamanını aşarak barış zamanında da geçerlilik kazandı. Egemenlik kavramının hukuk kurallarıyla evrenselleşerek tek tek bireyi hedef aldığı ve geniş çevrelere yayıldığı döneme denk gelen bu süreçte artık her kışla disiplinin üretildiği atölyeler olarak teşekkül etmeye başladı³⁹. Sonuç olarak bireye bütünsel anlamda yaklaştığımızda bir tasarlanmış mekânın içerisinde, mekânın bireye katabileceği özellikler açığa çıkar. Bu özellikleri aşamalandırmak gerekirse birey önce kendini koruma güdüsünün sayesinde kurallara riayet etmeye başlar ve sosyal bir tepkimeye girerek çok yönlü bağımsızlık kazanır. Daha sonrasında bireyde meydana gelen algısal değişikliklerin sonucu olarak bir tür özdeşleşme meydana gelir. Bir sonraki aşama ise

³⁸ Mimarlık kavramı politik açıdan değerlendirildiği zaman sadece ideolojik kimlik oluşturma vasfından bahsedilemez. Bunun yanında coğrafya ile siyasî erkin arasındaki ilişkinin belleğe aktarımı olarak da değerlendirilebilir. Bu yaklaşım hakkında detaylı bilgi için bkz: Emel Birer-Gonca Arık Çalışkan, "Mimarlık Eğitiminde Konuşul-a-mayanlar: Politika ve Siyaset", *İdealkent*, Temmuz 2014, S.13, s.74.

³⁹ Belirli bir eğitimden geçerek şiddet konusunda uzmanlaşmanın sağlandığı kitlelerin bu potansiyelini denetim altında tutabilmek ise ayrıca kontrol gerektiren bir meseledir. Bu noktada kontrolü sağlandığı şartlar yazılı olan kuralların yanısıra sosyal anlamda bireyin hayatının idamesini sağlayabileceği normlar kataloğunun devreye girmesi ile oluşur. Ulrich Brockling, *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev: Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002, s.10-32.

iktidar tarafından asıl hedeflenen boyut olan kolektif kimlik kazanmanın gerçekleştiği boyuttur⁴⁰. Bu kimlik kazanma aşaması ise iktidarın vatandaş tahayyülü çerçevesinde koyutlanan aşamadır ve bireyin bir mekân kültürü içerisinde tek-tipleştirilip muti vatandaşlara dönüştürülmesi politikasının bir yansımasıdır⁴¹.

1.2. Sosyolojik Düzlemde Toplumun İnşa Aracı Olarak Kışla

Başlangıç olarak Avrupa’da tezahür eden Aydınlanma sürecinin düşünsel bir lafza olması sebebiyle, sürecin hatları ve boyutları başta siyaset, sosyoloji gibi alanlarda ve sanatsal çalışmalarda daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aydınlanma Dönemi’ni öncesi ve sonrası şeklinde ayıracak olursak, dinsel kozmolojinin yerine fiziksel kozmoloji anlayışının yerleşmeye başladığı, insan-kul anlayışı yerine insan-birey anlayışının kabul görmeye başladığı görülmektedir. Düşünsel anlamda gerçekleşen bu değişim, sadece kuramsal mahiyette kalmayarak kendisini olgusal-pratik anlamda göstermeye başladı⁴².

İktidarın temel eğilimi olarak karşımıza çıkan ve görelî bir kavram olan toplumsal düzenin sağlanması mefhumu, toplumu oluşturan bireylerin ve kitlelerin arasında düzenin ve uyumun sağlanması ile olur. Söz konusu uyumun sağlanması için toplumsal düzenin korunmasında dahi önemli bir araç olan sosyal kontrol, geliştirilen ve yayılan sosyal denetim mekanizmalarınca kendini gerçekleştiren bir etmendir. Sosyal kontrol uygulamaları incelendiği döneme göre farklılıklar gösterir ve buna bağlı olarak da kullanılan mekanizmalar da farklılaşır⁴³. Kullanılan mekanizmalar konusunda 19. yüzyılda önemli bir örnek olarak karşımıza çıkan kapatma kurumlarının yaygınlaşması âmilinin hem dönemine hem de coğrafyasına göre değerlendirilmesi gerekir. Çünkü iktidarın güvenlik ve denetim kaygısı nüfus yapısına ve buna bağlı olarak da bölgeye göre değişkenlik gösterir⁴⁴. İktidarın

⁴⁰ Brockling, age., s.41-43.

⁴¹ Gültekin Yıldız, agm, s.118-135.

⁴² Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, **Avrupa’da Aydınlanma**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.115-122.

⁴³ Anne Edwards, **Regulation and Repression: The Study Of Social Controls**, Studies in Society, Sydney 1998.

⁴⁴ Güvenlik ve denetim kaygısı ekonomiyi de etkileyen bir durumdur. Tam anlamıyla işler bir zeminde siyasi düzenin kurulması için gücün kurumsallaşması gerekmektedir. Mehmet Ali Ağaoğulları- Filiz Çulha Zabcı- Reyda Ergün, **Kral Devletten Ulus Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.123.

kontrol altında tutma güdüsü ile bağlantılı olarak, düzen için tehdit oluşturan ve zaafiyet potansiyeli yüksek olan bölgelerde mezkûr kurumların stratejik şekilde konumlandırıldığı mütearif bir bilgidir.

Sosyal kontrol kavramının esas niteliği kontrol sağlamanın yanı sıra sosyal düzeni sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda sosyal kontrol kavramı süreci ifade eden bir kavramdır⁴⁵. Sosyal kontrol kavramı ile ilişkili olarak üç farklı düşünce geleneği mevcuttur. Bunlardan ilki olan politik boyutta, devlet tarafından oluşturulan kurallar ile devletin ön gördüğü düzenin tesis edilmesi esastır. Devletin cezalandırma yetkisini paylaştığı mahkemeler ile düzenin bozulması tehlikesi karşısında alınan önlemler ile devlet için oluşabilecek tehdit en az seviyeye indirilir. İkinci boyut, sosyalizasyon, uyum, normların içselleştirilmesi ve değerler hakkında uzlaşımı içeren “antropolojik” boyuttur. Üçüncü boyut ise suç ve sapma konularını ve buna yönelik olarak devlet tarafından gerçekleştirilen kanunlaştırma hamlelerini içerisinde barındıran boyuttur⁴⁶.

Antropolojik zeminde inceleme imkânı bulduğumuz sosyalizasyon kavramı Türkçe literatürde “toplumsallaşma” olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsallaşma, bireyin psikolojik ve sosyal gelişim süreçlerini oluşturur. Bu süreçte bireyler, yaşadıkları toplumun değerlerini öğrenirler. Bireyin, toplumun işlevsel bir üyesi olarak kazandırılmasında gerekli olan bilgi, beceri ve motivasyonun ne olduğu yönündeki araştırmalar bizi toplumsallaşmanın yöntemine ulaştırır. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman toplumsallaşma süreci, bireyin içselleştirmesi yoluyla kişilik gelişimi üzerinde aktif bir şekilde etkileri belirgin olan ve bireyin yaşamı boyunca devam eden süreçtir. Bu süreçte gerçekleşen bir tür sosyal öğrenme ile birey, toplum tarafından doğru veya yanlış kabul edilen davranışları öğrenerek, toplum tarafından istenmeyen davranışları ayırt edebilecek konuma gelir⁴⁷.

⁴⁵ C. Sumner, “Social Control: The History and politics of a central concept in Anglo-American Sociology”, **Social Control and Political Order**, Ed: R. Bergalli, C. Sumner, Sage Puclication, London 1997, s.1-33.

⁴⁶ Stanley Cohen, “Social Control And The Politics Of Reconstruction”, **The Futures of Criminology**, Ed: D. Nelken, Sage Puplications, London 1994, s.63-88.

⁴⁷ Mesela kültürel yozlaşma, suça eğilim gösterme, öfke ve dürtüsel davranışların kontrolü, değer yargılarındaki değişim, uygun olmayan bir rol modelle özdeşim kurma veya geleneksel davranış

İnsanın toplumsallaşabilir bir yapıya sahip olması aslında üç temel noktaya dayandırılır. Bunlardan ilki insan doğasının şekillendirilebilir olduğu gerçeğidir. Toplum içerisinde etkileşim açısından aktif bir role sahip olan insan öteki aktörlerin vereceği tepkiye de bağımlı hale gelir. Sonuncusu ise tasarlanan normlara uygun davranışların seçici olarak ödüllendirilmesi ile olmaktadır⁴⁸.

Toplumsallaşma bir değer sisteminin aktarılması anlamına gelmektedir. Bireyin öğrenme kapasitesi bilişsel olan boyutu, duyarlılığı ise duygusal olan boyutu ifade etmektedir. Birey açısından kabul gören normlar ise başta bir değerlendirme sürecinden geçerek zamanla aktarılan kültürel miras kıvamına ulaşır. Normların kabulü⁴⁹ ve değer örüntüsünün zaman içerisinde fiile dökülmesi aşamasının gerçekleşmesi ise kurumlar aracılığı ile olur. Bu açıdan değerlendirildiği zaman kurumlar, politikanın beşeri unsurlar ile buluşup işlerlik kazandığı araçlardır⁵⁰. Bu anlayışın bir sonucu olarak özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda hapishaneler, akıl hastaneleri, ıslah evleri ve kışlalar gibi kapatma kurumlarının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu kurumların ortak özelliği ise bireyi normun dışında tutmak değil, bireyi yeniden dönüştürmektir⁵¹.

Saf halde bulunan ve henüz maddi bir hüviyet taşımayan politik anlamların sosyo-kültürel yapı ile birleşip işlerlik kazanması için önce anlamların somut boyut kazanacağı araçların üretilmesi gerekir. Araçların üretimi aşamasında politik anlamlar insan unsuru ile buluşup “mücessem” hale gelmektedir. Bu noktada insan içgüdülerine göre değil varoluşsal kabullerine göre nitelendirilen bir varlık olarak

kalıplarının kabulü sosyalizasyon sonucu ortaya çıkabilecek davranış kalıplarıdır. Dubow, E.F., Huesmann, L.R. & Greenwood, D., “Media And Youth Socialization”, Ed.: J.E.Grusec- P.D.Hastings, **Handbook of Socialization Theory and Research**, Guildford press., New York 2007, s.404-417.

⁴⁸ Talcott Parsons, **The Social System**, Psychology Press, England 1991, s.33.

⁴⁹ Normlar, yaşamsal pratikler üzerinde düzenleyici ve dönüştürücü bir etki yaratarak bireyin günlük hayatına direkt bir şekilde tesir eden kavramlardır. Foucault, **Deliliğin Tarihi**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara 2013.

⁵⁰ Alev Erkilet, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015, s.88.

⁵¹ Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, Çev: Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2003,s.95. Ayrıca belirtmek gerekir ki; normlaştırma sürecine uygun düşmeyen durumlar “normdan sapma” olarak değerlendirilir ve sapmayı giderebilmek için uygulanan ceza veya rehabilitasyon gibi yöntemler de insan bedeninin hedef alındığı yöntemlerdir. Böylece insan bedeni hem stratejinin hem de söz konusu problemin çözümünün üretildiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Michel Foucault, **Büyük Kapatılma- Seçme Yazılar 3**, Çev: Ferda Keskin, İstanbul 2015.

kabul görür. Süreci aşamalandırmak gerekirse politik anlamlar; tasarlandığı, araçların üretilmesi ile cisimleştiği, insanların arasında aktarılması ile toplumsallaştığı üç aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamlar; dil aracılığı ile dini, etik, hukuki, bilimsel ve estetik formlara aktarılacak değer kazanır, sonrasında özgün organizasyon yapısına sahip olan cami, kilise, okul, kışla gibi yapılara nüfuz ederek ve bireylerin etkileşim sisteminde yerini alır⁵².

Bireyin iktidar tarafından beklenen ve istenen yönde davranış kalıplarını benimsemesi için önceden belirlenen planlamalar ve sınırlandırmalar vardır ve bu konu politik toplumsallaşma kavramı ile karşımıza çıkmaktadır. Politik toplumsallaşma, iktidarın sosyal düzen olarak tasarladığı toplumsal biçimin sağlanması ve bireyin bilinçaltına bir görev olarak kodlanan davranış kalıplarının benimsenmesinde önemli bir paydaya sahip olan husustur. Bu noktada önemli olan konu bireyin istendik davranış kalıplarını benimsemesi için yapılan planlamaların ve sınırlandırmaların hangi ortamlarda ve ne şekilde gerçekleştirileceğidir. Bu soru ile bağlantılı olarak düşünüldüğü takdirde 19. yüzyılda dünya genelinde ivme kazanan “panoptik” mekânların⁵³ ihdâsı aslında tesadüf değildir. Bu mekânlar mutî toplum şiarıyla iktidar uygulayan siyasal yönetimin kontrolü dâhilinde yaygınlaşır. Bu şekilde söz konusu mekânların üstlendikleri rol mekân-dışı bir işlev kazandı ve bu mekânlar toplumun uyum ve özümseme sürecini hızlandıran etkenler haline geldi⁵⁴. 19. yüzyılda nüfus artışı ve kentleşme gibi faktörlerin sonucunda olası sapma ihtimalinin kuvvetlendiği gerçeği ile beraber düşünüldüğü takdirde netice olarak iktidarın mekânsal anlamda yayılıp örgütlenmesi hızlandı. Yani bu nedenle, daha önce bahsi geçen düzen-değer paradigmasının aktarılacağı yerler olarak tasarlanan

⁵² Pitirim A. Sorokin, **Social and Cultural Dynamics Volume IV: Basic Problems, Principles and Methods**, The Bedminster Press, Chicago 1962, C.4, s.46-50

⁵³

⁵⁴ Mekânın üreten ve üretilen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkması aslında onun yönetilebilen bir ilişkisellik olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bayram Ünal, “Meşruiyetin Yeniden Üretilmesinde Mekânın Önemi”, **Amme İdare Dergisi**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2016, C.49, S.3, s.45.

kışlalar gibi diğer panoptik mekânların da üretilmesi ivme kazandı. Bu durum döneme özgü bir düzen anlayışının oluşmasına sebep oldu⁵⁵.

18 ve 19. yüzyıllarda asker-vatandaş üretimi konusunda yaşanan gelişmeler ile bağlantılı olarak bireyin hem psişik yapısı hem de vücudu üzerinde yeni bir biçimlendirme serüveni yaşandı. Bu serüvenin gerçekleştiği mekânlar olan kışlalarda asker, insani olan bütün duygularından arınarak, kasları ve iskelet sistemiyle düşünen, karar veren ve bu kararları uygulayan bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁶. Bu anlamda kışlalar, beklenmeyen davranıştan istenen davranışa edimsel koşullanma ile talim ve terbiyenin gerçekleştiği yerlerdir ve birey açısından yaşanan bu geçiş sürecinin aslında en hızlı şekilde atlatılması için tasarlanan mekânlardır. Böylece meydana gelen bir tip “indoktrinizasyon” sürecinin neticesinde ordu mensuplarının “depolitize” edilerek toplumsallaştırılması temel gayedir. Uzun süre yaşanacak bir yere dönüşen kışlaların sınırları içerisinde, bireyin uyandığı saatten yatacağı saate kadar faaliyetlerini içeren bir program oluşturulur. Kışla içerisinde yaşam, bireyin mümkün olduğunca düşünmesine gerek olmayacak şekilde tasarlanır. Günlük yaşamın tamamını kapsayan bir hiyerarşi mevcuttur. Askerlik döneminde kışlada verilen düzenli eğitim kasıtlı politik toplumsallaştırmaya, bireylerin kışladaki yaşam sürecince aldığı hiyerarşi ise kasıtlı olmayan politik toplumsallaştırmaya örnek teşkil eder⁵⁷. 18 ve 19. yüzyıllarda yöneten-yönetilen ilişkilerinde, daha önceki dönemlerle kıyaslandığı takdirde karşımıza çıkan içeriksel değişimin yaşandığı ve politik anlamda toplumsallaşmanın en etkili aracı olarak

⁵⁵ İktidarın mikro-fiziği olarak tanımlayabileceğimiz bu panoptik mekânlar, gözetleyen sayısının azaltılması, gözetlenen sayısının çoğaltılması ilkesi ile arada oluşan asimetriye rağmen verimin en yüksek seviyede olmasını sağlayan, mimari üslubun bir yönetim üslubuna dönüştüğü, bedenlerin özgül gayelere yönelik dönüşümünün gerçekleştiği yerlerdir. Bu mekânlara hastaneler, klinikler, ıslah evleri, hapishaneler, okullar ve kışlalar önemli birer örnektir. Turgut Özmakas, **Biyopolitika: İktidar ve Direniş, Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.63-65.

⁵⁶ Bedenin kışlaya kapatılması ile önceden belirlenmiş bir silsile tekrar edilerek bireyin kişiliğinin belirlenen hedefler doğrultusunda şekillenmesi amaçlanır. Serol Teber, **Politik-Psikoloji Notları**, Ara Yayınları, İstanbul 1990, s.101-105.

⁵⁷ Henk Dekker, “Political Socialization Theory and Research”, **Politics And the Eorpen Younger Generation**, Ed: Henk Dekker, European Studies 1, Oldenburg 1991: Biblioteksund Information systemder, s. 16-44.

karşımıza çıkan kışlalarda⁵⁸ semantik ve fenomenolojik⁵⁹ boyutta yaşanan bu dönüşüm sürecinde zorunlu askerliğe geçiş politikasının direkt etkisi vardır⁶⁰.

Burada gerçekleşen toplumsallaştırma süreci psikanalitik açıdan değerlendirildiği takdirde ise, libido-dış dünya ilişkisinin yeniden patolojik boyutta kodlandığı görülmektedir. Bu aşamada homo-erotik libidonun saldırganlık üzerinden kontrollü bir şekilde taşması sağlanır ve belli bir silsileden geçerek eğitilen bedenler komuta hazır hale gelir. Bu yeni anlayışa göre örgütsel yapıda askerlerin, yeni iş rejiminin anlayışına göre atıl nüfusun askere alınıp belirli bir talim ve terbiyeden geçirilmesi sonucunda birer şiddet uzmanına dönüşmeleri tasarlandı⁶¹. Bireyin bu dönüşüm sürecinden başarı ile çıkabilmesi askerî anlamda büyük bir avantaj olarak kabul edilmesi sebebiyle devlet nazarında büyük bir önem arz ediyordu.

Söz konusu dönüşüm sürecinin gerçekleşmesi, halk ile asker arasına kalın duvarların örülmesi mecburiyetini beraberinde getirdi. Bu şekilde kışlalar toplumdan uzakta ama toplumun içinde bir toplumun inşası rolünü üstlendi. Bu dönemde tüm nüfusun kendisine tanınan hakları sonuna kadar kullanmasına izin verilen, aynı değer ve normları paylaşan, sosyal eşitlik esasının ön planda olduğu vatandaş profilinin oluşturulması ile karşımıza çıkan yeni kimliğin içselleştirilmesi konusunda en etkili

⁵⁸ Mimarlığın insanlığa hizmet eden vasıfları veya mimari bir esere karşı olan sanat, mühendislik gibi alanlardaki yaklaşımların yanısıra siyasal erkin meşruiyetini sağlamlaştıran bir alan olduğu üzerinde durulmaktadır. Veli Rauf Velibeyoğlu, “Egemen İdeoloji ve Mimarlık: Totaliter Rejimlerin Mimari Üzerindeki Etkisi”, **Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 102.

⁵⁹ Mekân ve kimlik oluşumu konusunda meydana gelen kavramsallaştırmalar ve detaylı bilgi hakkında bkz: Sevcan Güleç Solak, “Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014. Kurt H. Wolff, “Fenomenoloji ve Sosyoloji”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Der: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Çev: Mete Tuncay ve Aydın Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, s.499. Hayriye Erbaş, “Sosyolojide Fenomenoloji”, **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt: 14, Ankara 1992, s.160.

⁶⁰ Her türlü mimari aktörün yönetim pratikleri ile ilişkili olduğunu savunan bu çalışmada örneklerden çıkarılacak ortak netice iktidarın gücü elde etme arzusunun uygulamalara direkt yansıdığıdır. Mesela 18. yüzyıla kadar olan dönemde kentsel yapıya fazla müdahale etmeyen Osmanlı Devleti’nin, Lale Devri’nden itibaren gelişen süreçte değerlendirebileceğimiz 19. yüzyılda kentleri planlama çabalarının hâkim olduğu gerçeği üzerinde durulmaktadır. Söz konusu çalışma hakkında bkz: Tayfun Gürkaş, “Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye’de Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Elma Basım, C.7, S.13, İstanbul 2009, s.171-190.

⁶¹ “Disiplin adacıları olarak düşünülen kışlalar, aynı zamanda çevrelerinde hayatlarını sürdüren tebaayı aldıkları güvenlik önlemleri ile hizaya getirmekte ve sosyal disiplini inşa etmektedirler”. İlgili bölüm hakkında detaylı bilgi için bkz: Fatih Yeşil, “Nizam-ı Cedid Ordusunda Talim ve Terbiye (1790-1807)”, **Tarih Dergisi**, İstanbul 2011, S.52, s.31-34.

araç kışlalarıdır⁶². Ayrıca kışlalar, oluşturulan bu yeni vatandaş profilinde olası sapma ihtimalinin en az seviyeye indirildiği ve rasyonel anlamda uyumun sağlandığı yerlerdir⁶³. Askerî birliklerin farklı bölgelerden bir araya getirilerek toplumsal bütünleşmenin ivme kazandığı yerler olarak karşımıza çıkan kışlaların yine toplumsal açıdan düşünüldüğünde kolektiviteleri inşa edici etkisi vardır. Askerî proletere geçiş sürecinin ve sosyal inşa sürecinin yakından takip edilebileceği yerler olan kışlalar, ayrıca araştırma yapılacak dönemin politik psikolojisini anlayabilmek, devletin toplumsallaştırma tarzını kavrayabilmek ve bu tarz ile bireylerin kişiliğinin üzerinde nasıl bir etki yaratıldığının gözlemlenebileceği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3. Vergi Erkinin Kapsamlandırılması Açısından Kışla

İktidar ve yönetilen kesim ilişkileri açısından düşündüğümüzde merkez-çevre yaklaşımı ekseninde geliştirilen teorilerin önemli bir yeri mevcuttur. Mezkûr yaklaşım iktidar ve iktidar dışı olan gruplar arasındaki simetrinin daha iyi kavranmasını sağlamaktadır. Ekonomik ölçekli kaynakların elde edilmesinde önemli bir rolü olan iktidar dışı grupların merkeze yakınlıkları gruplar arası boyutlarda değişken mahiyettedir. Bu değişkenliğin en büyük sebebinin ise merkez ile kurulan yönetsel etkileşim ve pazarlık ilişkisi olduğu söylenebilir. Pazarlık ilişkisinin sonucunda söz konusu gruplar menfaatlerinin derecesine göre merkeze yakın ya da uzak bir şekilde konumlanarak faaliyetlerini sürdürürler ve devamlı yer değiştirirler. Merkeze yakın veya uzak olan grupların yönetim açısından herhangi bir tehditten uzak bir şekilde konumlanmaları aslında iktidar için oluşan bir tür denge durumudur. İktidarın sürdürülebilirliği açısından asıl olan konu ise bu dengenin mümkün olduğunca korunmasıdır⁶⁴. Fakat kaynakların yönetimi konusunda meydana gelen gruplar arası hareketlilik aslında dengenin korunmasını zorlaştırmaktadır⁶⁵.

⁶² Teknik anlamda denetim gücünün yayılarak genişlemesi ile toplumun yeniden üretilmesi arasında doğrusal bir bağlantı vardır. Ahmet Çiğdem, **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemolojisi Üzerine Bir Çalışma**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.104-105.

⁶³ Jock Young, **The Exclusive Society**, Sage Publication, London 1999, s.4

⁶⁴ Mesela daha önceki dönemlerden farklı olarak 18. ve 19. yüzyıllarda kırsaldaki imtiyazlı sınıfın üyeleri toplumun farklı kesimlerinden gelebilmekte ve devlet mekanizmalarından bağımsız olabilmektedir. Daha önceki dönemlerde devlet adamlarının kontrolü altında olan “mülkiyetleşme” kontrol-dışı bir sürece dönüştü. Merkezin insiyatifi dışında ticarileşme ve parasallaşma ile büyüyen

Kaynakların yönetimi konusunda ortaya çıkan bu sürekli mücadele ortamını en iyi anlatan kelime savaştan çok farklı bir anlam taşıyan savaşım kelimesidir. İktidar merkezli düşündüğümüzde sindirme, yok etme, dışlama gibi hamleler ile yürütülen bir tür sınırlandırma etkisi, grupların konumunun mevcut menfaatlara göre yeniden şekil değiştirmesi sonucunu doğurdu. Bu şekil değiştirme aslında tek taraflı değildir. Savaşım merkezde de askeri ve malî örgütlenme deneyimi açısından kendi sonuçlarını barındırır⁶⁶. Dolayısıyla iktidarın kontrol güdüsü sebebiyle, kaynakların yönetilmesi hususunda ekonomik denetleme aygıtları gelişim gösterdi. Bu aygıtların en önemli örneği, süreç içerisinde “vazife” olarak karşımıza çıkan vergilerdir.

Modern anlamda devletlerin oluşumunun açıklanmasında en çok rağbet gören yaklaşım olarak bildiğimiz savaş ve zor temelli yaklaşım açısından düşündüğümüzde, söz konusu oluşum sürecinde vergilerin dolaylı bir şekilde önemli bir rolü mevcuttur. Ayrıca vergiler, yöneticilerin jeopolitik rekabet içerisindeki mücadele kapasitelerini belirlemeleri açısından çok kritik bir konuma sahiptir. Bu sebeple kamu gelirlerinin etkin bir şekilde toplayacak mekanizmaların oluşumu söz konusu mücadele kapasitesinin sürdürülmesi veya geliştirilmesi bakımından öneme haizdir. Bu oluşum sürecinin devamında yönetimde merkezîleşme eğilimi artar ve buna bağlı olarak bürokratikleşme süreci yaşanır. Devletler açısından bu vetireyi farklı kılan etmen, öngörülen boyutlarda vergi aktarımının gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Vergi gelirlerinin öngörülen boyutlarda gerçekleşmesi yöneticilerin mücadele kapasitesine direkt etki eden bir amildir.

Dünya Tarihi açısından hükümdarın hazinesi ile devlet hazinesi arasında pek bir farkın olmadığı modern öncesi dönemlerde, hazine gelirlerinin başında savaş ve

yerel grupların güç kazanması ile beraber devletin taşraya doğru müdahalesi arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. Bu müdahale ile bağdaşık olarak kışlaların da bir düzen aracı olarak taşralara kadar uzandığı düşünülebilir. Peter Gran, **The Rise Of The Rich: A New View Of The Modern World History**, Syracuse University Press, New York 2009, s.60-100.

⁶⁵ Bu ilişki çerçevesinde devlet ile yerel güç odakları arasında devamlı bir mücadele meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin kendi otoritesini kabul ettirmek için uyguladığı adımlar ise kuvvet kullanmak, uzlaşmak, pazarlık etmek, rütbe tevcih etmek gibi yöntemler ile yerel güç odakları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığı görülmektedir. Nagehan Üstündağ Özdemir, “18.yüzyıl Osmanlı yönetim anlayışında “Sorun” Çözme Süreci ve Pazvantoğlu Osman”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2014 Bahar (20), s. 246. Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezîleşmesi**, Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

⁶⁶ Charles Tilly, age., s.61.

fetih hareketleri sonucu elde edilen gelirler gelmektedir. Savaş ve fetih gelirleri vergi gelirleri ile mukayese edildiği zaman, vergi gelirleri devlet gelirlerinin arka planda kalan kısmını oluşturmaktadır. 17. yüzyıldan sonra askerî organizasyonların, askerî dönüşüm sürecinin genişleyen mali kapsamının ve savaş yapmanın daha maliyetli hale gelmesi ile devletlerin vergi gelirlerine karşı olan yönelimleri artış gösterdi. Kamu gelirlerinin artış göstermesi için siyasi hamlelerin yapıldığı döneme, mali kurumlaşmanın sağlam bir zemin oturması için atılan köklü adımlar tesadüf etmektedir⁶⁷. Mali kurumlaşmanın görülmesiyle artan daha etkin vergi toplama hevesi ise devletlerin daha etkili askerî teşkilatlar oluşturması zarureti doğurdu. Daha etkili askerî teşkilatlanma için ise daha büyük gelirler gerekiyordu. Devletin sınırları içerisindeki zor araçlarının denetim altına alındığı, devlet açısından savaş aracı olan insan, yiyecek, silah, ulaşım gibi araçlara direkt el koymadan nakdî verginin toplandığı, elde edilen vergilerle de zor araçlarının satın alındığı ve zor araçlarının da kullanılmasıyla daha etkin vergilerin toplandığı bir tür döngüsel süreç oluştu⁶⁸. Oluşan bu döngüsel süreç ile vergiler zamanla sadece savaş finansmanı olmaktan çıkarak egemenliğin finansmanı haline geldi. Ayrıca bu süreç hükümdar hazinesi ile devlet hazinesi arasındaki ayrımın belirginleştiği dönemi temsil etmektedir. Vergi gelirleri ise aşama kat ederek arka planda olmaktan çıktı ve devletin temel gelir kaynakları haline geldi. Aynı teori ile paralel olarak bakıldığında halk ile devletin arasında farklı bir bağ oluştu ve bu süreç ile birlikte anlamlandırmak gerekirse bu dönemde halkın vatandaşlık, eşitlik gibi bazı haklarının yasal bir boyut kazanması dikkate değer gelişmelerdir⁶⁹. Oluşan bu süreci değerlendirdiğimiz takdirde; askerî alanda teknik buluşların gerçekleştiği ve devletin zor araçlarını hâkimiyetine aldığı sürece karşılık olarak savaş maliyetlerinin arttığı ve yeni vergilerin doğduğu süreç iç içe geçmektedir. İki farklı süreç eklemlendiğinde zuhur

⁶⁷ Vergi erkinin tarihsel gelişimi için bkz: Hüseyin Şen-İsa Sağbaş, **Vergi Teorisi ve Politikası**, Barış Arıkan Yayınları, Ankara 2015.

⁶⁸ Wolfgang Reinhard, "Power Elites, State Servants, Ruling Classes nad the Growth of State Power", **Power Elites and State Building**, Der: Wolfgang Reinhard, Oxford University Press, New York 1996, s.11.

⁶⁹ Rudolf Goldscheid, "A Sociological Approach to Problems of Public Finance", **Classics in the Theory of Public Finance**, Der: Musgrave, R.- Peacock, A., St. Martin Press, London 1925, 202-213.

eden ortak payda, yaşanan merkezîleşme sürecinin boyutlarını ve buna bağlı olarak rasyonelleşmenin boyutlarını gözler önüne sermektedir⁷⁰.

Vergi erki, tarihsel anlamda yaşadığı bu dönüşüm süreci ile 18 ve 19. yüzyıllarda idari kurumlaşmanın etkisi ile beraber kapsamlı, sürekli ve yasal bir mahiyete doğru yaşadığı evrilmenin sonucunda sistematik bir hüviyet kazandı⁷¹. Devletlerin vergi tekeli sağlamaştırması ile merkezî hazine gelirlerinin artış göstermesi arasında paralel bir bağ mevcuttur. Bu süreci tamamlayan devletler; tedarik ettikleri gelirler ile hem içerideki güvenliğin sağlanması, hem de uluslararası sahada diğer devletler ile rekabet ve savaş konularında avantajlı konuma yükseldiler. Ayrıca bu avantaj; ekonomik gelişme safhalarını derinden etkileyen iç borçlanma ve taşıt gibi olumsuz faaliyetlerle mücadele etmek zorunda kalan devletlere karşıt olarak ekonomik kalkınma yaşayan siyasi yönetimlerin elini güçlendirdi⁷².

Mali yapılanma sürecinin ortaya çıkardığı merkezîleşme sürecinde devletlerin başarısı aslında bölgesel olarak farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple devletlerin hepsinin geçirdikleri aşamalar da bölgeye göre farklı sonuçlar verdi. Mesela Avrupa’da görülen yüksek nüfus yoğunluğu, kentleşme oranları yüksek olan ve daha yüksek parasallaşma oranı verginin toplanmasını kolaylaştıran amillerdendir. Fakat Osmanlı Devleti gibi görece daha düşük nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranına sahip, para ekonomisinin sınırlı kaldığı, coğrafi anlamda dağınık olan ülkelerde bu mali yapılanma ve mali merkezîleşme daha zor oldu⁷³. Bu nedenle vergi gelirlerinin etkin bir şekilde toparlanmasını sağlayacak olan mekanizmanın oluşması bölgelere göre farklı problemleri beraberinde getirdi. Mesela vergilerin toparlanması safhasında araçların düzenli bir şekilde kontrol edilmesi daha büyük önem kazanan bir gereklilik haline geldi. Çünkü toplanan vergilerin merkezî hazineye tenkili aşamasında gelirlerin bir kısmı araçların elinde kalıyordu. Bu bağlamda araçların

⁷⁰ Benno Tesche, **Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations**, Verso Press, London-Newyork 2003, s.118.

⁷¹ Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev: Necmiye Apay, Metis Yayınları, İstanbul 1992, s.44.

⁷² Cristopher Storrs, “The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe”, **Essays In Honour Of P.G.M. Dickson**, Der: Cristopher Storrs, Ashgate 2009.

Richard Bonney, **The Rise of the Fiscal State, 1200-1815**, Oxford University Press, New York 1999.

⁷³ Şevket Pamuk-K. Kıvanç Karaman, “Avrupa Devletleri İle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul 2009, S.191, s.26-33.

kontrol edilmesi aslında zor bir meseledir. Bu bakımdan araçlar, elde edilen vergi gelirlerinin öngörülen oranlarla bir olup olmaması konusunda oluşan farklılığın insan kaynaklı bir örneğini teşkil ederler. Araçların elde ettikleri gelirlerin denetim altında tutulması ise daha büyük bir gözetleme mekanizması zarureti doğurmaktadır. Mali yapılanma, vergilendirme ve vergilerin hazineye aktarılması sürecinde rol oynayan bu meseleler, devletlerin iç ve dış siyasetlerini etkileyen mali kapasiteleri üzerinde belirgin bir öneme sahiptir. Bu sebeple söz konusu gözetleme mekanizmasının eksikliğini hisseden devletlerin bu eksikliği gidermeye yönelik olarak attıkları adımlar aslında mali bürokratik çatıların kapsamı dışına çıkarak askerî bir hüviyet kazandı.

Vergilerin egemenliğin finansmanı haline gelmesi ile 18 ve 19. yüzyıllardaki vergilendirme politikalarında başarılı olan devletler askerî dönüşüm süreçlerini daha hızlı bir şekilde tamamladı. Askerî teknolojinin etkin bir şekilde kullanımını sağlayan askerî ve idari örgütlenmenin başarılı bir vergilendirme politikası ile birleştiği zaman merkezin elini güçlendirdiği aşikârdır. Bu noktada vergilerin sağladığı avantajlı durum sadece finansman açısından olmaktan çıkarak devletlerin hem iç hem de dış ilişkilerinde rekabet potansiyelini arttıran önemli bir dayanak noktası haline geldi. Vergi gelirlerinin devletler açısından tarihsel seyrindeki değişime bağlı olarak ise askerî disiplinin hâkim olduğu, taktik ve eğitim alanındaki kazanımların sahada başarılı bir şekilde uygulandığı, barutlu silah teknolojisine dayanan, yönetim açısından tamamen merkeze bağlı tam zamanlı piyade birliklerinin sayısındaki artışa mukabil bölgesel vergilere dayanan süvari birliklerinin merkez açısından stratejik olarak taşıdıkları rolde değer kaybı gözlemlenmektedir⁷⁴. Bu durum kitlesel ordulara geçiş döneminde devletler açısından vergi gelirlerinin ne kadar önem taşıdığını gösteren başka bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle vergi gelirleri üzerinde hakimiyetin kurulması söz konusu devletler nezdinde çok kritik bir önem taşımaktadır.

⁷⁴ G. Parker, **The Military Revolution: Military Innovation And The Rise Of The West, 1500-1800**, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Vergi gelirlerinin taşıdıkları önem bakımından tarihsel süreç içerisinde uğradıkları değişimleri; egemenlik, meşruiyet ve otorite gibi kavramların uğradıkları değişim ile beraber değerlendirdiğimizde; daha önce de bahsi geçtiği üzere, iktidarın gözetleme ve denetleme güdüsü daha sağlam vergi sistemi daha büyük bir gözetleme ve denetleme ağını zorunlu kıldı. Buna bağlı olarak hem gözetleyici hem de denetleyici işleve sahip olan kışlaların panoptik bir mekân olarak üstlendikleri rol önemle bahse değerdir. Devletlerin vatandaş inşa projesinde önemli bir yeri olan kışlalar, merkezden taşraya doğru uzanan ve stratejik olarak konumlandırıldıkları bölgelerde merkeze bağlı kuvvetleri barındırmak suretiyle yürütülen ekonomik politikaların devamlılığını ve sürdürülebilirliğini sağlama konusunda üstlendikleri rol hasebiyle de önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple merkeze bağlı statüde inşa edilen kışlalardan oluşturulmuş bölgesel bir kordonun; mali yapılanmanın, vergilendirmenin ve vergilerin hazineye aktarımının gerçekleştiği herhangi bir bölgede denetlenebilirlik açısından tehdit potansiyeli taşıyan grupların bertaraf edilmesinde veya başka tehditlere karşı kuvvetlerin bölgeye hızlı bir şekilde nakledilmesi konusunda taşıdıkları potansiyel ile karar alma ve uygulama süreçlerini etkileyen işlevsel konumları sayesinde vergi politikalarının uygulanacağı zeminde metaneti arttıran önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4 Osmanlı Tipi Merkezileşmede İnşa Politikalarının Rolü

18. yüzyıl içerisinde Avrupa’da üst üste savaşların yaşandığı döneme karşıt olarak Osmanlı Devleti ise 1739 senesinde imzalanan barış antlaşmasından sonra 1768 senesine kadar olan süreçte uzun bir barış dönemi yaşadı. Avrupa’da özellikle savaşların etkisiyle yaşanan ekonomik ve askerî değişim Osmanlı Devleti’nde görülmemektedir. Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve askerî zaafiyeti derin bir şekilde hissetmeye başlaması ise 1768-1792 seneleri arasında yaşanan muharebelerin olduğu dönemden sonrasına tesadüf etmektedir. Bu dönemden sonra Sultan III. Selim ile beraber başlayan bütüncül onarım ve değişim hamleleri daha iyi anlamlandırılabilir. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyılın başlarından itibaren askerlikten asker-esnaflığa⁷⁵

⁷⁵ Askerlikten asker-esnaflığa geçiş süreci teoride; vergi ile yükümlü olmayan grupların vergi mükellefi olan gruplara dâhil olduğu süreç olarak düşünülebilir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Arif Bilgin-Ümit Tekin, “Bir Kimliğin Dönüşümü: “Asker”likten “Asker-Esnaf”lığa”,

doğru yaşanan geçiş süreci başlarda kontrollü bir süreç algısı yaratıyorsa da 19. yüzyılda kontrolden çıktığı aşikârdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki mebhas dönemde Osmanlı Devleti'nin askerî kanadında, ordunun talim ve terbiye anlayışına kadar varan pek çok hususta dönüşüm ihtiyacının hissedildiği bilinen bir gerçektir⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın hemen öncesinde girmiş olduğu geniş ölçekli savaş döneminin ardından Balkan Coğrafyası'nda bulunan kaleler için riskin artması ile iç tehdite yönelik olarak yürütülen politikaların savaşların boyut değiştirmesi sonucunda kalelerin bakımlarının ve gereklerinin bölgedeki timar ve zeamet gelirlerinden sağlanırken birden merkez hazinesinden sağlanmaya başlanması bizlere devletin izlediği politikada bazı değişikliklerin olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde savunma disiplininin örgütlenmesinde iç tehditler rol oynarken yavaş yavaş dış tehditlerin varlığının yakından hissedilmeye başlandığı dönemdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin sınırlar içerisindeki hâkimiyetini sağlamak için gerekli olan tedbirleri hızlı bir şekilde almak amacıyla çaba sarf ettiği anlamına gelmektedir⁷⁷.

Hâkimiyetin yeniden tesisi için tasarlanan kurumların oluşturulması aşamasında karşılaşılan en büyük engel siyasi erkin yereldeki akisleri olan yerel unsurlardır. Osmanlı Devleti söz konusu grupların aracılığı ile hâkimiyetini perçinleyebilecek bir durumda değildir çünkü aksine taşradaki hanedanların sistemi devletin bölgedeki siyasi varlığı için tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple mevcut sistemle denetlenebilir bir politikanın yürütülebilmesi mümkün değildir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti için genel anlamda denetim altına alma zorunluluğu doğdu fakat müdahale aracı olarak merkezden görevlendirilen hem yeniçeri birlikleri hem de timarlı sipahiler yerel güç odakları üzerinde hâkimiyetin tesisi için yetersizdir⁷⁸.

Akademik İncelemeler Dergisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007, C.2, S.1, s. 215-230.

⁷⁶ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", **Osmanlı Askeri Tarihi; Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, İstanbul 2007, 47-55.

⁷⁷ Ahmet Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. YY'dan Tanzimata Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, Ankara 1986, s.281.

⁷⁸ Hâkimiyetin yeniden tesisi için tasarlanan kurumların oluşturulması aşamasında karşılaşılan en büyük problem siyasi erkin yereldeki akisleri olan yerel unsurlardır. Yerel unsurlara karşı kuvvet olarak Osmanlı Devleti'nin esas gücünü teşkil eden timarlı sipahinin de yetersiz olduğu hakkında bkz: Fatih Yeşil, **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve**

Osmanlı Devleti'nin 17 ve 18. yüzyıllarda izlemiş olduğu taşra politikasının, aracı olan yerel beyleri kuvvetlendirmesi bir sonuçtur. Bu dönemlerde taşrada miri toprak düzeninin bozulmasıyla merkezî hazinenin nakit ihtiyacını hızlı bir şekilde karşılamasını mümkün kılan malikâne sisteminden güç kazanan, kale kentleri şeklinde örgütlenmiş taşra yönetiminin başında kendilerine ait askerî birlikleri olan hanedanların sistemi mevcuttur. Osmanlı devleti başlarda bu durumu bir sorun olarak görmediği ve hatta oluşan bu zemini bölgesel bir denge politikası uygulayarak çıkarlarına uygun bir biçimde kullandığı görülmektedir⁷⁹. Fakat daha sonrasında ilk üç alt başlıkta geçen nedenlerden ötürü merkezîleşme gerekliliğinin doğması ile merkeze bağlı yeni bir ordunun kurulması, ekonomik gelirlerin yapılandırılması ve bu şekilde birbirini denetleyen kurumların inşa edilmesi gerekliliği doğdu. Lakin mevcut taşra düzeni aslında Osmanlı Devleti'nin egemenlik inşasını mümkün kılan yeni bir sistemin ikame edilmesini zorlaştıran amillerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁰. Yerel hanedanların malikâne gelirlerinin içerisine has, zeamet ve timarları da alarak kapsam kazanması bölgedeki idari yönetimi üstlenen valilerin; ayan, voyvoda gibi yerel erklerle karşı olan konumunun zamanla zayıflamasına neden oldu. Bu sebeple siyasi anlamda güç kazanan yerel erklerin askerî ve mali

Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.13. Osmanlı Devleti'nin yerel unsurlara yönelik yürüttüğü denge politikasının en önemli örneği ise Sened-i İttifak'tır. Genel olarak padişahın otoritesini sınırlandırdığı kabul edilen sened, bütünsel anlamda ayanların arasında denge kaygısı taşımaktadır. Askerî bir tedarik aracı olan ayanların askerî desteklerinin elde edilmesi ve otoriteye tezat davranış içerisinde olan ayanlara mukabil diğer ayanların desteklerinin sağlanması bizleri bu yargıya ulaştırmaktadır. Söz konusu sened, mezkûr politikanın yazıya döküldüğü belge niteliği taşıması açısından önemlidir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Şâni-zâde Mehmed 'Ata'ullah Efendi, **Şâni-zâde Tarihi**, Yay. Haz: Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, C.1, s.79. Bu konu hakkındaki kısa bir değerlendirme için ayrıca bkz: Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s.54-56.

⁷⁹ Osmanlı Devleti özellikle savaş dönemlerinde yerli ailelerden faydalandı. Sadece asker celbi konusunda değil zahire nakli konusunda da faydalandığı görülmektedir. Yücel Özkaya, **18. Yüzyıl'da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.47. Mukataalaşmanın hız kazanması sonucunda güçlenen ayan ve voyvodaların taşradaki asayişin sağlanması bakımından zamanla yetersiz kalmaları hakkında ayrıca bkz: Kemal Kaya, "19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2007, C.26, S.41, s.101-113.

⁸⁰ Yücel Özkaya, age., s.54-57. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yerel güç unsurları arasında izlediği politikalara örnek olarak yerel beylere paye verilmesi gösterilebilir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Nagehan Üstündağ Özdemir, "18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında 'Sorun Çözme' Süreci ve Pazvantoğlu Osman", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2014 (Bahar), S.20, s. 237-260. Yerel unsurlar ile devletin merkezi arasında yürütülen ilişkilerde yaşanan dönemsel değişimler hakkında detaylı bilgi için bkz: Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

kaynaklarının zamanla artış göstermesi de İstanbul'un kırsalda olan tahakkümünü zayıflatan amillerden biri olarak kabul görmektedir⁸¹.

Osmanlı Devleti'nin yakın komşu devletleri olan Habsburg ve Rus devletlerinin, bahsi geçen dönemlerde yaşadıkları gelişmelerin neticesinde savaş ve savaş-dışı dönemlerinin idaresi hususunda yaşadıkları dönüşüm sürecinin neticeleriyle bağlı bir şekilde düşünüldüğünde dönemin gerektirdiği merkezî bir sistemin inşasının aşamalarından biri olarak; yerel unsurların gücünün kırılması ve devletin yerel unsurların tedarik sistemi içerisindeki rollerinin tahfifi için çabaladıkları görülmektedir. Söz konusu devletlerin giriştikleri mücadeleler ve rakiplerini daha güçlü kılan askerî-teknolojik gelişmelerin takibi ve bunu sağlayacak ekonomik altyapının oluşturulması gerekliliği, yönetimin mutlaklaşması yolunda asker-vergi-halk üçlemi içerisindeki değişikliklerin aşamalarını görece daha erken yaşamaya başladıkları bilinen bir gerçektir.

Osmanlı Devleti tarafında ise 19. yüzyıla girerken askerî zaafiyetlerin açık bir şekilde görülmesi, savaşların getirdiği ekonomik yükümlülük ile birleşince içerisinde bulunan sistemin daha sonradan sorgulanmasına sebep oldu⁸². Dönüşümün siyasi ve askerî kurumsallaşmalarda olduğu kadar ekonomik tabanda da gerekli kıldığı altyapı vardı ve Osmanlı Devleti'nin yapısal anlamda engellerinin bulunması sebebiyle yeni bir sistemin yerel olanda ikamesi hemen uygulanması mümkün olmayan bir meseledir. Zaten bu sebeple bu dönemde gerçekleşen yenileşme adımlarının istikrarlı bir şekilde uygulanamamasını bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir.

⁸¹ Yerel erklerin Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminin zinciri içerisinde kuvvet kazanması hakkındaki değerlendirme için bkz: Fatih Yeşil, age., s.15-29.

⁸² Modern devlet oluşumunun önemli bir ölçütünün şiddet tekelinin kontrol altına alınması olarak Avrupa'daki sürecin merkeze alınarak değerlendirildiği eserde Osmanlı Devleti'nin bu ölçütü 18. yüzyılda yerine getiremediği ve bu sorunla yüzleştikten sonra Osmanlı Devleti'nde Avrupa tipi mutlakiyetçiliğe dönüşümün başladığı hakkındaki değerlendirme hakkında bkz: Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.17-18. Modern devlet kavramı ile Osmanlı Devleti'nin değişen yönetim anlayışı arasındaki ilişkinin değerlendirmesi için bkz: Erhan Ezici, "Tanzimat Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Değişen Yönetim Anlayışı", **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, Denizli 2020 (Yaz), S.20, s.2801-2821.

Söz konusu kurumsallaşma ve yapılanmanın önündeki yapısal engellerin taşradaki başta gelen en önemli örneği olan yerel unsurlar; hanedanlık sisteminin hakim olduğu bölgelerde yerel beylerin hem insan gücü üzerinde bulundukları hakim konumu hem de sebep oldukları özerk mali kümelenmeyi tabi olarak merkezîleşme gayesi güden bir devletin önündeki en önemli engeller arasında değerlendirmek gerektiğinde, problemin sosyo-ekonomik olan boyutunu da teşkil etmektedir⁸³. Osmanlı Devleti'nin taşradaki hâkimiyetini tesis etmesi için önce buna engel olabilecek güçlerin aşamalı bir şekilde tasfiye edilmesi gerekiyordu. Bu konuda yapılan bir müdahale şekli olarak değerlendirildiğinde özellikle Bükreş Antlaşması'ndan sonraki süreçte yerel unsurların bölgesel güçlerini kırmaya yönelik olarak Osmanlı Devleti, merkez ile kırsal arasındaki dengesizliğin kontrol altına alınması amacıyla önce merkeze bağlı müşir-valilerin gücünü kullandı hatta bu sürecin söz konusu politika ile bağlantılı olarak müşir-valilerin saraylardan çıkararak taşrada görev almaları ile sonuçlandığı görülmektedir⁸⁴.

Yerel unsurların aşamalı bir şekilde tasfiyesinin müşir-valiler aracılığı ile yerel olandaki hâkimiyeti güçlendirmek amacıyla sirayet ettiği bu dönemde aynı değer ve normları paylaşan toplumun ve eşitlik kavramının ön planda olduğu vatandaşlığın inşası gibi kavramların karşımıza çıkmaya başlamasını, siyasi ve mali birliğin sağlanması için gerekli olarak görülen egemen gücün mutlak bir hüviyet

⁸³ Yerel unsurların taşradaki güçlerine örnek olarak; Pazvandoğlu'nun 40-50 bin kadar kuvvetle Vidin'i taciz ediyor olması (s.228), Tirsiniklizâde İsmail'in Edirne'ye yürüdüğü zaman emrinde 80 bin kişinin olması (s.257), Kadı Abdurrahman Paşa'nın ise 20 bin kişilik kuvvetinin bulunması, Tepedelenli'nin ihtiyaç halinde 40 bin kadar asker toplayabileceği (s.302) özellikle Osmanlı Devleti'nin askere celp polikalarında ne kadar zorlandığı düşünüldüğünde önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrı ayrı sayfalarda karşılaşılan örneklerin bulunduğu eser hakkında bkz: Virginia Aksan, age.

⁸⁴ Hem idari hem askerî bir rol üstlenen zabıtların taşrada ön plana çıktıkları dönemin devamında merkezde hızlı bir eğitim ve terfi sisteminden geçirilerek bir zabıt zümresinin yaratıldığı ve bu zümrenin devleti modernleştiren güç sıfatına hamil oldukları görülmektedir. Rumeli'nin farklı bölgelerine bu amaçla tayin edilen çok fazla zabıt vardır. Söz konusu dönemde yeni bir sistemin ikamesi ve yerel unsurların üstlendikleri rolün tahfifi açısından mühim rol üstlenen bu zabıtların en önemli örnekleri Sadrazam Hürşid Paşa, Ağa Hüseyin Paşa, Mehmed Reşid Paşa'dır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Virginia Aksan, age., 274-299. Sultan 2. Mahmud döneminde gerçekleşen olayların devlet, ordu ve toplum ilişkileri açısından değerlendirildiği çalışma için bkz: Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

kazanması bakımından değerlendirmek mümkündür⁸⁵. Halkın yönetime daha fazla dâhil edilmesi girişimlerinin sonucu olarak, merkezî erkin halk ile teması eyaletten mahalleye kadar küçük idarî birimlere ayrılarak gruplandırıldı. Mahalle yönetimine muhtarlık, kaza yönetimine müdür, sancak yönetimi kaymakam, eyalet yönetimi ise valilerin olduğu bu sistemde her birimde meclis olması dikkat çekicidir. Daha önce bahsi geçen uzmanlaşma konusuna bağlı olarak düşünüldüğünde bu meclisler ile uzman sivil bürokrat sınıfın rol aldığı bir taşra teşkilatlanmasının önü açıldı. Bu netice ise sivil ve askerî bürokratik çatışmayı birbirinden ayıracak, daha önce konumlandırılmış birlikleri tam anlamıyla güvenliğin elde edilmesine yönlendirecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Fakat bu politika Osmanlı Devleti'nin her yerinde aynı şekilde uygulanmadığı için askerî ve mülki yapılanmanın birbirleriyle bağlantılı işleyen bir süreç olduğu ve birbirlerinden kopmadan devam ettikleri gerçeği meydana çıkmaktadır⁸⁶.

Bu gerçeğe bağlı olarak dönüşüm sürecinde daha önce bahsi geçen “denetlenebilirlik” maddesinin arttırılması meselesine yardımcı olabilecek askerî kurumların bu dönemde de artarak devam ettiği söylenebilir⁸⁷. Bu durumu Sultan III. Selim döneminden itibaren örneklendirmek mümkündür. Mesela merkezî hazineye ait gelirlerin tedariki ve iç güvenliği sağlamaya yönelik bu dönemden itibaren atılan

⁸⁵ Daha önce bahsi geçtiği üzere siyasi ve mali birliğin sağlanması alanında atılan adımlardan biri olarak yorumlanabilecek kişiler üstü bir sistem kurulmasına yönelik kanunlaştırma hamlelerini, Osmanlı Devleti'nde bu dönemde atılan adımlarda görmek mümkündür. Bu konu ile detaylı bilgi için bkz: Musa Gümüş, “Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, **Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2013, S.14, s. 163-200. Kanunlaştırma konusu ile ilgili ayrıca bkz: Ercimet Sarıay, “Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları Ve Metodolojisi”, **BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Aksaray 2019, C.2, S.1, s. 9-35. Özellikle Bükreş antlaşması akabinde yaşanan süreçte sindirme politikasının hedefi olan ayanlar, merkezin yerelde hâkimiyetinin teessüsü emeliyle istifade edilmeleri sebebiyle tamamen ortadan kaldırılmadılar. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Bilal Eryılmaz, age., s.58. Musa Çadircı, “Tanzimat Sürecinde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, **Belleten**, Ankara 1988, C.52, s.609. Yakup Akkuş, “Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Dergisi**, İstanbul 2018/1, s.113-160.

⁸⁶ Bu konuda önemli bir örnek olarak Dar-ı Şura-yı Askerî'nin kurulması gösterilebilir. 1837’de Dar-ı Şura-yı Askerî'nin kurulması ile; askeri ihtiyacın karşılanması, personelin eğitilmesi, tayin ve terfi, sağlık hizmetleri gibi alanlarda kararlar alınıp uygulanacağı, teşkilat ve doktrin değişikliklerine yönelik kararların alınacağı bir “üst merci” tasarlandı. Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi; Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, İstanbul 2007, s.71.

⁸⁷ Taşraya yönelik bu politikanın önemli bir kısmı 2. Mahmud zamanında adımlar atılmış olsa da sistemin öngörülen şekilde olgunlaşmaya başlaması Tanzimat sonrası dönemdir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim yayınları, İstanbul 2018, s.79.

adımlar doğrultusunda memleketin çeşitli yerlerine yeni tip kışlaların bilhassa sancak merkezlerinde inşa edilmeye başlandığı önemli bir gelişmedir. Fakat Sultan III. Selim'in katledilmesi ile akamete uğrayan sürecin neticesinde inşa edilen ya da edilmekte olan kışlalar kasten yıkıma uğradı⁸⁸. Sultan II. Mahmud döneminde ise yeni tipteki kışlaların inşaları meydana gelen muharebeler neticesinde oluşan gereksinimlere göre fasıllı bir şekilde konumlandırıldı. Bu açıdan düşünüldüğünde 1806-1812 ve 1828-1829 tarihleri arasında Ruslarla gerçekleşen muharebelerin önemli bir rol oynadığı aşıkardır. İnşa politikalarının, Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesi sonrasında hızlanan kurumlaşma hamleleri ile beraber kapsam kazandığı savunulabilir fakat bu noktada önemle belirtmek gerekir ki; inşa politikalarının başka bir boyut kazanarak ivme kazandığı süreç 1839 senesinden sonraki süreçtir⁸⁹.

Denetlenebilirliğin sağlanması konusuna örnek olarak ise Tanzimat ilkelerinin uygulanması kapsamında idari fonksiyon üstlenerek tayin edilen, vergi erkinin bölgesel temsilcisi olarak merkezden gönderilen muhassılların, ahalinin gelirlerine göre vergileri tahsili görevlerini gerçekleştirebilmeleri için ve bunun için de yanlarına yeterli miktarda asker verilmesi ve görevlerini bu şekilde idame ettirmeleri gösterilebilir⁹⁰.

Merkez ve taşra ilişkilerinin bu bağlamda yapılandırıldığı aşamada oluşması öngörülen düzenin hukuksal bir düzlemde yeni bir temelde şekillenmesi yine kurumsallaşmayı arttıran bir faktördür. Bu kurumsallaşmayı sağlayan faktörün inşasını desteklemek için oluşturulan bu kurumların başında coğrafi gerekliliklere konumlandırılan kışlalar gelmektedir. Küçük ve büyük zabitanların memuriyetleri ve ayrıca hem birbirlerine hem de üstlerine karşı sorumlu olan erlerin bulunduğu kışlaların sisteminin taşrada ikame edilmesi kırsalda denetlenebilir bir siyasi yapının

⁸⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.52.

⁸⁹ İlgili kısımda geçen düşünceye yönelik tespitler 2. bölümde daha detaylı bir şekilde yer almaktadır.

⁹⁰ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s.38-40. Tanzimat'ın ilanından sonra etkin bir vergi sisteminin oluşturulması için kurulan muhasıllık sisteminin başarılı olmamasının ardından yapılan yeni düzenlemelerin yine bir birinin denetleyen bir sistem olması hakkında bkz: Burak Hamza Eryiğit- Cansu Kalafat, "Osmanlı Devleti'nde 1840-1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimi Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme", *Strategic Public Management Journal*, December 2019, C. 5, S. 10, s. 54-62. Ahmet Uçar, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2014 (Haziran), C.12, S.2, s.132.

oluşumuna ivme kazandıran bir amildir. Çünkü hâkimiyeti yerel olanda sağlam kılan unsur, yerel olandaki merkezî askerî birliklerin örgütleniş biçimine bağlı olan bir durumdur⁹¹. Yerel olandaki örgütlenme kabiliyeti ise merkezin politikalarına bağlı olduğu kadar yine bölgedeki yerel unsurlara bağlı bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin tahakküm sınırlarını sadece yerel beylere göre değerlendirmemek gerekir. Bu konuda yerel beylerden bağımsız olan diğer grupların da tutumları önemlidir. Daha öncesinde yerel elite uygulanan münavebe politikasının yerini tasfiye politikasının aldığı dönemde, yerel elitlerin hükmünü zayıflatabilmek amacıyla halkın devlet tarafından silahlandırıldığı da önemli bir gerçektir. Özellikle 18. yüzyılda halkın eşkıyalığa temayülünü engellemek ve eşkıyalara karşı savunmasız olmalarını engellemek amacıyla güdülen bu politika, daha sonra halkın içerisinde bazı kimselerin paralı asker olarak görev yapmalarına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin meydana gelen bu yerel gücü, yerel unsurların tahdidinde kullandığı bilinmektedir. Fakat daha sonrasında, bilhassa tahakkümün zayıfladığı dönemlerde ve isyanların baş göstermeye başladığı zamanlarda devletin istifade ettiği bu avantaj tersine döndü. Osmanlı Devleti, merkezîleşmeye karşı gösterilen tepkilerin arttığı bu dönemlerde bu zaafiyeti hissetmeye başladı. Söz konusu zaafiyet, merkezîleşmenin her türlüşünü tehdit olarak algılayan yerel oluşumların gücünü kırmaya yönelik olarak yeni bir iç-denge politikasının tezahürünü zorunlu kıldı. Bunun başarılı olması için ise askerî birliklerin konumlandırılması ile ilişkili olan askerî-idarî politikanın daha hızlı bir şekilde gelişmesi gerekiyordu. Bu sayede askerî erkin kontrolü bölgesel olandan merkezî olana doğru değişebilirdi ve merkez dışında yönetime müdahil olan grupların fonksiyonu ancak bu şekilde zayıflayabilirdi. Nitekim iktidarın kontrol altında tutma güdüsü ile bağlantılı olarak uygulanan konumlandırma ve inşa politikalarının neticesinde de bölgesel kuvvetlerin üzerindeki tasarruf hakkı, merkezin tahakküm sınırları içerisinde dâhil oldu⁹².

⁹¹ Taşradaki merkezi yapının güçlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Nizam Önen- Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 29-30. Küçük ve büyük zabitanların kışlaklarından ayrılması gerektiği, erler üzerindeki görevlerinin düzenlenmesi, askerlerin kışla hayatının düzenlendiği, bölgesel olanda güvenlik alanında üstlendikleri rolün ve sorumlu olduklarını kavranabilmesi açısından bkz: **Hidemât-ı Zabitan-ı Sagire**, Matbaa-ı Mamure, İstanbul 1252.

⁹² Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.2-24.

Osmanlı Devleti merkezî tahakküm sınırlarını genişletmesi sadece askerlere yerleştirilmesine bağlı olan bir durum değildir. Asıl önemli olan nokta bu konumlandırma döneminden sonra nasıl adımlar atıldığıdır. Bu hususta taşra meclisleri önemli bir örnek teşkil etmektedir. Konumlandırılan askerî birliklerin gözetiminde biçimlendirilen taşra reformlarının halk tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla oluşturulan taşra meclisleri ise aslında daha önce olan yapılardır. Bu dönemdeki meclisleri daha öncesinden farklı kılan unsur ise vali, muhassıl, kaza müdürü gibi yöneticilerin başkanlık yaptıkları ve halkın da bir kesiminin dâhil olduğu meclislerde, iktidar ve toplum arasındaki iletken rolü üstlenen merkezî idare bürokratlarının etkinliğinin arttırılması amacı bariz bir şekilde görülmektedir⁹³. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde taşra meclislerinin de kışlalar gibi, tahakküm sınırlarının genişletilmesi hususunda önemli bir sosyal taşıyıcı niteliğinin mevcut olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin merkezî bir devlet olma ihtiyacının arttığı 19. yüzyıl içerisindeki yenileşme hareketlerini merkezî otoritenin teessüsü çabaları olarak yorumlamak mümkündür. Bu çabalar ekseninde değerlendirmek gerekirse, önce yerel güçlere yönelik bir müdahalenin gerçekleşmesi gerekiyordu. Asıl olarak üzerinde durulması gereken konu otoritenin devamlı bir hüviyet kazanmasıdır. Söz konusu dönemde otoritenin devamlılığını sağlayacak en önemli iki unsur olarak askerî ve mali politikaların uygulanması ise belirli kurumların oluşumunu zorunlu kılmaktadır. Kışlaların da içerisinde bulunduğu bu kurumlar güvenliğinin inşası bakımından üstlendikleri roller ile hem askerî hem malî alandaki bürokratikleşmeyi mümkün kılmaktadır. Oluşumunu tamamlayan kurumlar ile bürokratikleşme ve kanunlaşma aralarındaki ilişkisellik dikkate alındığı takdirde; yeniçeri kışlalarının ortadan kalkmaya başladığı ve yeni yönetsel tahakküm anlayışına göre kışlaların inşa edildiği süreci daha iyi anlamlandırmak mümkündür. Sosyal taşıyıcı niteliğine sahip olan kışlalar, üstlendikleri rol sayesinde disiplin, planlama ve örgütsel sürekliliğin sağlanması gibi fonksiyonları üstlenmeleri sebebiyle uygulanacak olan stratejiyi

⁹³ Bilal Eryılmaz, age., s.119. Askerî birliklerin, eyalet yönetimi yapılanmasındaki üstlendikleri role örnek olarak, eyalette müşir paşa, sancakta ferik paşa ve yanlarında asakir-i nizamiye olacak. ayrıca kadıların da merkezi sisteme bağlılığı arttı. Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten**, Ankara 1964, C.28, s.363.

kolaylaştıran unsurlardır⁹⁴. Bu açıdan düşünüldüğü zaman kışlaların merkez tarafından yürütülen mülki politikaların sağlamlaştırılması ve güvenliğin inşası gibi iki farklı parametreye de faydasının olduğu görülmektedir. Bu düşünsel boyutta kışlaların bireyler üzerindeki otoriteyi tahsis edici yapısı bireyler üstü bir görünüme kavuşmaktadır ve bu açıdan düşünüldüğünde bir bölgeye nizam verme ya da bir bölgeyi tanzim etme ifadesinde kışlaların üstlenmiş olduğu sorumluluk daha iyi anlaşılmaktadır⁹⁵.

⁹⁴ Mehmet Mert Sunar, “18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar**, Der: Kahraman Şakul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.276. Osmanlı Devleti’nin kurumsal modernleşme çabaları dünyadaki gelişmelerin gerekliliklerini karşılayacak şekilde akıl ve birey eksenli olması ve buna bağlı bir hukuk anlayışı geliştirilmesi hakkında bkz: Gürsoy Akçay- Himmet Hülür, “Osmanlı Hukuku’nun Temelleri ve Tanzimat Dönemi’ndeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2006, s. 295-321.

⁹⁵ Taşrada arttırılmak istenen mülki yönetimin gücünün askerî otorite ile desteklendiği desteklenmesi hakkında bkz: Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.66.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN MERKEZİLEŞME ÇABALARINDA KIŞLALARIN YERİ

2.1. Güvenlik Paradigmasının Oluşumu Açısından Sevku'l-Ceyş Kavramı

18 ve 19. yüzyıllarda ekonomik anlamda yaşanan parasallaşma sürecinde mali kaynakların hazineye aktarılması konusunda eski sistemin verdiği sıkıntıyı aşmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, reformları gerçekleştirmesi ve yeni bir sistemin inşası için kritik bir konumda olan bu meselenin hızlı bir şekilde aşılması amacıyla daha sıkı bir kontrol mekanizmasının kurulması yönünde adımlar atması gerekiyordu⁹⁶. Bu konuda en büyük engel ise daha önce bahsi geçen mali kümelenmedir. Bu sorunun aşılabilmesi için ise gelir ve giderlerin planlanması ve yerel unsurların hazineye aktarımı konusundaki rollerinin azaltılması gibi adımlar atılacak olan adımların başında gelmektedir. Bu konuya örnek olarak Sultan II. Mahmud'un tahta çıktığı esnadaki yerel unsurların konumlarından bahsetmek ne kadar yaygın olduklarını göstermek bakımından yerinde olacaktır. Mesela Arnavutluk coğrafyasının bir tarafında Tepedelenlizâde, bir tarafında İşkodra Valisi Kara Mahmud Paşa bulunmaktadır. Cezayir-i Garb Ocakları dayıların, Rumeli'nin büyük bir kısmı ayanların, Mekke ve Medine'de Vehhabilerin, Mısır'da Kavalalı Mehmed'in, Bağdad'da kölemen paşaların, Çıldır ve Kürdistan Eyaletleri'nde ise emir denilen kişilerin varlığı söz konusudur. Bu kişilerin ve grupların varlığı, devletin yerel olandaki temsil gücünü oluşturan kadı ve valilere karşı olan sorumluluklarını kağıt üzerinde sınırlı bırakmaktadır⁹⁷.

Bu dönemde gerçekleşen reformların kalıcılığı açısından önemli bir husus olan maliye konusunda öncesinden beri karşılaşılan taşra varidâtının tahsili ve hazineye tenkili konusunda karşılaşılan problemlerin çözümü hususunda araçların

⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik buhran hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s.218-233.

⁹⁷ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vuku'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-V**, Haz: Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2017, s.282-284. Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinin hazineye aktarma konusundaki zaafiyeti hakkında bkz: Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, Ankara 2018, s. 91.

çeşitliliğine yönelik merkezin müdahalesi olarak değerlendirilmesi mümkün olan “müşir-valilerin tayini” aşamasının devamında ise merkeze bağlı kurumsallaşmanın mümkün kıldığı sivil-uzman bir bürokratik sınıfın doğması gibi önemli bir aşamanın geldiği görülmektedir. Bu sebeple müşir-valilerin önemli görevlerinin sadece tasfiye politikasına hizmet ettikleri anlamına gelmediği görülmektedir⁹⁸.

Bu süreçte askerî kurumların dışında kurumsallaşmalara örnek olarak kurulan nezaretler, padişahın otoritesini tek başına değil, meclisler ve kurullar aracılığı ile yürürlüğe koyması ve ayrıca hükümet anlayışında meydana gelen değişiklikler bürokrasi olgusunun artmasına ve yaygınlaşmasına yol açan gelişmelerin başında gelmektedir⁹⁹.

18 ve 19. yüzyıllarda etkin bir askerî sistemin oluşturulması zorunluluğu ve etkin bir vergi sisteminin gerekliliği arasındaki ilişkiselliğin beraberinde getirdiği sürece karşılık olarak devletlerin genel itibarıyla merkezî politikalar izlemeye yöneldikleri görülmektedir. Bu yönelişe engel teşkil edebilecek merkez-dışı grupların

⁹⁸ Osmanlı Devleti’nin, memleketin genelini kapsayan bir maliye sisteminden yoksun olduğu hakkındaki değerlendirme için bkz: Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.28 ve s.81. Bu dönemdeki bürokratikleşmenin tabii olarak merkezde başladığını, merkezden taşraya doğru genişleyen bir yapısının olduğunu düşünmek mümkündür. Payitahtta meydana gelen bürokratik gelişmeler hakkında düşünmek gerekirse Sultan II. Mahmud döneminde yaşanan gelişmelere ayrıca bir parantez açmak gerekmektedir. Devlet işlerinin dâhiliye ve hariciye gibi alanlarla kısımlandırılması sonucunda gerçekleşen uzmanlaşma ile pek çok bürokratik yapı önce merkezde oluşturuldu. Bu dönemde kurulan nezaretler ve meclisler bu konu hakkında önemli örneklerdir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2018. Merkezde gerçekleşen bu sürecin örnekleri olarak Bâb-ı Âlî’nin hükümet işlerinin merkezi olmaya başladığı, Sadaret Kethüdalığı’nın 1835 yılında Umûr-ı Mülkiye Nezâreti, Defterdarlık müessesesinin 1838 yılında Maliye Nezâreti, Reisü’l-küttâplık müessesesinin 1838 senesinde Hariciye Nezâreti olduğu görülmektedir. Ayrıca Şura-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat ve diğer özel idare kuruluşları ve nezaretler ile meclislerin şekillenmeye başladığı bu dönem sivil mülkiye sınıfının geliştiği dönemdir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, ÖKM Yayınları, İstanbul 2001, s.16. Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâlî**, Çev: Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

⁹⁹ Musa Çadircı, “Tanzimat”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6, s.183-198. Valinin idari, askerî ve mali yetkilerinin ilk kez kağıt üzerinde paylaştırıldığı görülmektedir. Bu konun ile ilgili detaylı bilgi için blz. Ayla Efe, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Giresun 2009 (Yaz), C.6, S.22, s.91. Aslıhan Nakiboğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezâreti’nin Kurulması”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Niğde 2012, C.5, S.2, s.74-94. Yusuf Erbay, “Emerging Of The Reperesentative Councils And New Organizations Within The Administrative System of the Ottoman State in the Tanzimat Era”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Bahar 2017, S.81, s. 295-321.

ise saf dışı bırakıldığı bir süreç yaşandı. Bu sürecin, sadece dönemin tabi şartlarına uymaya çalışan devletlerin atlatmak zorunda olduğu bir süreç olarak yorumlanması, daha önce de zikredildiği üzere konunun iç dinamikleriyle beraber değerlendirilmesinden uzaklaştıran bir amildir. Bu açıdan düşünüldüğünde, bu hataya düşmemek için geliştirilen bakış açılarından olan, merkezîleşme ile ilgili problemlerin halk kaynaklı olan kısımları üzerinde yoğunlaşan “Politik Süreç Teorisi”, sorunların ortaya çıkma, gelişme ve etkileşim gibi süreçlerini ayırt ederek inceleyen ve bizlerin bu dönemdeki meseleleri daha iyi anlamlandırmamızı sağlayacak sosyolojik yaklaşımdır. Ayrıca bu yaklaşımın kapsamında yapılan çalışmaların, meydana gelebilecek olan sosyal problemin bertarafına ve çok daha fazla büyük bir hareketin ortaya çıkmasını engellenmesine, sorunun büyümeden tahliyesine yönelik yapılan araştırmalara yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu teori merkezli yapılan çalışmalar, eğer tespitler ve uygulanacak adımlar doğru ise; sorunun geçmişi ve geleceği açısından çift yönlü bir çözüm yaklaşımına olanak sağladığı düşünülmektedir. Merkez açısından sorunun baştan tasfiyesine dair atılacak adımların başında; nüfus-bilimsel yönelim, baskı oluşturma, zaptetme, göç ettirme ve politik ekonomi gibi adımlar gelmektedir. Devletin bu tarz adımlar atarak hareket etmesi ise bizlere kolektif organize eylemin sağlanmasının hedef olduğunu göstermektedir. Kolektif organize eylem üzerinde yıkıcı olan unsurlar ise iç ve dış tehdit unsurlarıdır¹⁰⁰.

Merkez-dışı olan grupların kontrol dışına çıkması iç tehdit unsurlarının artış göstermesine örnektir. Söz konusu grupların merkez dışında güç kazanmalarına yönelik olan alenî eylemlere karşılık devletler imtiyaz ya da bastırma politikası izleyerek tahakküme elverişli bir zemin oluşturulmak çaba gösterir ve modellerin karşı hareketleri karşısında yeni politikalar geliştirir. Devletin geliştireceği politikalar ekseninde değerlendirmek gerekirse en büyük belirleyici unsur müdahale kapasitesidir. Dış tehditlerin de dolaylı yoldan iç tehditleri etkilediği, komşu devletlerin oluşturduğu tehdidin devlet içerisine kadar yansıdığı ve bu konuda

¹⁰⁰ David S. Meyer- Debra C. Minkoff, “Conceptualizing Political Opportunity”, **Social Forces**, University of North Caroline Press, North Carolina 2004, C. 82, S.4, s. 1457-1461.

belirleyici rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Bir devletin dış tehditlerin bertarafına yönelik politikaları üzerinde belirleyici rol oynayan unsur ise harp kapasitesidir¹⁰¹.

Harp ve müdahale kapasitesinin döneme göre arttırılması veya güncellenmesi zorunluluğunun ve iç-dış mücadelenin, politik değişimin gerekliliklerini oluşturduğu bilinmektedir. Bu değişimi destekleyen unsurlar olarak ise tehditlere göre oluşumunu tamamlayan merkezî kurumlar karşımıza çıkmaktadır. Kurumların merkezî hedeflere göre konuşlandırılması, bireyin, grubun ya da bir konuşlanmış ordunun korunması anlamına gelir. Bu şekilde değerlendirildiğinde fırsat olarak da yorumlayabileceğimiz tehditler eğer fırsat olarak değerlendirilirse aslında dolaylı yoldan stratejik hedefleri güçlendiren maddelerdir. Bu şekilde müdahale ve harp kapasitesinin arttırılması için atılan adımların sonucunda karşımıza çıkan dönüşüm ile taşradaki yönetsel güç arttırılmış olur¹⁰².

İç ve dış tehdit algısı bu noktada yorumlanması gereken durumdur. İç tehditlerin en önemli örneği isyanlardır. Dış tehditlere verilebilecek en önemli örnekler ise komşu devletlerin sınırlarına yakın bölgelerde meydana gelen savaş, muharebe, çatışma riskleridir. Sefer zamanı dışında bölgede fazla asker bulundurulmaması, bölgede bulundurulan askerlerin ise hanelerde veya kışlak özelliği taşıyan kalelerde bulundurulması müdahale kapasitesini sınırlı kılan sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkezî gücün erişemediği, sınırlı kaldığı durumlarda her seferinde iç tehditlerin bertarafı için asker göndermek, tehditlerin büyümesi bakımından risklidir. Çünkü bu süreçte asker toplanması ve bölgeye sevk edilmesi zaman kaybına neden olabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için bölgede daimi kuvvet bulundurmak gereklidir. Aynı durum dış tehditler için de geçerlidir. Devletin müdahale kapasitesi bu noktada önemlidir. Devletin müdahale ve harp kapasitesi üzerinde ise incelediğimiz dönemde daimi kuvvet bulundurmanın belirleyici faktör olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak düşünüldüğünde, söz konusu dönemde askerî sınıfın idari rolleri dışında müdahale kapasitesinin içerisinde

¹⁰¹ Jack A. Goldstone- Charles Tilly, “Threat (And Opportunity): Popular Action And State Response In Dynamics Of Contentious Action”, **Silence And Voice In The Study Of Contentious Politics**, Ed: Ronald R. Aminzade, Cambridge University Press., Cambridge 2001, s.180.

¹⁰² Douglas M. Gibler, “Outside-In: The Effects Of External Threat on State Centralization”, **The Journal Of Conflict Resolution**, Sage Publications, C. 54, S.4, s. 519-520.

oynadıkları rol belirginleşti. Ayrıca müdahale kapasitesi içerisinde yerel unsurların rollerinin daha önce belirtilen sebeplerle azaltılması da bölgelerdeki tehdit faktörlerine göre birliklerin konumlandırılması anlayışını doğurdu. Öte taraftan potansiyel risklerin de bünyelerinde biçimsel değişiklik meydana geldi. Örnek olarak; Rumeli coğrafyasında kışlak özelliği taşıyan kalelerdeki asker mevcudiyeti iç tehditlere göre konumlandırılırken Ruslar ile gerçekleşen savaşlar ve bu savaşların sonucunda Ruslar için Tuna Ötesi harekâtların artması ile Osmanlı Devleti açısından dış tehditlerin belirginleşmesi ile birlikte asker ve top sayısındaki artışın gözlemlenmesi verilebilir¹⁰³. Dış tehdit unsurlarına karşılık bölgedeki konumlandırma ve inşa faaliyetlerini arttıran Osmanlı Devleti'nin merkezî gücünü genişletmesi bizlere tehdit-fırsat-kapasite ilişkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. İç tehdit unsuru kapsamında ele alınacak olursa, Tanzimat sonrası dönemde Tanzimat'ın uygulanamadığı bir yer olan Bosna'daki isyanların bastırılmasının ardından, süreci bahane olarak görüp kışla inşa edilmesi suretiyle kuvvetlerin arttırılması ve ancak bu şekilde bölgeye nizam vermenin mümkün olacağı ifadesinin yansıdığı yazışmalar mevcuttur¹⁰⁴. Söz konusu yazışmalar tehditlerin birer fırsat olarak kullanıldığını bizlere göstermesi açısından mühimdir.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış tehdit unsurlarının şekillendirdiği bölgesel askerî politikasını, iç tehditler üzerinde olanı arttırması müdahale kapasitesinin arttırılması üzerinde yoğunlaşıldığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Dış tehditler meselesinde ise harp kapasitesini arttırma üzerinde yoğunlaşır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen dönemdeki kaynaklarında da yer alan, potansiyel kabiliyetin arttırılması, konumlandırılması ve idare edilmesi hususunda sevku'l-ceyş kavramı üzerinde durmak gereklidir. Sevku'l-ceyş kavramı kuvve-i harbiyenin hazır bulundurulması ve düzenlenmesi ve konuşlandırılmış birliklerin sevk ve idaresi ile ilgili bir kavram olarak kaynaklarda geçmektedir. Sevku'l-ceyş kavramını biraz daha

¹⁰³ Meryem Kaçan Erdoğan, "Ruşuk Kalesi", **Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk**, Ed: Meral Bayrak Ferlibaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s.27.

¹⁰⁴ Muhafaza-yı asayiş için bulundurulmuş kuvvetlerin arttırılması, kışla inşa edilmesi gerekliliği, askerlerin arttırılması gerektiği gibi maddeler ile bir bölgeye nizam vermenin ve Tanzimat'ın icra edilmesinin arasındaki ilişki bariz bir şekilde görülmektedir. Bu konudaki örnekler 3. bölümde daha detaylı yer verilecektir. Burada sadece ifade edilen düşüncenin Osmanlı Devleti'nde de hâkim olduğuna örnek oluşturması açısından yer verildi. 11 Mayıs 1849 tarihli belge için bkz: BOA., İ.HR., 54/2541.

detaylı irdelemek gerekirse, darü'l-harekâtın en mühim noktası üzerinde, tehdit unsurlarının üzerinde “tevazün” veyahut “galebe edecek radde” de askerî birliklerin toplanması veya bulundurulmasıdır. Tabiye kavramı ise muharebe meydanının “nokta-ı muntîce” yani gerekli olan noktaları üzerinde “netice-i katiye” istihsâline göre yeterli derecede askerin “cem u tahşîd” olunarak sevku'l-ceyş hareketinin emeline hizmet eden bir alt kavram olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın gerektirdiği şekilde askerî birlikleri düşmana/tehdite karşı yerleştirme kullanma yönetme sanatı tabiyedir. Dış tehditlerin iç tehditler ile muhtemel ilişkileri de göz önüne alındığında hudut bölgelerinin birincil derecede önemli sevku'l-ceyş noktası olduğu üzerinde durulmaktadır. Araştırmamıza konu olan ve ders kitabı statüsünde olan mezkûr kaynakta ayrıca harp veya müdahale kapasitesini sağlayan unsurlar olarak ise aşama aşama; üssü'l-hareket-hattu'l-hareket-hedefü'l-hareket kavramları karşımıza çıkmaktadır. Bu gruplandırmalar arasında Üssü'l-hareket, bu açıdan müdafaaya kıyam edilen noktadır ve bu sebeple ağırlık verilen noktadır. Mıntika ilişkisi ise iki farklı birliğin birbirine muvasalat veya ricat kabiliyetini temin ilişkisi üzerinden değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Bu açıdan düşünüldüğü takdirde mintika ilişkisinin askerî hareketin her türlü aşamasıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bütün bu kavramlar bizlere harp-müdahale kapasitesinin merkeze bağlı birlikler bulundurulması, konumlandırılması, sevk ve idare edilmesi kabiliyetine bağlı olduğunu ve “tesîsat-ı askerîyye” yi mümkün kılan askerî politikayı elverişli kılan kışlaların bu dönemde neden inşalarının gerekli olduğunu anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır. Söz konusu kaynak ise, askerî birliklerin arttırılması ile yönetsel gücün arttırılmasının doğrudan anlamdaş olarak karşımıza çıktığı dönemde, merkez ve tehditler arasındaki ilişkilerin sonucunun Osmanlı Devleti'nin kaynaklarındaki bir yansıması olduğunu göstermesi açısından önemlidir¹⁰⁵.

Bu konuda bir başka önemli olan nokta ise kadim mücadele tarzı ile yeni mücadele tarzının ayırt edilmiş olmasıdır. Araştırmamıza konu olan 19. yüzyılın ilk yarısını temel alarak yazılan ve neşredilen risalede eski ile yeni olan arasındaki değişikliklerin başında “fenn-i harb” ve “tesîsât-ı askerîyye” gelmektedir. Askerî

¹⁰⁵ Ahmed Cemal, **Memalik-i Osmaniye'ye Mahsus Coğrafya-yı Askerî**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şahane Matbaası, İstanbul 1314(1897). s.1-8.

düzenin tesis edilmesi ise ameliyat-tertibat-tesisat hususlarına yansiyarak etkili olan bir kavramdır ve yeni düzen diye tabir olunan kavramların hepsi yeni tip kışlalarla ilgilidir¹⁰⁶.

Özellikle belirtmek gerekir ki araştırmamıza konu olan risale, Sevku'l-ceyş kavramının sadece savaş zamanını kapsayan bir kavram olmadığını, askerî birliklerin hareketini teshil edecek şekilde ayarlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu durum, askerî birliklerin aralarında icra edilecek hareketlerin “birbirlerine rabt” ile hatların “vesait-i icraiyesini” mümkün kılması bakımından mühimdir¹⁰⁷. Bir bölgedeki ordunun kollarının emr-i irade ve hareketlerini suhuletle icra edebilmeleri için mezkur kollar, müteferrid bir şekilde bulunacaklarından bu kolların gerek harbe gerek ihtiyata dair olunacak olsalar bile yine kaffesi bir anda meydan muharebesi vaziyetinde olmaları iktiza eder. Tesisat-ı askerîyye, farklı bölgelerdeki mevcut birliklerin “sevku'l-ceyş” olanağı sağladığı hareketlerin tertib edilerek, bunları bazen aynı “nokta-ı matlûbe” üzerine bazen merkez yahud cenahlardan birine mümkün olduğu sürece hızlı bir şekilde toplanabilmesi ve meydana gelecek olan mücadeleden hızlı bir şekilde sonuç alınabilmesi bakımından önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁸.

Anonim risalenin konumuzla ilgili olan bir başka önemli kısmı ise emniyetin inşası meselesi ile ilgilidir. Önce herhangi bir bölgede bulundurulacak asker miktarının, bölgedeki nüfus ve zahire miktarı göz önüne alınarak hesaplanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca askerlerin de “kuvve-yi manevîyesi” mesâbesinde olan emniyet maddesinin tekâmülü, üssü'l-hareketin geliştirilmesine bağlı bir durumdur. Bu sebeple kışla ve kale gibi asker toplanabilen müstahkem yerlerden ne kadar istifade edilirse hattü'l-hareket de hedefü'l-hareket de buna bağlı

¹⁰⁶ **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, Ceride-yi Askerîyye Matbaası, İstanbul 1272 (1872), s.5.

¹⁰⁷ **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, age., s.16-17.

¹⁰⁸ 19. yüzyılın ilk yarısına odaklanan bu risalede özellikle Napolyon döneminde gerçekleşen savaş ve savaş-dışı mücadelelerin önemli bir inceleme konusu olduğu anlaşılmaktadır. Hatta buna bir isim olarak Napolyon'un kendisine mahsus nizam ifadesi geçmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, age., s.18

olarak o kadar etkili olur¹⁰⁹. Her sınıftan asker için teşebbüs olunması lazım gelen “usul-ı tanzim”; gerek seferde gerek muharebelerde gerek hizada askerî birliklerin kışlalarında olmaları, “zabt u rabt” altında olmaları ve “usûl-ı idâre-i manevra” larını gerçekleştirmeleri sayesinde kuvvetlenebilirdi. Bu sebeple üssü’l-hareket’in başarılı olabilmesi bu hususlara bağlı olarak değerlendirilmektedir¹¹⁰.

Emniyet maddesini sadece “kuvve-i manevîyye” nin tedariki açısından değerlendirmemek gerekir. Nitekim önceden ahalinin bir çoğu kendilerinin selamet ve emniyetlerini bulundukları bölgenin etrafını bir surla müstahkem kıldıktan sonra “esliha-yı lazıme”nin dahi tedarikine kusur etmeyerek taaddiyat-ı hariciyeden mahfuz olmaları mümkün iken, topçuluk alanında yaşanan gelişmelerin sonucunda bütün memleketin istihkâm ile muhafazası mümkün olmayacağından “nûkat-ı mukteziye ve mevakiye” müstahkem kılınması yine kalelerin onarılması ve yeni usule göre kışlaların inşa edilmesine bağlı bir durumdur. Darü’l-mühimmâta dâhil olan her türlü eşyanın ve teçhizatın tamamının bulunduğu kışlaların yanı sıra, topçu fabrikaları, kârhane, hastane gibi askerî kompleks yapıları, iktizasınca oluşturulduğu ve konumlandırıldığı surette beraberinde bölgeye hızlı bir şekilde destek olarak gelebilecek askerî birliklerin de oynadığı rol birlikte düşünüldüğünde etkili bir sonucun alınmasında pekiştireç olarak düşünmek mümkündür. Risâlenin bu konuya değinen maddeler incelendiği takdirde, ancak bu şekilde daha etkin bir seferberlik politikası güdülebileceği ve her daim harp etmeye hazır birlikler oluşturulabileceği düşüncesi hâkimdir. İkamesinin büyük bir probleme dönüştüğü dönemde kışlaların, bütün bu üssü’l-hareketin olgunlaşması ve metanet kazanmasına yardımcı nitelik taşıyan maddeler ile beraber düşünüldüğünde tedricen uygulanan politikaların içerisinde ne kadar önemli bir yer kapladığı anlaşılmaktadır¹¹¹.

Osmanlı Devleti’nde askerî düzenin tesis edilmesi ve mevcut politikalara göre etkin kılınması neticesinde mevsimlere bağlı olarak şekillenen askerî politika yeni yapılan değişiklikler sayesinde yerini bölgede daimî kuvvet bulundurma ve buna

¹⁰⁹ Risâlenin bu kısmında aktarılan bilgilerin en önemli örneklerinin büyük bir kısmını yine Fransız Orduları’nın katıldığı savaşlarla pekiştirmektedir. **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, age., s.20.

¹¹⁰ **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, age., s.47.

¹¹¹ **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, age., s.83-88.

dayanarak askerî politikaları şekillendirme anlayışının aldığı görülmektedir¹¹². Söz konusu risale bu düşüncenin yer alması açısından önemlidir fakat devlet adamlarının bu husustaki farkındalığını daha eski kaynaklara da dayandırmak mümkündür¹¹³. Ahmet Cevad Paşa'nın bu konu ile ilgili olarak aktardıkları, kendisinin ordunun içinde bulunduğu durum ve buna yönelik çözüm önerilerine yoğunlaştığını göstermektedir. Hatta Kitab-ı Sanî, Sultan III. Selim döneminde sunulan layihaların özetleriyle başlamaktadır. Söz konusu layihalardan söz etmek gerekirse, Defterdar Şerif Efendi başlığı altında talim ve taallümden habersiz olan askerlerin şitâda muharebeyi bırakmaları sert bir şekilde eleştirildiği ve bu durumun düşman kuvvetlere avantaj sağladığı üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu sebeple asıl kritik öneme haiz olan konunun “seyfî ve şitevî” muharebe edecek muallim asker lüzumu olduğu açık bir şekilde geçmektedir. Ayrıca bu layihalar arasında Tatarcık Molla Abdullah Efendi'de daima seferber halde muallim askerinin gerekliliği üzerinde durarak bunların hazariyete alıştırılmamasının gerekliliği üzerinde durmaktadır¹¹⁴. Mustafa Reşid Efendi'nin fikirlerinin yer aldığı kısımda ise kışlaların bina edilip bu kışlalarda askerlerin istenen ve beklenen düzeye gelene kadar talim görmeleri gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Kışlalarında hazır bekleyen “muallim asker” meselesinin; Defterdar Şerif Efendi'nin, Rasih Efendi'nin, Mabeynci Mustafa İffet Efendi gibi isimlerin de ifadelerinde yer alan ortak yargı olması bizleri bahsi geçen farkındalığın en eski örneklerine götürmektedir¹¹⁵. Yine aynı döneme çağdaş olan Ratib Efendi'nin, kuvvet-i maliye ile kuvvet-i harbiye arasında doğrudan bir ilişki

¹¹² “Osmanlı Ordusu'nun lojistik ihtiyaçlarının karşılanması sadece mali teşkilatta ve vergilerde değil aynı zamanda muharebe hizmet destek unsurları ve sisteminde de büyük değişiklik yapılmasını gerektirdi. bu zorlu değişim büyük bir başarı ile gerçekleşse de ordunun mevsimlere bağlı sefer ve savaş sistemi değişmediğinden kapasite arttırımı tam anlamıyla gerçekleşmedi.” Mesut Uyar- Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.147.

¹¹³ Bir bölgede derme çatma kuvvetlerin yetersizliği, her daim hazır ve talimli birliklerin bulundurulması gerektiği düşüncesine Osmanlı literatüründe Koca Sekbanbaşı'nın 1803 senesinde hazırladığı layihada geçen ifadelerde de rastlanmaktadır. Bu kaynağa yer veren çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz: Tobias Heinzelmann, **Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, Çev: Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.33-37. Söz konusu kaynağın kendisi için bkz: Koca Sekban Başı, **Hülâsetü'l-Kelâm Fi Reddü'l-Avam**, Staats-Bibliothek Berlin (Berlin Devlet Kütüphanesi).

¹¹⁴ Mustafa Emre Şeker, “Ahmet Cevad Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmanî İsimli Yazma Eseri'nin Işığında Nizâm-ı Cedîd Dönemi ve Askerî Reformlar”, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.31.

¹¹⁵ Hatta Rumeli'nin yeniden fethinin ancak bu şekilde gerçekleşebileceği ifadesi yer almaktadır. Mustafa Emre Şeker, agt. s.33.

bulunduğunu aktarması, muharebe alanının haricindeki politikaların savaşta elde edilecek başarıda belirleyici rolünün bulunmasının üzerinde durması ortak yargının farklı bir bakış açısını oluşturmaktadır¹¹⁶.

Bu konuyla ilgili inceleme imkanı bulduğumuz dönemde bu tarz tespitlerin yer alması, tasarlanan yeni sistem içerisinde kışlaların yerini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat Osmanlı Devleti yeni sistemin gerektirdiği koşulların yoksunluğu sebebiyle uygulama aşamasında yaşanan problemler neticesinde tasarlanan programın hemen her alanda tatbik edilemediği bilinmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmeler bu eksiklikleri gidermeye yönelik yapılan hamlelerin örneklerini barındırmaktadır. 1768-1792 seneleri arasında yaşanan aralıklı savaşların ardından devletin her alanında genel düzeyde bir onarım sürecinin başladığı ve bu onarım faaliyetlerinin içerisinde yeni kışlaların inşa edilmesi meselesinin önemli bir yere sahip olduğundan söz etmek mümkündür¹¹⁷.

2.2. Kapasitenin Arttırımı Ve Kışlaların Konumlandırılması

19. yüzyılın ilk yarısı, Yeniçeri Ordusu'nun ve bölgedeki derme çatma kuvvetlerin yetersiz olduğunun görülmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin müdahale ve harb kapasitesini arttırmak için pek çok girişimlerinin olduğu dönemdir. Sultan III. Selim'in Yeniçeri Ocağı mensuplarınca katledilmesinin ardından Sultan II. Mahmud, devletin içerisinde bulunduğu durumu dikkate alarak attığı adımlarla yeni bir dönüşüm döneminin öncüsü oldu. Kendisinin padişahlığı esnasındaki yaklaşık 30 senelik süreç incelendiği takdirde, bu dönemin askerî teşkilatın tam anlamıyla yapılandırıldığı süreç olduğu ve bu sürecin devletin askerî kanadını güçlendirmeye

¹¹⁶ Fatih Yeşil, **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi: Ebubekir Râtîb Efendi (1750-1799)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011 s.241-248.

¹¹⁷ Yenileşme hareketlerinin başladığı Sultan III. Selim zamanında alınan kararlar doğrultusunda taşrada yeni bir ordunun ikamesi söz konusu değildi. Çünkü nizâmen dönüşümün önce merkezde başlaması ve olgunlaşması gerekiyordu. Ancak ondan sonra bu yenileşme hareketi taşraya doğru yayılabilirdi. Bu sebeple merkezde ilk işaretlerine tanık olduğumuz dönüşüm süreci esnasında alınan kararlardan olan, yeniçerilerin haftada en az iki gün talimi kararı aslında içinde bulunulan durumun bir başka özeti olarak değerlendirilmektedir. Virginia Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.202-206.

yönelik olan adımlarının beraberinde siyasî, idarî, ve malî alanlarda yapılan düzenlemeler ile desteklendiği bilinmektedir¹¹⁸. Sultan III. Selim zamanındaki “nizâm-ı cedîd” anlayışına göre tasarlanan kışlaların önce merkezde örneklerini gördüğümüz inşa süreci¹¹⁹, ardından yerel olan üzerindeki tahakküm sınırlarının genişlediği dönem olarak bildiğimiz merkezîleşme çabalarının hâkim olduğu Sultan II. Mahmud döneminde ise taşraya doğru genişlemesi neticesinde konumlandırma sürecine dönüştü. Sultan Abdülmecid döneminde ise bu konumlandırma sürecinin tam anlamıyla olgunlaştığını söylemek mümkündür. Bu yargılardan çıkarılabilecek ortak sonuç ise Osmanlı Devleti’nde inşa faaliyetlerinin kesin bir şekilde devlet politikasına dönüşmesidir¹²⁰.

Özellikle Balkan coğrafyasında dış tehdit faktörünün artması, konumlandırma sürecini hızlandıran bir etmendir. Bu konuya yönelik en iyi örnek olarak 1812 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması, 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması sonralarındaki dönemler, inşa faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dış tehdit unsurlarının, savunma anlayışına yönelik olarak şekillendirdiği konumlandırma süreci, harp kapasitesini arttırmak için merkez nazarında bir fırsat olarak değerlendirilmelidir¹²¹. Nitekim Yeniçeri Ocağı’nın 1826 senesinde zuhur eden çatışmaların ardından kaldırılmasından sonra da yeni tip

¹¹⁸ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi; Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, İstanbul 2007., s.51.

¹¹⁹ Sultan III. Selim Dönemi’nde Selimiye ve Levent Çiftliği gibi kışlaların dışında Karadeniz Boğazı’nda inşaları tamamlanan kışlalar hakkında detaylı bilgi için bkz: Oya Şenyurt, “Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim’in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul’da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Yaz 2016, S. 78, s.207.

¹²⁰ Sultan II. Mahmut’un başkentte “Bani” sıfatıyla üstlendiği kışlalaştırma politikası hakkında detaylı bilgi için bkz: Özlem Özen, “Kışlaların Şehri: Sultan II. Mahmud’un İstanbul’u”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, İstanbul 2013, s.199-204. 19. yüzyılda inşa edilen yapılar hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz: Aynur Çiftçi, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar”, **Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004. Yeni tip kışlaların, ilk olarak Fransa’da 16. yüzyıl sonralarına doğru görülmeye başladığı bilinmektedir. İlk modern kışlalar avlulu ve çok katlı görünümüyle çok amaçlı evler (multi-purpose houses) olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Laura Pastorekova- Peter Vodrazka, “(In) Visible elements Of The City Military Architecture in the Context Of Urban Structure Development”, **Procedia Engineering, World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium**, Bratislava 2016, s. 2161-2167.

¹²¹ Özlem Özen, “II. Mahmud Dönemi Askerî Islahat Sürecinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

askerin ikametine mahsus yeterli kışlaların olmamasından söz eden kaynaklar mevcuttur¹²². Bu eksikliğin giderilmesi için İstanbul’da devam eden inşa faaliyetlerinin sonunda konuşlandırılmış olan askerî birliklerin, zabitan neferleri dâhil olmak üzere talim ve taallümlerini “evkat-ı muayene” de icra ve hasta olanlarının dahi tabipleri marifetiyle “müdavat” olunmaları¹²³, merkez dışında görevlendirilen zabitan neferlerinin “seyfen ve şitâen” tamamen kışlalarında mevcut bulunmaları gerektiği bizlere askerî birliklerin “ale’l-devâm” bir şekilde ikame edildikleri sistemin inşa edildiğini göstermektedir¹²⁴. Bu konuda sadece sefer vaktinde hasta olanlar ile hazar vaktinde izinli olanlar dışında her neferin tamamen kışlalarında mevcut bulunması gerektiği üzerinde durularak askerin sivil hayatı ile olan ilişkisinin sınırlandırıldığını göstermektedir¹²⁵. Bu sınırlandırmanın gerekli olduğu üzerinde durulması, eyaletlerde nizamın sağlanması ile anlamdaş bir nitelik taşımaktadır. Buna bağlı olarak iç güvenlik maddesinin idamesi ve daimi karakter kazanan savaşlara karşılık kapasitenin arttırılmasına ilişkin teşebbüslerin örneği olarak karşımıza çıkan inşa faaliyetlerinin genişlemesi, başarılı bir şekilde amacına ulaştığında denetleme fonksiyonunun da üst düzeye ulaşması anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Sultan II. Mahmud döneminde taşraya yönelik olarak yürütülen merkezîleşme adımlarının, merkezden başlayan sorunların da yavaş yavaş çözülmesiyle radikal bir şekilde kapsam kazanması, bu dönemde yapılan yenileşme hareketlerini Nizâm-ı Cedîd döneminde yürütülen yenileşme faaliyetlerinden kesin bir şekilde ayırmaktadır¹²⁶.

¹²² Askere giden kimselerin gündüz tahsis olunan meydanlarda veya seraskerlik binası önünde talim ve taallümle meşgul oldukları İstanbul’da kışlaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Ahmet Hilmi Çoban, “Ahmet Cevat Paşa’nın Târih-i Askerî-i Osmanî (Kitâb-ı Râbi) Adlı Eseri’nin Transkripsiyonlu Metni”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2009, s.29.

¹²³ Ahmet Hilmi Çoban, age., s.81.

¹²⁴ Ahmet Hilmi Çoban, age., s.114-115.

¹²⁵ Ahmet Hilmi Çoban, age., s.115-117.

¹²⁶ Nizâm-ı Cedîd’in iç güvenlik sorunları ve bu dönemde karşılaşılan savaşların neticesinde zayıf düşmesi sonucunda bu durumun eyaletlerde merkezi otoritenin git gide zayıflamasına yol açtığı bilinmektedir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Mesut Uyar, age., s.231. Nizâm-ı Cedîd dönemi yeniden yapılanma anlayışında devlet sistemine fazla müdahale edilmeden yapısal değişikliklerin yapılması da iki dönemi birbirinden ayıran farklı bir husustur. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Bülent Tanör, age., s.33-36. Hilal Turan, “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Aksaray 2019, C.11, S.2, s.38.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, belirli bir talim programına dâhil olan askerlerin bulunduğu yeni sistemde iki kilit unsur; münâvebe halinde nöbet ile talim ve terbiye unsurlarıdır. Bu iki maddenin düzenli olması, elde edilecek verimin de en üst düzeyde olmasını sağlaması bakımından mühimdir. Birliklerin bir kısmı nöbet halinde kolluk beklerken bir kısmının kışlalarda talim ve terbiye görmesi gerekiyordu. Bu şekilde diri bir denetleme sisteminin oluşumu amaçlanmaktadır. Fakat bu diri sistemin yaygın bir statü kazanması eldeki imkânlarla bağlı bir husus olduğu için memleketin her yerinde aynı zamanda işlevsellik kazanması mümkün değildir. Bu sebeple askerî birliklerin önce mevcut imkânlarla göre konuşlandırılmaları gerekiyordu. Akabinde genişleyen inşa faaliyetleri ile beraber yeni sistemin de ikamesi mümkün olacaktır¹²⁷.

Bu düşünceyi destekleyecek ilk somut örneklerle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından hazırlanan kanunlarda ve Hatt-ı Hümayunlar'da rastlamak mümkündür. Yeni sisteme geçiş önce eldeki mevcut birliklerin konuşlandırılmalarıyla başladı. 1826 senesinde askerî birliklerin titiz bir şekilde iç güvenlik maddesinin tedariki dikkate alınarak, emniyetin muhafazası gereğince semt semt uygun bir şekilde olacak bir şekilde yerleştirilmeleri tasarlandı. 2000 kişilik birliğin 8 tertibe taksim edilerek, 2 tertibinin Bâb-ı Seraskerî'de konuşlandırılması diğer tertiplerin ise Eğriboz, Üsküdar taraflarına diğer iki tertibin ise Bahr-ı Sefîd ve Bahr-ı Siyah boğazlarını muhafaza edecek şekilde konuşlandırılmaları tasarlandı. Geri kalan tertiplerin ise münavebe usulüne göre birbirleri ile yer değiştirerek hareket etmeleri, konuşlandırma konusunda kanunda yer alan bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁸.

Kanunnâme-i Asâkir defterinin içinde yer alan hatt-ı hümayun suretine göre iktiza eden mahallere yerleştirilecek olan Asakir-i Mansure kuvvetlerinin tahrirlerine

¹²⁷ Ahmet Yaramış, "II. Mahmud Dönemi'nde Asakir-i Mansure-i Muhammediye (1826-1839)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002. Yüksel Çelik, "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Danışmanların Rolü", (1826-1839), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2008, S.19, s.87-118.

¹²⁸ İlgili kısımda münavebe halinde nöbet demekle kasıt, aynı tertib içerisindeki askerin birbiri yerine geçmesi değil, farklı tertiblerin yer değiştirerek birbirleriyle uyum sağlamasıdır. Ayrıca 2000 kişilik nefer sayısının zamanla arttığı daha sonraki belgelerde görülmektedir. Yani 2000 kişilik birliğin mevcudiyeti sadece ilk döneme mahsustur. BOA, A. {DVNS.KNA.d., nr:1, s.2-4.

ve talimlerine özen gösterilmesi, “Derûn-ı İstanbul’da” olanların kışlaklarında bulunarak münavebe ile kolluk görevlerini yerine getirmeleri gereği bizzat vurgulanan bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Payitaht sınırlarının dışında olan bölgeler için ise, Üsküdar Kışlası’nda bulunan neferlerin “Fenerbağçasından Fenerkalesine” kadar gerek boğaz kalelerinde gerek boğaz içinde sahilde bulunan tabya ve karakolhanelere ikame edilmesiyle muhafazaya memur edilen neferâtın yeterli bir miktarının gerekli bölgelere ikamesi, geri kalanının ise kışlaklarında talim ve taallümle meşgul olmaları uygun görülmektedir. Bu şekilde daimi bir münavebe ve tebdîl-i istihdâm sistemi ikame edilerek 8 tertibin sadece kışlaklarında sekene olmasının önüne geçilmesinin üzerinde de önemle durulmakta ve ayrıca söz konusu tertiplerin de kendi içerisinde devamlı yer değiştirmeleri münasip görülmektedir. Kışlakların zemin görevini üstleneceği bu politikanın tam anlamıyla etkili olabilmesi için tam zamanlı askerliğe geçilmiş olması gerekir. Tam zamanlı askerlik anlayışına hemen asker celbi hususunda yaşanan sorunlar yüzünden hemen geçilemediği anlaşılrsa da iç güvenlik kavramının münavebe suretiyle tedarik edilmesi mümkün olan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır¹²⁹. Konuyla ilgili bir başka hatt-ı hümayunda, tertib olunan neferâtın “leyl u bahar” kışlaklarında ve mahall-i memuriyetlerine talim ve taallümle meşgul olup zabıtana itaat etmelerinin “fariza-yı zimmet” olarak açık bir şekilde geçmektedir. Ayrıca “ale’l-devâm” surette kışlaklarında bulunacak askerlerin “menâbî-i harbiyyeyi kemâl üzere tahsîl” etmeleri zarureti ve bu mahareti kazanacakları sürecin mesuliyeti serasker paşa, nazır ve zabitlerin tamamının “farîza-yı zimmeti” olarak kabul görmektedir¹³⁰.

Kanunname defterinde yer alan hükümlerin devamında sistemin merkez-dışına ikâmesi hakkında malumat mevcuttur. Asakir-i Mansure birliklerinin, Rumeli ve Anadolu taraflarına da uygun derecede yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple İstanbul dışında yeni askerî sistemin uygulandığı ilk yerler olarak Edirne’ye 2 tertibin tayini, Silistre ve Selanik’e birer tertib asker yerleştirilmesi kararı geçmektedir. Alınan kararlar ile bağlantılı bir şekilde, askerlerin memur edildikleri bölgelerdeki kışlakların kontrol edilmesi gerektiği bu dönemde alınan kararların

¹²⁹ BOA, A.{DVNS.KNA.d., nr:1, s.16-17.

¹³⁰ BOA, A.{DVNS.KNA.d., nr:1, s.19-20.

arasında yer almaktadır¹³¹. Örnek olarak Rumeli'nin bazı bölgelerinde tertiplenmesi tasarlanan birliklerin başlarda henüz sayısının az olmasına, merkezde bile bu sayının az olduğu için şaşmamak gerekir. Zamanla bu sayının artmasıyla talim ve taallümlerin icrasının zorlaşması ve bu sebeple inşa edilecek kışlalar ile beraber zeminlik ve karakolhanelerin de inşasının gerekli olduğu bizlere inşa meselesinin farklı bir boyutunu göstermesi açısından önemlidir¹³². Bu dönemde Asakir-i Mansure'nin tezyidi için gerekli olarak görülen tedbirlerden olan kışlaların ihdası ve askerlerin yerleştirilmesi, yerleştirilen askerlerin de talim, terbiye, terakki ve muafiyetlerinin düzenlenmesi önemli bir konu olarak görülmektedir¹³³.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu merkezîleşme teşebbüslerinin yazılı bir hale getirilmesinin örneğidir, içerisinde ordu ve vergi sisteme yönelik düzenlemeleri barındırır¹³⁴. Tanzimat'ın ilanı sonrasındaki gelişmeler incelendiği zaman konumlandırma politikasının devlet politikasına dönüştüğü kanunlarla tescil edilmektedir. Meclis-i Hassa'da yürütülen görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Nizamât-ı Askerîye'nin esasları hakkında yürütülen görüşmelerin sonucunda 4 maddelik bir belgenin olduğunu, bu maddelerden ilkinin "Tertib-i İskân" maddesi olduğu görülmektedir. Cereyan eden müzakerelere göre hariçte ikâme olunacak ordu için gerekli mühimmat ve elbisenin tedarik edilerek derhal gönderilmesi bununla beraber "irsal ve ikâme" olunacak askerî birliklerin de konumlandırılmaları için gerekli olan ebniyenin "müceddeden veya tamîren" inşa edilmeleri gerektiği ve bu sebeple bir an evvel inşalarına başlanması zarureti üzerinde durulması, bu dönemde

¹³¹ BOA, A.{DVNS.KNA.d., nr: 1, s.28-30. Araştırmamıza konu olan defter 1826-1829 (1241-1244) yılları arasında alınan kararların rabt edildiği defterdir. İncelenmiş olan ilgili kısımlar belirtildiği üzere Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra 1241 senesi içerisindeki hükümleri ihtiva etmektedir. 1242 senesinde geçen bir belgeye göre de Edirne'de üç tertibin teşkil edildiği geçmektedir. BOA., HAT., 297/17656.

¹³² BOA, A.{DVNS.KNA.d., nr:1, s. 42.

¹³³ BOA, HAT.,1418/57989. Askerlerin talim ve terbiyelerinin de gaza da işe yarayacak surette olması gerektiği hakkındaki hüküm için bkz: BOA., HAT, 337/19311.

¹³⁴ Fermanın yorumu ve metnin kendisi için bkz: Tarih-i Lütfi, s.59-65. Fermanın tahlili hakkında bkz: Abadan Y.(1940), "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", **Tanzimat 1**, İstanbul 1940, s.31-58. Halil İnalçık "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, C:27, Ankara 1964, s. 603-622. Tanzimat Fermanı'nda vergi meselesi ile ilgili olarak bu konuya alıntı yaparak temas eden bir başka kaynak için bkz: Sezgin Kaya, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005, s.29.

yürütülen ilk görüşmelerin konumuzla ilgili olan kısmını göstermesi bakımından önemlidir¹³⁵.

İşkân meselesiyle bağlantılı olarak düşünüldüğünde memleketin kalkındırılması ve imarının bir devlet politikası olarak karşımıza çıktığı dönemde sancaklarda kurulan imar meclislerinin üstlendiği rol ile inşa faaliyetlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır¹³⁶. 1846 yılına ait olan bir Hatt-ı Hümayun ise imar faaliyetlerinin, emniyet ve asayişin sağlanması vesilesiyle halkın refahının sağlanmasının ne kadar önemli olduğu ve taşradaki imar faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerektiği üzerinde durulmasının önemini yansıtmayı açısından güzel bir örnektir¹³⁷. İmar faaliyetleri için gerekli olan konuların görüşülmesi amacıyla valilerin, defterdarların ve mutasarrıfların sadarete çağırıldığı bu dönemde Tensikat-ı Mülkiye'ye yönelik kararlar alındığı, alınan bu kararlara göre de inşa faaliyetleri hususunda hızlı bir uygulama mekanizmasının oluşturulduğu anlaşılmaktadır¹³⁸.

Bahsi geçen dönemde Meclis-i Vala'da bu konuyla ilgili olarak geçen hükümler arasında maliye de dâhil olmak üzere her alanda husus-ı nizamiyenin sağlanması gerektiği, her yerde Asakir-i Mansure ve Redif birlikleri bulundurmak üzere “zabt u rabt-ı memalik” amacıyla asker istihdamına “hasbe'l-nizâm” muhtaç olduğu geçmektedir¹³⁹. Bu kararlara ek olarak Rumeli ve Anadolu'da her bir sancakta nüfus, emlak ve hanelerin nizamı ile ilgili düzenlemelerin yapılması ve her bir bölgeye müstakil birer memur gönderilmesi ve bu şekilde denetlenebilirliğin

¹³⁵ BOA, HAT., 1639/28-1. Tanzimat Dönemi ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

¹³⁶ Tanzimat'tan sonra kurulan İmar Meclisleri'nin Vidin ve Niş Sancakları'na yönelik örnekleri için bkz: BOA., A.}MKT., 32/54. Memleketin imarı ve halkın refahı için her kazadan birinin İstanbul'a gönderilmesi hakkındaki belge için bkz: BOA., HAT., 404/21160. İmar Meclisleri Tanzimat'ın gerekliliklerine uygun olarak 1840 senesinden itibaren ilk çalışmalarına başlamıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, Ankara 1992, S. 3, s.323-332. Metin Ünver, “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci”, **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed: Feridun Emecen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 20009,s.119-160.

¹³⁷ BOA., TS.MA.e., 1193/62.

¹³⁸ Valilerin, defterdarların ve mutasarrıfların çağırılması hakkında Serasker Paşa'ya gönderilen buyruldu hakkında bkz: BOA., A.}MKT., 23/27. BOA., A.}MKT., 27/55.

¹³⁹ BOA., MVL.d., nr: 561 s. 5-6.

arttırılması hedeflendiği anlaşılmaktadır¹⁴⁰. Taşralarda tezkiresiz neferâtın salıverilmemesi ve bu hususta ihtisap ağalarına gerekli bilgilerin verilmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu karar “ale’l-devâm ikâme edilen asker” sisteminin muhafaza edilmesine yönelik bir karar olduğu açık bir şekilde geçmektedir¹⁴¹.

Bürokrasi olgusunun geliştiği dönemi bir olgunlaşma olarak değerlendirmek gerekirse sürecin devamındaki bürokratik çatışmanın sivil ve askerî olarak birbirlerinden ayrılması meselesi de kadrosal yeterlilik açısından belirli bir düzeyde uzmanlaşma gerektirir. Uzmanlaşmadan kasıt gayri-şahsi bir sistemin biçimsel ve etkinsel açıdan inşasıdır. Buradaki amaç kolay kumanda edilebilen yapılar kurmaktır. Orduların küçük ünitelere bölünmüş bir şekilde konumlandırıldığı süreç ile müşir-valilerin de kırsaldaki etkinliklerinin arttığı döneme denk geldiği süreç ile bağlantı kurulması mümkündür. Kumanda edilmesindeki pratikliğin arttırılması amacıyla söz konusu taktik ünitelerle kısımlandırılmış askerî birlikler; beraberinde yine yönetim kabiliyetinin arttırılması için başlarındaki yönetsel kadroların arttırılmasını ve düzenli bir şekilde konumlandırılmasını gerekli kıldı. Söz konusu konumlandırma ise bu dönemde uygulanması mühim olan güvenlik parametrelerine göre şekillendi ve buna bağlı olarak merkeze bağlı unsurlar gelişmeye başladı. Bu unsurların en önemli örneği olan kışlalarda; sürecin devamında ise taşrada konumlandırılan merkezî statüdeki askerî birliklere yönelik hiyerarşik düzenlemelerinin yapılması, küçük zabıt büyük zabıt gibi ayrımların yapılması ve bunların arasındaki ilişkiselliğin belirlenmesi gibi konularda önemli adımlar atıldı. Aracıların tasfiyesi, vergilerin daha düzenli toplanması ve asker celbi gibi konulara karşılık olarak taşrada tesis edilmesi zarurî bir kavram olan güvenlik kavramının inşasının ön plana çıktığı bu dönemde, bölgelerde bulundurulmuş kuvvetlerin görevlerini, bu birlikler içerisindeki kişilerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını; yolda, ordugâhta, seferde, talim ve

¹⁴⁰ BOA., MVL.d.560 s. 17. Lütfi Paşa’nın nüfusun tahririni “zevâbit-i mülkiyye” nin esası olarak değerlendirdiği bölüm için bkz: Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfi**, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1302, C.3, s.142.

¹⁴¹ BOA., MVL.d., nr: 560, s.7-8.

taallüm esnasında bend bend bütün detaylarıyla aktaran kanunların ortaya çıkmaları tesadüf değildir¹⁴².

Zabitlerin ve erlerin hizmetlerini düzenleyen ve sınırlandıran bu tarz kanunlarla taşradaki kışlalarında tertip olunan orduların kumandanlarının yerel yönetim yetkileriyle kuşatıldığı bu dönemin devamında, Tanzimat'ın ilanının sonrasında da taşrada devam eden dönüşüm sürecini güçlendirmek ve merkezin halk ile olan temasını arttırabilmek amacıyla yerel meclislerin kurulduğunu ve taşralara teftiş amacıyla komisyonların gönderildiğini ayrıca yerel meclislerin bir çok yürütme ve yargı işlerinde bir danışma organı işlevini üstlendiğini ve bu sayede zamanla merkezin kırsaldaki kuvvetini arttırdığını söylemek mümkündür¹⁴³.

Kışla ve karakolhaneler hakkında Tekîdat-ı Askerîye başlığı altında önemli bir karar da iç denetlenebilirliği arttırmaya yöneliktir. Kışla ve karakolhanelerin hakkında çıkan bu karar; hem haricen hem dâhilen ifadesinin geçmesi sebebiyle İstanbul dışındaki bölgeleri de kapsayan, kışlak ve karakolhanelere nezaret etmek için görevlendirilecek olan memurlara verilmek üzere bend bend kaleme alınan bir talimname özelliği taşımaktadır. Talimnamede yer alan hususların uygulanması, “Tekîdât-ı Nizâmiyye” kavramının işlerlik kazanması açısından önemlidir. Bu kavrama bağlı olarak zabitânın kışla ve karakolhaneleri devamlı gezerek devamlı kontrol etmeleri, eksik olan bütün gerekli şeylerin haber vermeleri üzerinde durulmaktadır. Haber verilmesi gereken hususlar arasında en önemlileri tamirat, mekilat, melbusat ve sair nizamattır. Zabitlerin teftiş ederek elde ettikleri verileri bir taraftan Dar-ı Şura-yı Askerîye’ ye bir taraftan da serasker paşaya jurnal etmeleri gerekliliği, tekîdat maslahatının itina edilmesi gereken bir durum olduğu ve bütün

¹⁴² Askerî birliklerin daha küçük bir şekilde gruplandırılması ve bu birlikler arasında etkin bir emir-komuta zincirinin oluşumu hedeflenmektedir. Bu konu ile bağlantılı olarak düşünmek gerekir ise kolay yönlendirilebilir ve yönetilebilir askeri birliklerin oluşumu hedeflenmektedir. Osmanlı Devleti’nin askeri kanadında gerçekleşen bürokratikleşme hakkında detaylı bilgi için bkz: Fatih Yeşil, age., s.55-58. Bu kaynak askeri alanda uzmanlaşmanın önemli bir kaynağıdır. Görevlendirmeler hakkında yapılan düzenlemeler hakkında bkz: **Hidemat-ı Zabitan-ı Sagire**, Matbaa-ı Mamure, İstanbul 1255 (1839).

¹⁴³ Virginia Aksan, age., s.439-440. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.171.

zabitlerce dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır¹⁴⁴. Denetleme sonucunda işlerini düzgün yapmayanların kesin bir şekilde cezalandırılmaları gerektiği ayrıca devletin yaklaşımını gösteren bir meseledir. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki siyasası kışlaların yaşanabilir bir yer olması için atılan adımları göstermesi açısından önemlidir. Kışlaların yaşanabilir bir yer olması askerliğe celbin düzenli bir şekilde sağlanabilmesi ile ilgilidir. Aksi takdirde askerlik cazip olmaktan uzak bir hizmet olur. Bunun önüne geçilmesi açısından iç denetimin arttırılmasının önemli bir yeri mevcuttur¹⁴⁵. Uygulanması düşünülen sıkı teftişlerin sonucunda tertibattan noksan asker bulunmamasına, bulunur ise derhal cezalandırılması hükmü de bu konuya yönelik düşünceyi destekleyen bir başka ifadedir¹⁴⁶. Ayrıca eyalet meclislerine gönderilen bir başka talimatnameye göre; müfrez kazaların zabtiye ve hıfziyesi ne suretle tertib olunması gerektiğinin mahalinde bilinecek şeyler olduğundan merkeze bildirilmesi ve ona göre “mikdâr-ı kifâye neferâtın ikâmesi” istenmektedir¹⁴⁷.

Kışla inşası faaliyetlerinin kanunlarda yer alması açısından önem taşıyan bir başka mesele ise yerel iltimas meselesidir. Osmanlı Devleti, asker olarak göreve alınan kişilerin doğup büyüdüğü yerlerde görev almaları, uygulanan celp stratejileri açısından problem teşkil etmektedir. Bu yüzden bireylerin uygun surette başka bölgelerde görev yapmaları gerekmektedir. Bu konuya yönelik olarak ilk madde 1846 senesinde yayınlanan kura kanununda geçmektedir. Her bir ordu dairesinden “ahz u istihsâl” olunan askerlerin önce merkez orduya nakilleri, ardından görev yapacakları mevkilere taksim edilmeleri üzerinde durulmaktadır. Sadece birey temelli yaklaşmamak gerekir. Mesela bir yerde ikamet eden alayın 2 seneden fazla orada bulunması, yerlerinin değiştirilmemesi mahzuru üzerinde durulmaktadır. Bu hususta gerekli düzenlemelerin yapılarak askerlerin taht-ı nizama dâhillerinin bu konudaki hükümlerin uygulanmasına bağlı olarak daha kolay olacağı hükmü yer almaktadır. Buna bağlı olarak her bir merkeze bağlı alayların bu düstur gereğince

¹⁴⁴ BOA. MVL.d., nr: 562 s.27-28. Bu konu ile ilgili olarak mazbatanın intihab edecek memurlara gönderilmesi hakkında Dar-ı Şura Askeri'nin mazbatası için bkz: BOA., HAT., 1250/48367. Bu mazbatanın geçtiği bir başka belge için bkz: BOA., HAT., 1252/48393.

¹⁴⁵ BOA. MVL.d., nr: 560. s. 11.

¹⁴⁶ İlgili defterin talimat-ı umumiye kısmında yer almaktadır. A. { DVNSZAM.d., nr: 44, s.24

¹⁴⁷ A. {DVNSZAM.d., nr: 44, s. 10-11.

mevkilerine nakledilmeleri uygun görülmektedir. Her senenin vakt-i istibdâlinde hangi kazadan ne kadar asker alınacağı ve hangi mahallere taksim edileceği, ne kadar neferat-ı cedide gerektiği hakkında da belirli düzenlemeler yapılarak bu düzenlemelere göre neferin itasına özen gösterilmesi gerektiği yer almaktadır¹⁴⁸.

Bu konuda yerel iltimasın önlenmesi politikasını sağlayacak en önemli husus yine kışlaların inşası ile ilgilidir. Çünkü ahalinin başka bölgelerden gelmiş olan askerleri barındırmayı olumlu karşılamadığını gösteren kaynaklar mevcuttur. Buna en önemli örnek olarak Yanya’da halkın toplanarak merkeze gönderdiği arz-ı hâl ilgi gösterilebilir. 3 Ocak 1837 tarihli bu belgede askerin ikamesi için verimli bir bölgenin bulunmadığı geçmektedir. Buna göre askerlerin cümlesinin konak ve hanelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ahalinin toplanarak evlatlarının bulundukları yerlerde askerlerin ikame edilmesinin bazı zorluklara sebep olduğunu belirten, padişaha kadar intikal eden dilekçelerinde halktan kimselerin kum kireç gibi malzemeleri tedarik ederek, iki tabur ikamesinden vaki koğuşların inşa faaliyetlerine yardımcı olacakları geçmektedir¹⁴⁹.

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ilk yarısında taşraya yönelik olarak izlemiş olduğu politikalarının anlaşılmasında iç ve dış tehdit unsurlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Taşradaki yerel unsurların tasfiyesi sonrasında oluşan boşluğun doldurulması açısından gerçekleşen inşa ve konumlandırma faaliyetlerinin isyanlar ve savaşlar sonrası dönemlerdeki fırsatlara göre şekillendiğine yönelik örnekler mevcuttur. Bu sebeple bu döneme bazı kaynaklardan elde edilen veriler; müdahale ve harp kapasitesini, üssü’l-hareket-hattü’l-hareket-hedefü’l-hareket bağlamında arttırabilmenin öneminin kavrandığını ayrıca konumlandırma faaliyetlerinin mevcut siyasi anlayışa göre arttığı dönemde teşekkül eden inşa faaliyetlerinin asayiş ve manevi kuvveti arttırmaya yönelik olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Mevcut kaynaklar; merkez lehine güvenlik sorunlarının hızlı bir şekilde çözülmesi gerekliliğinin kavranmasını ve bu doğrultuda yerel iltiması engellenen muallim birliklerin yaygınlaşması ile bir bölgenin nizama kavuşmasının “muasker” bölgelerin

¹⁴⁸ A.{DVNS. KNA.d., nr:7, bend 13, s. 10-11. Kura Kanunu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Musa Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, S. 28, s. 1980.

¹⁴⁹ BOA, HAT, 1307/50992-B.

arttırılması, Ebniye-i Hassa düzenlemeleri içerisinde Ebniye-i Miriye'ye yönelik kararların uygulanması sonucunda genişletilmesi ile aynı anlama geldiğini gösteren örnekleri içerisinde barındırması açısından önemlidir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde celp politikalarının uygulanması, askerlerin ikâme edilmesi, askerî merkezlerin oluşturulması, her askerî merkezde idadilerin açılması gibi adımlarla meydana gelen gözetleme pratiği ile yeni askerî yaklaşımın meriyet kazandığı vetirede “causa sui” bir kavram olarak karşımıza çıkan kışlaları, siyasal toplumun oluşumu sürecinde önemli bir paydaya sahip olan kolektif organize eylemin zuhuru meselesinde mevcut örneklerle dayanarak mali ve idari politikaların içerisindeki konumlarını da baz aldığımız takdirde kışla merkezli disiplin toplumunun inşasında tamamlayıcı bir unsur olarak görmek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA KAPASİTESİNİ ARTTIRMAYA YÖNELİK KONUMLANDIRILAN KIŞLALAR

3.1. Edirne

İdari anlamda Edirne'nin Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir konumda iken 19. yüzyılda gerçekleşen idari değişiklikler ile önce 1831 senesinde Silistre Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline geldiği görülmektedir. Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte yapılan idari değişiklikler temel olarak alındığında ise müstakil bir eyalet haline geldiği anlaşılmaktadır¹⁵⁰. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra İstanbul'a yakınlığı ile merkezileşme politikalarını destekleyecek bir statüde bulunan Edirne'de, yeni askerî sistemin İstanbul dışında ilk uygulanan yerlerden biri olduğu bilinmektedir.

Yeniçeri ocağının ilga edilmesinden sonra oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için İstanbul'da gençlerden on bin kişilik bir birliğin oluşturulması gerektiği kararının geçtiği bir hatt-ı hümayunda ilk kez Edirne'de bir kışlanın inşasının gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir. Belgenin tarihi ise miladi takvim ile 1826 senesinin Ağustos ayına denk gelmektedir¹⁵¹. Bunun üzerine Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa'nın merkeze gönderdiği bir yazıdan bina eminliği görevine Tophane Nazırı Sadık Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir¹⁵². Edirne'de yapılacak olan kışlanın keşfine ise Hassa Mimarları Ocağı halifelerinden Mehmed Said Efendi memur edildi¹⁵³. Edirne'de inşa edilecek kışlanın başta iki üç

¹⁵⁰ Edirne'nin sancak statüsünden eyalet statüsüne gelmesi ve bu eyalete bağlı olan livalar hakkında bkz: Ela Özkan, "19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2017, s.39-40. Bahsi geçen dönemde Edirne'nin sosyo-ekonomik durumu hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Esat Sarıcaoglu, "II. Mahmud Dönemi'nde Edirne'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

¹⁵¹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 362/ 14990.

¹⁵² BOA., HAT., 596/ 29281.

¹⁵³ BOA., C.AS., 957/ 41596.

bin kiři kadar kapasitesinin olacađı hakkında dűřűncűler hâkimdir¹⁵⁴. Kışlanın inřası sűrecinde celp edilen askerlerin nerede ikamet edeceđi konusunda ise askerlerin eski sarayda bulunan tophane, mehterhane ve bostancı kışlalarında ikamet etmelerine karar verildi. Bölgede toplanabilen 5000 kadar askerin peyderpey İstanbul'a gönderilerek talim ve terbiyelerinin gerçekleştirilmesi gerektiđi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bölgede ise 1500 civarında askerin bırakılıp talim ve terbiye edilmesi kararının verildiđi görűlmektedir. Ayrıca bu belgede kışla inřasının Asakir-i Mansure'ye katılımların artması için gerekli olan tedbirlerden olduđu ifadesinin gećmesi ilgi çekicidir¹⁵⁵.

Edirne'de inřa edilen kışlanın, daha sonradan bina eminliği görevinde tayin edildiği anlaşılan Dergâh-ı Ali kapıcıbaşılarından Abbas Bey'in görevi zamanında inşasının tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁵⁶. Kışlanın inşasının tamamlandığı tarih ise kışla için hazırlanan tarih kıtasının yerine yerleştirildiği tarih olan 29 Z 1243/12 Temmuz 1828 tarihidir¹⁵⁷. Fakat bu dönem, Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı 1828-1829 senelerine denk gelmesi sebebiyle kışlanın inřa amacının dışında kullanıldığı bir dönem oldu. Savaşın sona ermesi ile gerćekleřen ateşkes anlaşmasının neticesinde Rus birliklerinin geri çekilerek bölgeyi tahliye etmesinden sonra Rus ordusuna mensup üç bin kadar yaralının ve hastanın mezkûr inřa edilen kışlada kaldıkları anlaşılmaktadır¹⁵⁸. Bu süreçte Osmanlı Ordusu'na mensup yaralı ve hasta askerlerin ikamesi için ise Bostancı Kışlası'nın tamir edilerek kullanılmaya devam edildiği görűlmektedir¹⁵⁹.

Daha sonra Rus Ordusu'na mensup askerlerin iyileřinceye kadar misafir edildikleri anlaşılmaktadır¹⁶⁰, hastaların iyileřmesinden sonra űlkelerine dönmeye

¹⁵⁴ BOA., HAT., 294/ 17481.

¹⁵⁵ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1418/ 57989.

¹⁵⁶ BOA., HAT., 1086/ 44218.

¹⁵⁷ Ayrıca Yıldız Albümü'nde yer alan, 1873 senesinde tamir çizimlerinin olduđu bir fotođrafa göre yapının "L" biçimli olduđu görűlmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Oya řenyurt, "II. Mahmud Dönemi Edirne Piyade Kışlası'nın Tamiri İçin Yapılan Çizimlerin Dűřűndűrdükleri", **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, İstanbul 2014, S.6, s.118-126.

¹⁵⁸ BOA., HAT., 1013/ 42471.

¹⁵⁹ Bu dönemde Bostancı Kışlası'nın tamiri hakkında bkz: BOA., HAT., 594/ 29095.

¹⁶⁰ Bu konu hakkındaki Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın tezkiresi hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1027/ 1245.

başlaması ile kışlanın tathîr edilerek, gerekli yerlerinin tamir edilmesi ve badanasının yapılarak kullanıma yeniden hazır hale getirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır¹⁶¹. Kışlanın tamirinin gerçekleştiği süreçte çadırlarda konaklayan askerlerin tamir işlemlerinin tamamlanması ile beraber kışlaya yerleşmeleri üzerine¹⁶², savaş öncesinde kararlaştırıldığı şekilde talim ve terbiyenin gerçekleşmesi için İstanbul ve Edirne arasında asker teatisine başlanıldığı görülmektedir¹⁶³. Bu durumda Edirne Kışlası, inşasının tamamlanmasından birkaç sene sonra Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü asker temini ve tertibi politikalarında yerini aldı. Konumu itibari ile incelendiği takdirde Süleyman Paşa mezarı denilen mahalde, Tunca nehrinin güneyinde bugün Sarayakpınar yolunun üzerinde yer alan kışlanın Kırkkilise, Tekfurdağı, Gelibolu, Dedeoğlu ve Gümüşine gibi önemli asker toplama yerlerinin merkezinde bulunması sebebiyle yeni askerî sistemin işlerlik kazanması bakımından önemli rolü mevcuttur¹⁶⁴.

3.2. Silistre

Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyası üzerinde kurduğu hâkimiyeti taarruz stratejilerinin belirlenmesi açısından değerlendirdiğimiz zaman Tuna Nehri belirleyici bir rol üstlenmektedir¹⁶⁵. Morova, Drina, Meriç gibi Tuna'ya bağlı olan nehirler Avrupa'nın içlerine doğru dökülmektedir. Nehirlerin doğal olarak oluşturdıkları düzlükler coğrafi anlamda askerî ilerleyişe kolaylık sağlamaktadır. Bu

¹⁶¹ BOA., HAT., 1077/ 43950.

¹⁶² 18 Haziran 1833 (29.01.1249) tarihli bu belgede tamir işlemlerinin tamam olduğu, merkezden tabur imamı, hatip, kayyum gibi görevlilerin tayininin talep edilmesi ile anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1048/ 43239.

¹⁶³ Bu tarihten itibaren alay ve tabur seviyesindeki birliklerin, talim ve terbiye amacıyla İstanbul'a gönderilmeleri, talimleri tamam olan askerlerin Edirne'ye gönderilmeleri suretiyle devamlı bir şekilde asker teatisinin olduğu görülmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1048/43241. Edirne'de talim ve terbiyesi tamamlanan askerî birliklerin İstanbul'a sevki hakkında bir başka belge için bkz: BOA., HAT., 297/17656. Yeni askerî sistemin inşa edildiği süreçte zabitan ve askerlerle beraber imam, hatib, kayyum, müezzin gibi görevli kişilerin de tertib içerisinde yer alarak atandıkları görülmektedir. Bu konu hakkındaki örnek ile ilgili olarak bkz: BOA., HAT., 1048/43229.

¹⁶⁴ Sultan II. Mahmud Dönemi'nde inşası tamamlanan piyade kışlası bugün Edirne Kapalı Cezaevi olarak kullanılan yerdir. Yanık Kışla veya Mahmudiye Kışlası olarak da bilinen piyade kışlasının yanı sıra Edirne'de Sultan 2. Abdülhamid zamanında bir Süvari Kışlası ve Karaoğlu Kışlası olarak bilinen kışlaların inşa edildiği bilinmektedir. Daha sonra Edirne'de yapılan kışlalar ve diğer askerî yapılarla ilgili detaylı bilgi için bkz: Servet Ünkazan, "Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askerî Mimari", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006.

¹⁶⁵ Mihai Maxim, "Tuna", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41, s.372-374.

sebeple dağlık yollardan ilerlemek yerine daha hızlı bir şekilde düzlüklerden ilerlemek askerî anlamda avantaj sağlayan bir durumdur. Bu sebeple Tuna Nehri, Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerinde Avrupa'nın doğusundaki ilerleyişini kolaylaştıran coğrafi etmendir¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin geri çekilmeye başladığı ve stratejik olarak savunma prensibine göre planlamalar yaptığı dönemde ise Tuna Nehri, savunma için son derecede elverişli doğal bir engel görünümüne sahiptir. 18 ve 19. yüzyıllarda Avusturya ve Rusya ile meydana gelen mücadelelerin bir sonucunda, askerî açıdan sağ kol olarak tanımlanan Tuna Hattı, kaleleri ve üsleri ile bir savunma hattına dönüştü¹⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin sağ kol üzerindeki savunmasını karşı kuvvetler açısından üç aşamalı olarak değerlendirdiğimizde, bu kuvvetlerin ilk karşılaştığı savunma hattı önce Tuna Nehri'ydi. Ardından kalelerin sıralandığı bir hat aşılacak zorundaydı. Bu hat aşıldığında ise ilerlemeyi yavaşlatan Balkan Dağları, karşı askerî birlikler tarafından aşılması güç olan bir silsileyi oluşturan unsurlardır¹⁶⁸.

Tuna Nehri'nin askerî bakımdan bir başka önemli fonksiyonu ise lojistik açıdan değerlendirdiğimiz zaman karşımıza çıkmaktadır. Avusturya-Macaristan, Lehistan ve Rusya ile meydana gelen mücadelelerde Rumeli'ye askerî, askerî mühimmatın ve erzakların ulaşımının sağlandığı süreçler açısından

¹⁶⁶ Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin batıdaki fetih hareketleri incelendiği takdirde kolayca bu sonuca ulaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, C.1, s.187-193.

¹⁶⁷ "Tuna'nın sağ kıyısında; Vidin, Rahova, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Tutakan, Silistre, Hırsova, Maçin, İsakça, Tulça; Sol kıyısında; Kalafat, Yerköy, İbrail, Kalas, İsmail Kaleleri bulunmaktadır. Varna ve Şumnu Kaleleri de bu bölgenin savunma gücünü arttıran bir niteliğe sahipti." Bu hatta bulunan pek çok kale hem savunmayı hem de bölgenin askerî açıdan takviyesini kuvvetlendiren etmenlerdir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Servet Işıklı, "19. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları Kapsamında Tuna Muhafazasında Silistre", **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2014, s. 6. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz: Yaşar Ertaş, M. Yaşar Ertaş, "İbrahim Hamdi'ye Göre Silistre'den Vidin'e Tuna Kıyısındaki Osmanlı Şehirleri", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, Eskişehir 2005, s. 244. Tuna Nehri'nin fiziksel yapısının Osmanlı Devleti'nin savunma stratejisini olumlu etkilediği değerlendirme hakkında bkz: Halûk Dursun, "Türk'ün Nehri Hangisidir? Kültür Tarihimizde Tuna Nehri 1", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl:31, S:1, 2002, s. 50.

¹⁶⁸ Naci Çakın, "Osmanlı Rus Harbi (1828- 1829)", **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, T.C. Genelkurmay Askerî Tarih Yayınları, Ankara 1978, C.3, K.5, s.34.

değerlendirdiğimiz zaman Tuna Nehri'nin askerî lojistik açısından önemi karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁹.

Tuna Nehri üzerine konumlandırılan kalelerin askerî açıdan taşıdıkları önemin yanı sıra, bölgede gerçekleşen ticari ağın güvenilirliği ve denetlenebilirliği açısından da önemli oldukları aşîkârdır¹⁷⁰. Söz konusu kaleleri incelediğimiz takdirde karşımıza Silistre örneğı çıkmaktadır¹⁷¹. Tuna Nehri'nin üzerinde bulunduğu kilit konum hasebiyle hem taşımacılığın hem de ticari faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgeye hâkim konumda olan Silistre¹⁷², Tuna'nın kıyısında hem nehirdeki ticari akışın denetlenmesi hem de bölgesel güvenliğın sağlanması bakımından Osmanlı Devleti açısından “ileri karakol” hüviyeti taşıyan önemli bir şehirdir¹⁷³.

Osmanlı Devleti'nin 17 ve 18. yüzyıllarda Rusya ve Avusturya ile yaşadığı savaşların seyrini cephesel olarak değerlendirdiğimiz zaman Silistre'nin Osmanlı Devleti açısından sahip olduğu kritik rolün arttığını söyleyebiliriz. Bu sebeple Silistre idari anlamda, zamanla 19. yüzyılda Kuzey Doğı Bulgaristan ve Dobruca'yı da içerisine alarak büyük bir eyalet haline geldi¹⁷⁴.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen çarpışmaların Silistre üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. Rusların taarruz ve kuşatma planları açısından Tuna'yı aşmak ve İstanbul'a doğru ilerlemek için Tuna üzerindeki

¹⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1998, s.403.

¹⁷⁰ Tuna Nehri üzerinde gerçekleşen ticareti, incelediğimiz dönemin sınırlarını baz alan çalışma hakkında bkz: İlhan Ekinci, “Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998. Gökçen Coşkun Albayrak, “19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticaret”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

¹⁷¹ Sofya'daki Milli Kütüphane'de bulunan 50 numaralı Şeriyeye Sicili baz alınarak yapılan araştırma için bkz: Hava Selçuk, “Ziştovi ve Yaş Antlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)”, **Turkish Studies**, Ankara 2013, vol.8, s. 645-674.

¹⁷² Silistre'nin eyalet olarak ilk kez 1839 senesindeki bir defterde geçtiğı tespit edilmektedir. Ela Özkan, agt., s.61.

¹⁷³ Silistre şehri hakkında bkz: Machiel Kiel, “Silistre”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2009, C.37, s. 202-205. Şemsettin Sami, “Silistre”, **Kâmüsü'l-a'lâm**, C. 4, s. 2599. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.3, s. 331-345.

¹⁷⁴ Silistre'nin ticari açıdan önemini inceleyen bu çalışmada, ticaretin yanı sıra taşımacılık ve balıkçılık açısından da bölgenin aktif olduğu görülmektedir. Bahadır Emre Küçükcalay, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşağı Tuna'da İktisadi Hayat: Silistre Gümrüğü Örneğı (1788-1792)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.63-64.

kalelerin ele geçirilmesi hayati derecede önem taşımaktadır. Bu kalelerden en önemlileri ise Silistre, Şumnu, Rusçuk ve Varna kaleleridir. Silistre’de 1809 ve 1810 senelerinde gerçekleşen kuşatmalara karşı Osmanlı Devleti başarılı bir savunma gerçekleştirmişse de Silistre, 1829 senesinde Reşid Paşa’nın kuvvetlerinin Rus birliklerine karşı Külefc’e aldıkları yenilgiden sonra kuşatmaya daha fazla dayanamayarak 30 Haziran 1829 tarihinde Rusların eline geçti¹⁷⁵. Bu tarihten önce kuşatma esnasında atılan toplar ve bu tarihten sonra Rusların şehir içindeki yıkıcı faaliyetleri pek çok cami, medrese, mektep, dükkân, hane ve kalenin içerisindeki askerî yapıların yıkılmasına sebep oldu¹⁷⁶.

Silistre Kalesi incelediğimiz dönem içerisinde ilk olarak 1812 senesinden sonraki süreçte tamir olunmaya başlandı. Savaşın bitmesiyle Silistre’de meydana gelen tahribatın hemen giderilmesi için keşif yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır¹⁷⁷. Yapılan keşiflerin sonucunda gerçekleşen yazışmalara göre 10 adet tabyanın, hendeklerin inşaları ve müsait bir bölgeye cephane yapılması gibi konuların üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra top siperlerinin tamiri ve kalede bulunması gereken mühimmatın miktarı hakkında yazışmalar mevcuttur. Yani bu dönemde geçen yazışmalarda kışladan veya bulundurulması gereken kuvvetten ziyade kalenin savunma stratejisine göre tahkiminin ön planda olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁸.

Tahkim çalışmalarının başladığı dönemde Çelebi Süleyman Efendi’nin bina emini olarak tayin edilmesinin ardından¹⁷⁹ başlayan inşa faaliyetleri incelendiği takdirde inşa faaliyetlerinin öngörülen süreçten daha uzun sürdüğü anlaşılmaktadır.

¹⁷⁵ Ayla Efe, “Silistre Eyaleti’nde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, 2006, S.19, s.146-157.

¹⁷⁶ Ahmet Köç, “1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti”, **Vakıflar Dergisi**, Haziran 2015, S.43, s.59.

¹⁷⁷ 18 Kasım 1812 tarihli bu belgenin ardından Silistre Kalesi’nin detaylı bir keşfine ulaşamadı. Söz konusu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA, C.AS., 929/40210.

¹⁷⁸ BOA, C.AS., 676/28378, s.2.

¹⁷⁹ Çelebi Süleyman Efendi’nin bina emini olarak atandığı, Silistre’de bir vali mebanisinin olmadığı ve bu sebeple bir Paşa Sarayı inşa edilmesi gerektiği üzerinde duran yazışmalardan anlaşılmaktadır. 21 Ekim 1817 tarihli belge için bkz: BOA., C.DH., 18/894.

Bunun sebebi olarak ise amele istihdamında karşılaşılan problemler ve ödenmesi aksayan yevmiyeler sebep gösterilebilir¹⁸⁰.

Süreç içerisinde ikinci planda kalan Silistre'nin yeniden tahkimi meselesinin çözüme kavuşturulması için 1818 senesinde inşa faaliyetlerinin yeniden gündeme gelmesiyle aktif bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Bu seneden itibaren yürütülen yoğun çalışmalar ile Kale derûnundaki Paşa Kapısı, sekban odaları, yeniçeri kışlakları ve konağı gibi yerlerin tamiri gerçekleşti. Geriye kalan bazı yerlerin de rûz-ı kasıma kadar ikmalî üzerinde durulmaktadır. Fakat bu kaynaklarda kale içerisindeki koğuşların kapasitesi veya ne kadar asker ikame edildiği hakkında net bir bilgi yoktur. Bu konuda tam bir bilgiye sahip olamamamızın sebebi yeni bir kışlanın yapılması yerine eskinin yeniden inşa edilmesidir. Bu kaynaklarda asıl üzerinde durulan konu daha önce de zikredildiği gibi kalenin savunmaya yönelik olan taraflarıdır. Ayrıca bu bölgede kayıtlı olan askerlerin kale dışındaki hanelerde veya Tuna kenarındaki çadırlarda yaşamaları, kaledeki kışlakların kapasitesi hakkında tahmin yürütmeyi zorlaştırmaktadır¹⁸¹.

Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgiler 1828 senesinde başlayacak olan savaşın hemen öncesinde gerçekleştirilen tamir çalışmaları hakkında bilgi veren bir şukkada geçmektedir. Kışla-yı atik ve kışla-yı cedîd olmak üzere iki adet kışlanın olduğu ve bu kışlalara toplamda iki tabur kadar asker istiabının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca “fenâpezîr” halde olan kışlanın gerçekleştirilen tamir çalışmalarının sonucunda on adet zabitan odası ve yirmi adet neferât odasına sahip olan müstahkem bir adet kışla olarak ikmal edildiği anlaşılmaktadır¹⁸².

¹⁸⁰ Bu dönemde Silistre Valisi İbrahim Paşa ve Bina Emini Tekfurdağlı Süleyman Efendi arasında gerçekleşen yazışmalardan amelenin yetersiz olduğu ve bunun tamamlanması için 500-600 nefer yetmez 1000 tane daha nefer lazım ifadesi geçmektedir. Yazışmaların devamında amelenin Bosna tarikinden elde edilebildiği anlaşılmaktadır. BOA., C.AS, 542/ 22726.

¹⁸¹ BOA., C.AS., 542/22726.

¹⁸² Ayrıca bu belgede Birinci Tabur Binbaşısı Hüseyin Ağa'nın Kışla-yı Cedid'e, İkinci Tabur Binbaşısı Hasan Ağa'nın da Kışla-yı Atik'e (emirlerindeki kuvvetlerle) konuşlandıkları yazmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 845/37970.

Edirne Antlaşması'ndan sonra ise Ruslar, antlaşmanın hükümlerine bağlı olarak Silistre'den çekilmek için savaş tazminatının ödenmesini bekleyeceklerdi¹⁸³. Bu süreçte işgal altında kalan Silistre'de Rusların kale derûnuna ve haricine 12 adet kışla inşa ettiği görülmektedir. Kalenin haricine inşa edilen kışlalar ise çoğunlukla yerli reayanın arsalarıdır. Ruslar geri çekildikten sonra ilk iş buradaki kışlaların kale haricindeki bir tane hariç tamamının yıkılması ve arsaların sahiplerine iade edilmesi oldu¹⁸⁴.

Kırım Savaşı'na doğru ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin Rusya ile gerginlikler yaşaması üzerine özellikle devlet Vidin, Varna, Şumnu, Silistre gibi yerlerde kale, hastane gibi ebniyelerin ne kadarının tamire muhtaç olduğu ve ne kadar asker alınabileceği hakkında detaylı bir rapor istemektedir¹⁸⁵. Tamir edilen yerler arasında çok sayıda han ve haneler, camiler ve medreseler mevcuttur. Bu süreçte kalede bulunan kışlanın da bazı yerleri tamir edildi. Medreseler koğuş şeklinde olacak şekilde tamir edildi. Fakat bu geniş çaplı tamir hareketinin ardından bile çok fazla askerin açıkta kaldığı ve bu sebeple inşa faaliyetlerinin yetersiz kaldığı görülmektedir¹⁸⁶. Bu sebeple Silistre Kalesi'nin derûnundaki kışlanın genişletilmesi ve daha büyük askeri birliklerin ikametine uygun hale getirilmesi ilk kez bu dönemde gündeme gelmektedir ve bu dönemde yapılan çalışmaların sonucunda bir alay süvari birliği alacak kapasitede genişletildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁷.

3.3. Şumnu

Şumnu Şehri, Balkan Dağları ile Tuna nehri arasında olan bölgede, Şumnu platosunun doğu kısmında bulunan, Projna çayının iki yakasında bulunan konumu ve

¹⁸³ Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, Ankara 1951, C.9, S.1-2, s.125.

¹⁸⁴ BOA, HAT, 1297/50421.

¹⁸⁵ Merkezden Silistre Valisi'ne gönderilen bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., A.}MKT.MVL., 11/65.

¹⁸⁶ 31 Mart 1850 tarihli belge için bkz: BOA., C.AS., 1206/54033.

¹⁸⁷ Silistre, Şumnu, Rusçuk, Babadağı gibi yerlerdeki kışlaların alay kapasitesinde süvari alacak şekilde inşa edilmeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bunun için ise Silistre'ye iki büyük koğuş ve ahırlar eklenerek derhal genişletilmesi gerekmektedir. 1850 tarihli belge için bkz: BOA, MVL, 64/21. Daha önce gündeme gelmemiş olmasına örnek olarak ise; 1847 tarihinde gerçekleşen tamiratta kalenin içerisindeki kışlanın tamamen harap olduğu, tavanının tecdidi, odaların yeniden tamiri, dört taraftaki sıvaların yenilenmesi gerektiği geçmektedir. Fakat genişletilmesi ya da yeniden yapılması söz konusu değildir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için 11 Mayıs 1847 tarihli defter için bkz: BOA., İ.MSM., 18/401.

Tuna kıyısına ve oradan da Karadeniz kıyısına ulaşan, Trakya'ya inen yolların kavşak noktasında bulunan önemli bir ticari, idari ve askerî merkezdir. Deniz seviyesinden 230 m. yükseklikte bulunan konumu ve etrafında bulunan alçak tepeler Şumnu'ya savunma konusunda önemli bir avantaj sağlamaktadır. Söz konusu tepelerin arasında konumlandırılmış olan kalenin ise erken antik döneme kadar götürebileceğimiz bir geçmişi mevcuttur¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda benimsemiş olduğu savunma stratejisi açısından değerlendirdiğimizde, Rusya ile gerçekleşen savaşların sonucunda Babadağı'nın stratejik önemini yitirmesi sonucunda Şumnu; Tuna Hattı'nda bulunan diğer Rusçuk, Varna, Silistre gibi askerî merkezler açısından önemli bir ikmal noktası, Rumeli ordusu açısından ise önemli bir karargâh merkezi haline geldi. Özellikle 1806-1812 yıllarında meydana gelen Osmanlı – Rus savaşlarında, Rus kuvvetlerinin kuşatması sonucu önce Silistre'nin düşmesi (1810) ardından Rusçuk'un düşmesi (1811) ile Şumnu Ruslar açısından önemli bir hedef haline geldi fakat ele geçirilemedi¹⁸⁹. Bu önemli savaştan sonra Osmanlı Devleti, hem Rus istilası sonucunda zarar görmüş olan mahalleri yenilemek hem de istihkâmları sağlamlaştırmak için adımlar attı¹⁹⁰. Bu dönemde yapılan çalışmalar kaynaklara kıla ebniyelerinin sağlamlaştırılması olarak yansımaktadır¹⁹¹. Özellikle Hüseyin Paşa'nın Silistre valisi olarak tayin olunmasıyla eyaletin dâhili ve haricindeki yapıların durumu, kılaat-ı hakaniyelerin istihkâmı ve itmam u istikmal hususlarının süratle ifa edilmesi gerekliliği kaynaklara yansımaktadır. Bu dönemde gerçekleşen yazışmalara göre eyaletin dâhili ve haricindeki yapıların detaylı bir şekilde inşası, daha önce

¹⁸⁸ Şumnu'nun tarihçesi ve coğrafi konumu hakkında detaylı bilgi için bkz: Machiel Kiel, "Şumnu", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2010, C.39, s.227-230. Hakkı Abdullah Meçik, **Şumnu: Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatı**, Yeni Zamanlar Sahaf, İzmir 1977. Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.3, s.309. Şemsettin Sami, **Kamus'ul-Alâm**, İstanbul 1311, C.4., s.2874. Salname kayıtlarına göre Şumnu Silistre Eyaleti'ne bağlı bir liva statüsündedir. Ela Özkan, agt., s.98.

¹⁸⁹ Osman Köksal, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Kasabası Şumnu", **Araştırma Yayınları**, Ankara 2006, s.64-66. Pars Tuğlacı, "Şumnu", **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985, s.396. Rus kuvvetlerinin dört koldan ilerleyerek Şumnu taraflarına teveccüh eylediği, bu sebeple Anadolu canibinden destek gönderilmesi gerekliliği hakkındaki belge için bkz: BOA., C.AS., 349/14473. Şumnu'nun hücum ile muhasara altında tutulduğu dönemde gerçekleşen harplerde Rumeli Ordusu'nun Şumnu'nun müdafaasında başarılı olduğu hakkında bkz: BOA., C.AS., 962/41845.

¹⁹⁰ Osmanlı Devleti, Silistre Eyaleti'nin Tuna sahili boyunca ve Şumnu'ya kadar olan Rus istilası sebebiyle zor durumda olan bölgelere yardım ettiği görülmektedir. BOA., HAT., 1009/42399.

¹⁹¹ BOA., HAT., 594/29137.

derdest olan yapıların ikmalî üzerinde özellikle çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kalelerin derunundaki ve haricindeki yapılara örnek olarak hendek, palanga, kışla, zeminlik gibi yapılar verilebilir. Bu dönemde gerçekleşen genel bir tamir çalışması ile her detayın layıkıyla yerine getirilmesinin üzerinde durulmasının kaynaklara yansımaları, konunun önemini yansıtmaktadır¹⁹².

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kozluca'ya kadar gelip karargâh kuran Rus kuvvetlerin ağır tazyiki altında kalan Şumnu tekrar savunma savaşlarına şahit oldu. Bu sefer Varna'nın teslim oluşu ile beraber Rus askerî birlikleri, bu sefer daha büyük bir ordu ile Şumnu üzerine yürüdü fakat başarılı olamadı. Ağa Hüseyin Paşa'nın emrindeki Osmanlı birlikleri, şehrin savunma açısından elverişli konumunu da kullanarak, almış olduğu önemli askerî kararlar sayesinde başarılı oldu. Fakat bu başarı uzun sürmedi. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Külefçe'de aldığı yenilgi ile Ruslar Edirne'ye doğru ilerledi ve Osmanlı Devleti'nin eski başkentini işgal altına aldı. Bu noktada Edirne'nin önemli bir kışlak merkezi olduğunu hatırlatmak gerekir. Daha öncesinden Şumnu'da zahire yetersizliği gibi sebeplerden dolayı kışlamak zor olduğundan ötürü ordunun Edirne'ye çekilip burada kışladıkları bilinmektedir. Savaşın devamındaki yıllarda hem Edirne'nin hem Varna'nın işgali Şumnu'daki birliklerin iâşe ve zahire temininde engel teşkil etmektedir. Bu sebeple Şumnu'da kışlayan birlikler zor duruma düştü¹⁹³.

Rusların hem Rumeli'deki cepheler hem de Osmanlı Devleti'nin başkenti için oluşturmuş olduğu bu tehdit karşısında Edirne Antlaşması'ndan sonra ilk gündeme gelen mesele tahaffuz ve istihkâm meselesidir. Fakat bu sefer tehdidin cesameti ile bağlantılı olarak kritik noktaların tahkimi için daha geniş çaplı çalışmalar başlatıldı¹⁹⁴. Bu ilk çalışmalara örnek olarak; Şumnu'nun istihkamat-ı ebniyesinde müceddeden yapılacak yerlerin keşfi için başta Başmühendis Mehmed

¹⁹² BOA., HAT., 596/29236. BOA., HAT., 594/29137.

¹⁹³ Osman Köksal, age., s.66-67.

¹⁹⁴ Meclis'te alınan karar üzerine, Rusların işgal ettikleri noktalardan çıkmaya başlaması ve Tuna'nın öte yakasına geçmeleri ile derhal görevlilerin mahallerine gidip şuru ile görevlerine başlamaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Taş, Kireç, kereste gibi malzemelerden ne lazım ise derhal hazırlanması ve destgâh kurulması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İstihkamat-ı mülkiyenin icrası ehemmi-i meham-ı mülkiyeden olduğu ifadesinin geçtiği belge için bkz: BOA., HAT., 594/29121.

Efendi görevlendirildi¹⁹⁵. Bu ilk keşif çalışmalarının ardından Ebniye-i Hassa Müdürü El-Hac Ataullah Efendi bina emini olarak tayin olunduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁶. Yapılan keşif çalışmalarında önce bölgede üç adet kışlanın inşası üzerinde durulmaktadır ve bunlar için lazım olan ne varsa hızlı bir şekilde temin edildiği görülmektedir. Bölgede müceddeden inşa edilen palanga ve kışla gibi yapıların metanetli olması için kârgir bir şekilde inşa edilmesine karar verilmesi bizlere yapıların süratle tamamlanması gerektiğine rağmen metanetli bir şekilde yapılmasına itina edildiğini göstermektedir. Ayrıca bölgenin tahkimi için oluşturulan haritalar mühendisler tarafından tekrar tekrar incelenmek suretiyle tahkim ve inşa çalışmalarının yürütüldüğü önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁷.

İnşa edilen süvari kışlasının yeri Demir kapısı ile Sığır kapısı arasında bulunan Samatya Bağları diye maruf mahaldedir. Kışlanın inşa edilecek yerinin teşekkülü için Ataullah Efendi, söz konusu mahalde tapusu olan sekenenin arsalarının satın alınması ve bu arsaların cihet-i miriyeye tevzi olunmasında önemli bir rol oynadı¹⁹⁸. 2 Temmuz 1832 tarihinde merkeze yazılan raporlara göre, inşa çalışmalarının devam ettiğini anladığımız süvari kışlasının başlıca işlerinin “kuvve-yi karîbe”ye kaldığı geçmektedir. Kışla eğer keşf-i evvele göre yapılsaydı yakın bir zamanda tamire muhtaç olabilirdi. Bu sebeple daha metanetli bir yapı olması amacıyla daha fazla zaman harcandığı ve henüz tamamlanamadığı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁵ Başmühendis Mehmed Efendi İstanbul’a götürdüğü keşif çalışmaları hakkında bkz: BOA., HAT., 594/29160-C. 4 Temmuz 1830 tarihinde belgelendirebileceğimiz bu yapılan ilk keşif çalışmalarına göre bölgede bir piyade kışlası, bir cebehane, bir de yeni bir süvari kışlasının inşasının öncelikli olduğu geçmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 594/29160-A.

¹⁹⁶ “Ebniye-i merkume” nin süratle inşasının kritik olduğu üzerinde duran bu belgede ne lazımsa İstanbul’a yazın gönderin denilmektedir. C.AS., 153/6762-1. Ataullah Efendi’nin titiz bir şekilde inşa çalışmalarını yürüttüğüne; mevsim-i şitanın ardından tekrar tekrar keşifler yapması ve her defasında eklenecek çıkarılacak noktalara yeniden karar verilip işe başlanması önemli örneklerdir. BOA., HAT., 597/29313-C.

¹⁹⁷ Daha önce; inşası ne kadar gerekli olursa olsun, süratle ikmali için bir kısmında tahta ve ahşap kullanılan kışlalar vardı. Burada süratle ikmali zaruretine rağmen metanetine itina gösterilmesi, bölgede yapılan istihkâm çalışmalarının ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bu konunun yanı sıra 19 Eylül 1832 tarihli belgede inşa olunacak üç adet kışlanın iki adedi çengel kapısı ile hastane tarafında tertip olunması üzerinde durulan belge için bkz: BOA., HAT., 597/29313. Keşf-i evvele ilave olarak iki palanganın inşası, kışlaya değin mahaller için hendekler inşası gibi konulara da özen gösterildiği hakkındaki belge için bkz: BOA: HAT., 597/29313-2. Şumnu’da yapılacak istihkâmın haritaların tekrar hazırlanması, mühendisler ile müzakere olunup sağlam adımlar atılması gerektiği hakkındaki belge için bkz: BOA., 597/29315-B.

¹⁹⁸ BOA., HAT., 589/28993-F. Cihet-i miriyeye tefviz olunan arsaların üzerine kışla inşa edildiği hakkında bkz: BOA., HAT., 589/28993-E.

Ayrıca Süvari kışlasının inşa edildiği bölgenin etrak olması sebebiyle tamirinin çok zor olabileceği geçmektedir¹⁹⁹. Sürecin devamında gerçekleşen yazışmalar bizlere Süvari Kışlası'nın aynı sene içerisinde tamamlandığını göstermektedir²⁰⁰.

İnşa süreçlerinin tamamlanmasının ardından yapılan keşif çalışmalarına göre başta üç tane olmak üzere yapılması tasavvur edilen kışlaların iki tane yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, başta tasarlanan planlara göre daha cesametli yapıların inşa edilmiş olmasıdır. Bunun sebebi ise Şumnu'nun hem askerî kuvvetlerin nakledilmesi hem de zahirenin depolanması açısından önemli bir yer olmasıdır²⁰¹. Sonuç olarak iki kışla da birer alay asker bulunduracak kapasitede inşa edildi²⁰². Bu noktada Şumnu'da inşa edilen kışlanın hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse; başta yapılan keşiflere göre öngörülen süreden fazla zamanda inşa edilmiş olması aslında konunun ivediliği ile ilgilidir. Yoksa bu şekilde kârgir yapılan bir kışlanın, bahsi geçen pek çok kışladan daha kısa bir sürede tamamlandığı bilinmektedir.

3.4. Rusçuk

Tuna nehrinin güney sahilinde bulunan Rusçuk, Lom Nehri ile Tuna'nın birleştiği noktadadır. Orta Avrupa'dan Karadeniz'e kadar uzanan su yolunun

¹⁹⁹ Bu belgede keşf-i evvelden hariç inşası görülen diğer yapılar, Cali, Fedayi, Çengel palangaları ve hendekleridir. BOA., HAT., 592/29029-A.

²⁰⁰ Tekmil-i mürettep olan süvari kışlasına katip Talip Efendi tarafından yazılan tarihlerin takdimi hakkında bkz: BOA., HAT., 592 /29029-B. Bu dönemde Şumnu'da ikmalî gerçekleşen hendek tabya gibi diğer yapılar hakkında bilgilerin bulunduğu bir dosyada süvari ve piyade kışlaklarının banisi II. Mahmud tarafından yazılan belgeler hakkında bkz: HAT., 595/29164-B.

²⁰¹ Daha fazla zahirenin tedariki konusunu içeren bu belgede, Şumnu'da mevcut bulunan zahirenin dağınık bir şekilde çadırlarda bekletildiği, kış mevsiminin gelmesiyle bütün zahirenin harab olabileceği bu sebeple askerlerle beraber kışlalara tenkil edilmesi gerektiği tespiti geçer. Ordu için bir kışlak merkezi olarak geçen bir yerde böyle bir sebepten zahirenin telef olması kabul edilemez bir durumdur. Bu sebeple inşa olunan kışlaların bu hususun dikkate alınarak inşa edildiği düşünülmektedir. BOA., HAT., 1039/43037.

²⁰² Süvari kışlası zaten başta bir alay istiaab edecek derecede olması kararlaştırıldı. Çengel Kapısı tarafında yapılması tasarlanan piyade kışlasının ise iki ayrı kıta halinde önce birine 2 tabur, diğerine 2 tabur sonra birine üç diğerine bir tabur olacak şekilde tasavvur edildiği görülmektedir. Sonuç olarak; bir kıta piyade kışlası çengel kapısı cihetinde inşa olundu ve süvari kışlası ile beraber düşündüğümüzde toplamda iki kıtanın inşası tamamlandı. Askerin ikamesi açısından değerlendirdiğimizde, askerî birliklerin dağınık bir şekilde konuşlandırılması yerine birbirine yakın bir şekilde tertip olunmalarına özen gösterildiği başka örneklerle de rastlamıştık. Bu durum da o örneklerden bir tanesi olması açısından bizler için önem arz etmektedir. BOA., C.AS., 1207/54092. Ayrıca bu dönemde hazırlandığı tahmin edilen keşif defteri için bkz: BOA., D.BŞM.BNE.d./16476.

üzerinde bulunduğu kilit konumdan dolayı hem ticari hem de askerî bir merkezdir²⁰³. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda artan ticari potansiyeli ve buna bağlı olarak artan nüfusu hem ekonomik hem de şehirleşme açısından gelişmeleri beraberinde getirdi²⁰⁴.

Bunun yanı sıra yine 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Eflak beyleri arasında geçen mücadeleler döneminde askerî açıdan da önem kazanmaya başladı²⁰⁵. Osmanlı Devleti'nin savunma stratejisi açısından değerlendirdiğimizde Rusçuk Kalesi; Varna, Şumnu ve Silistre kaleleri ile beraber güçlü bir savunma sisteminin içerisine dâhildir²⁰⁶. Bu savunma sistemi Osmanlı devleti ile Ruslar arasında gerçekleşen mücadeleler sebebiyle özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemde stratejik önemini devamlı surette arttırdı. Özellikle 17. yüzyıldan sonraki dönemde Tuna donanmasının önemli bir merkezi haline geldi. 1768-1774 Rus savaşlarında ise güçlü bir savunma sisteminin inşa edildiği görülmektedir²⁰⁷.

19. yüzyılda Rusçuk için büyüyen Rus tehdidi belirgindir. Fakat bu durum bölgede sadece dış tehdit unsurunun hakim olduğu anlamına gelmemektedir. Bu noktada bölgede ayanların mücadelelerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönem olduğundan, Osmanlı Devleti açısından iç tehdit unsuru taşıyan konulardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bölgede asayişin bozulmasına sebep olan bu mücadeleler Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığına tehdit oluşturmaktadır. Aslında

²⁰³ Mehmet Topal, "Rusçuk Şehri'nin Yeri ve Adı Üzerine Bazı Düşünceler", **History Studies-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Samsun 2010, V:2/2, s.243-244. Machiel Kiel, "Rusçuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2008, C. 35, s.246-250. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.3, s.312-315. Bekir Sıtkı Baykal, "Rusçuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C.9, s. 784-787.

²⁰⁴ Rusçuk Şehri'nin ticari potansiyelinin Eflak, Transilvanya ve Viyana'ya kadar uzandığı ve şehirdeki ticari hareketlilik ve esnaf kolları hakkındaki çalışma hakkında bkz: Serdar Genç- Füsün Gülsüm Genç, "Rusçuk Esnaf Teşkilatı (1750-1850)" - "Tradesmen Organization of Ruse (1750-1850)", **TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara 2017, s.778. Salname kayıtlarına göre Rusçuk Silistre Eyaleti'ne bağlı bir livadır. Ela Özkan, agt., s.98.

²⁰⁵ Meryem Kaçan Erdoğan, "Rusçuk Kalesi", **Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk**, Yeditepe Yayınları, Ed: Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011, s.22.

²⁰⁶ Meryem Kaçan Erdoğan, agm., s.23-24.

²⁰⁷ Özellikle 17. yüzyıldan sonraki dönemde Tuna donanmasının önemli bir merkezi haline geldi. 1768-1774 Rus savaşlarında ise güçlü bir savunma sisteminin inşa edildiği görülmektedir. Mehmet Topal, agm., s.246. Tuna filosunun önemli bir merkezi haline gelmesiyle Tuna Hattı'nın üzerindeki öneminin artması açısından önemlidir. Bu konu hakkında bkz: Mehmet Topal, "Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk," Mavi Atlas, 4/2015, s.3.

başlarda Pazvantoğlu Osman'a karşı Tirsiniklizade İsmail'in nüfuzunu kullanan merkezî yönetim, daha sonraki süreçte aynı yöntemi Yılıkoğlu Osman'a karşı bir denge unsuru olarak kullandı. Denge politikası ayrıca bölgedeki eşkıya hareketlerine de mukabil tedbir amaçlı kullanılan unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Mesela Tirsiniklizade İsmail Ağa ile Yılıkzade Süleyman Ağa başta Pazvantoğlu'na karşı birlikte hareket etmişlerdir. Fakat daha sonra Tirsiniklizade'nin nüfuzunu arttırması karşısında Yılıkzade Süleyman Ağa kendisine tehdit olarak görmeye başladı. Bu dönemde Silistre valilerinin idari görevlerini yerine getiremedikleri ve kendi güvenlikleri için mücadelenin gerçekleştiği yerlerin dışında kaldıkları görülmektedir. Hükümetin bu olaylara temel yaklaşımı ise denge politikasının bozulmaması içindir. Mesela bu sebeple önce barıştırma sonra paye verme gibi adımların uygulandığı görülmektedir. Bu adımların hedefine ulaşmadığı noktalarda ise tehdidi tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bir siyaset uygulanmaktadır. 1804 senesinde Vezir Palaslı Mehmed Paşa'nın Silistre'yi kuşatması buna örnektir. Aynı şekilde Tirsiniklizade'nin ölü bulunması ve ardından Yılıkzade Süleyman Ağa'nın Şumnu Ayanı Çavuşzade Hasan Bey tarafından öldürülmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa'nın merkez ile yakın olduğu dönemde diğer ayanların yerlerine tercih edildiği görülmektedir. Bu durum merkezin uyguladığı denge politikasına önemli bir örnek teşkil eder²⁰⁸.

1806-1812 senelerinde gerçekleşen Osmanlı-Rus harpleri baz alındığında en çok zarar gören yerlerden bir tanesi Rusçuk'tur. Savaş öncesi dönemde, buradaki vakıf eserlerinin vaziyetini ve niteliğini incelediğimiz zaman karşımıza çıkan tablo ile savaş sonrası dönemi karşılaştırdığımız zaman özellikle Rusçuk Kalesi'nin ve şehrin içindeki diğer yapıların harap halde olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁹. Savaşın sonrasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nin tamir ve inşa hamleleri görülmektedir.

²⁰⁸ 1800 yılı civarında bölgedeki dengelerin gözetilmesi amacıyla Tirsiniklizade İsmail Ağa'ya, gücünü arttırması için merkez tarafından 15000 kuruş gönderilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bu dönemde izlediği denge politikasına örnektir. Meryem Kaçan Erdoğan- Meral Bayrak Ferlibaş- Kamil Çolak, **Rusçuk Ayanı Tirsiniklizade İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.38-54.

²⁰⁹ 1806-1812 senelerinde gerçekleşen rus savaşları öncesi dönemde vakıf eserleri, 1821 senesinde hazırlanan vakıf eserleri karşılaştırıldığı zaman bu savaşta ne kadar zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Ruslar özellikle şehri ve camileri hedef aldılar. Meral Bayrak Ferlibaş, "Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, Ankara 2015, C. LXXIX, S.286, s.932.

Ruşçuk'un savunma stratejisi üzerindeki hâkim rolü sebebiyle söz konusu tamir ve inşa faaliyetlerinden önce Ruşçuk Kalesi'nin yeniden tahkimi meselesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır²¹⁰. Hendeklerin ve şalopelerin inşasının yanı sıra kalenin genişletilmesi için de çalışmalar başlatıldı²¹¹. Bu faaliyetler yürütülürken merkez ile yapılan yazışmalarda geçtiği kadarıyla, kalenin muhafazası için gerekli sayıda askerin istihdam ettirilemediği anlaşılmaktadır²¹². Buna rağmen bu senelerde henüz bu bölgede bir kışla inşası ya da mevcut kışlanın büyütülmesi hakkında bir tutum yoktur. Keşif raporları da incelendiği takdirde yapılan inşa faaliyetlerinin kalenin tahkim potansiyelini arttırmak üzerine olduğu anlaşılmaktadır. 1823 senesinde tamamlanan inşa süreci sonucunda hendek, şalope, mühimmat ikamesi açısından hedeflenen seviyededir fakat askerî birliklerin ikamesi bakımından nitel açıdan hedeflenen seviyeden uzaktır²¹³.

Osmanlı Devleti'nin bu cephede karşılaştığı asker ikamesi sorunu 1828-1829 savaşlarında daha da derinleşen bir problem halini almaktadır. Söz konusu savaşlarda Rus askerî birliklerin Silistre sınırlarına kadar yaklaşması ve tabyalar inşa etmeleri, bu güzergahta tüccar kayıklarına top atışlarıyla zarar vermeleri, Tutrakan Geçidi'ne köprü kurmaları gibi faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Savaş esnasında ilk olarak bu gibi sebeplerle Ruşçuk'ta daha fazla asker istihdamının gerekli olduğu mecburiyeti derinleşerek kendini hissettiren bir probleme dönüştü. Örnek olarak bu savaşta Silistre'nin Rus işgaline uğraması ile Ruşçuk kuşatmaya direnmek amacıyla daha fazla kuvvetin desteğini istemişse de bu istek hemen karşılanamadı. Bu tarz aksaklıklar Ruşçuk örneğinde görüldüğü üzere bir yerin direnme kapasitesini

²¹⁰ Bahsi geçen tamir ve inşa faaliyetleri ilk olarak savunma noktalarının güçlendirilmesi üzerinedir. Kaledeki hendek, şaranpol gibi yapıların yeniden inşası ile ilgili 19/07/1815 tarihli belge için bkz: BOA., HAT., 596/29239.

²¹¹ BOA, HAT., 1009/42399-J.

²¹² Bu durum bizlere tahkim için gerekli olan miktarda kuvvetin ikame ettirilemediğini göstermektedir. Buna rağmen henüz bu senelerde buradaki kışlanın büyütülmesi ya da yeniden inşası gibi bir ifade geçmemektedir. Kalenin savunması için 5000-6000 kadar askerin olması gerektiği fakat 1700 civarı askerin bulunduğunu tespit ettiğimiz belge hakkında bkz: BOA, HAT., 307/18135-A.

²¹³ Kalenin inşasının hitam bulması ve tamir sürecine yönelik 6 Eylül 1823 tarihli masraf raporları için bkz: BOA., HAT., 1254/48504.

zayıflatırken aynı zamanda Ruslar açısından düşündüğümüzde ise Rus askerî birliklerin merkeze doğru ilerleyişini hızlandırdı²¹⁴.

Bu sebeple 1828-1829 savaşıdan sonraki dönemde Rusçuk'un yeniden tahkimi meselesinde ilk olarak bir kışlanın inşa edilmesi ve daha fazla askerin yerleştirilmesi gündeme geldi. Önce 1830 sonra 1832 senelerinde dörder bölükten mürettep kuvvetlerin aşamalı bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir²¹⁵. Aşamalı bir şekilde kuvvet ikamesinin gerçekleştiği bu dönemde Silistre Valisi Mehmet Paşa zamanında kale derûnundaki iki taburluk kışlanın yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır²¹⁶. Aynı zamanda Varna, Rusçuk, Şumnu gibi diğer önemli mevkilerdeki kalelerin de tamir çalışmalarının yürütüldüğü görülmektedir²¹⁷.

Fakat tam olarak kışlanın bir alay süvari alacak kapasitede genişletilmesi gerektiği ise 1849 senesindeki yazışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu belgeye göre Silistre Valisi Mehmed Said, bu dönemde Şumnu ve Babadağı gibi mevkilerdeki kışlaların tamiri ile Rusçuk'ta bulunan kışlanın ise bir süvari alayı alacak seviyede inşasına başlandığı geçmektedir²¹⁸. Tamir ve inşa masrafları ile ilgili olarak yazılan raporlarda, masrafların Silistre Kalesi'nin tahkimi için ayrılan meblağdan karşılandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu inşa sürecinin bir sene içerisinde hızlı bir şekilde tamamlandığı görülmektedir²¹⁹.

3.5. Babadağı

Tuna havzasında Dobruca bölgesinde bulunan Babadağı, 18. yüzyılda tam bir merkezî kışlak ve askerî üs olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1768-1774 Osmanlı- Rus savaşlarında askerî öneminin arttığını görmekteyiz. İlk olarak 1771 ve 1773 senelerinde Rusların işgaline uğradığı dönemde kaynaklarda ordu karargâhı olarak geçmektedir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen bütün savaşlarda ağır tahribata uğradı. Özellikle 1809 senesindeki işgal

²¹⁴ Meryem Kaçan Erdoğan, agm., s.25-45.

²¹⁵ Meryem Kaçan Erdoğan, agm., s.30.

²¹⁶ BOA., AE. SMHD. 2, 50-3280.

²¹⁷ BOA., HAT., 1084/44132.

²¹⁸ İnşa edilen bu kışlanın keşif defterine ya da krokisine ulaşamadı. İnşa edilecek kışlanın ne kadar kapasitede olacağı bilgisinin geçtiği belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., A.}MKT., 170/64.

²¹⁹ BOA., MVL., 231/27.

sürecinden sonra devamlı ekonomik ve demografik anlamda devamlı küçüldüğü ve eski ihtişamlı günlerinden uzaklaştığı görülmektedir²²⁰.

Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Babadağı Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Fakat Rus kuvvetlerinin istilasını sonucunda şehirdeki bütün yapılar zarar gördü. Bunun sonucunda Babadağı askerî bir üs olma mahiyetini yitirmeye başladı²²¹. Bu sebeple bölgede kuvvet ikamesi sorunu doğdu. Bu durumla bağlantılı olarak ilk olarak 1815 senesinde Babadağı'na bir kale yapılması gündeme geldiyse de münasip bir yer olmadığı gerekçesiyle yapılamadı²²².

1821 senesinde Eflak ve Boğdan taraflarındaki karışıklıklar sebebiyle tertip olunabilen kuvvetlerin iki kol halinde bir kısmının Rusçuk, bir kısmının Babadağı cihetine konuşlandırılması hususunda yapılan planlamaların sonucunda yeniden Babadağı'nda asker ikamesi gündeme geldi²²³. Anadolu Eyaleti Valisi Ebu Bekir Paşa, askerleriyle Babadağı'nın muhafazasına memur edildi²²⁴. Ebu Bekir Paşa Babadağı'na geldiği zaman üç farklı yerde konuşlandırılmış olan Rus kuvvetleri ile karşılaştı. Bu duruma karşılık olarak Yaş, İbrail ve Babadağı'nda konuşlu Osmanlı birliklerinden firarlarının gerçekleşmesi Ebu Bekir Paşa'nın emrindeki birliklerin başta planlanan seviyeden daha az olmasına sebep oldu. Sürecin devamında firar olaylarının engellenemeyecek derecede artması, hem askerî birliklerin yeniden teşkili hem de yeniden sevki zorunluluğunu doğurmaktadır. Bu durum bölgede ikame edilen

²²⁰ Münir Aktepe, "Babadağı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 1991, C.4, s.371-372. Şemsettin Sami, "Babadağı", **Kâmûsü'l-a'lâm**, C.2, s. 1178. Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.3, s. 362-370. Turan Gökçe, "Babadağı Kasabası'nın 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.25, s.1, s.156-159.

²²¹ 1812 senesinde Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra burada yaşayıp da savaş esnasında göç eden ahali daha sonra vatanlarına geri dönmüş olsalar da bölgedeki hanelerin harap bir vaziyette olduğu yazmaktadır. İstila nedeniyle perişan olan ahalinin bazı vergilerden muaf olması istilamı hakkındaki 26 Nisan 1814 tarihli belge için bkz: BOA., C. ML., 92/4128.

²²² Gerçekleştirilen keşif çalışmalarına göre Babadağ mevkiine bir kale yapmak yerine şimdilik Köstence ve Mankalya'ya istihkâmlar inşa edilmesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir. 23 Kasım 1815 tarihli belge hakkında bkz: BOA., C.AS., 144/6355.

²²³ 7750 nefere baliğ olan kuvvetlerin iki kola ayrılması planlandı. Bu kollardan biri Boğdan tarafından gelebilecek tehlikelere karşı Babadağı'nda diğeri Eflak'tan gelebilecek tehlikelere karşı Rusçuk'a yerleştirildi. BOA., A.E., S.M.H.D., 48/3154. Bu dönemde Bükreş'te Todori, Kalas ve Yaş'ta Mihail ve İpslanti'nin isyana kalkıştıkları, kuvvetlerin seyr-i seri ile Babadağı'na gelmeleri gerektiği hakkındaki belge hakkında bkz: BOA., C.DH., 231/11535.

²²⁴ Ebu Bekir Paşa emrindeki kuvvetler ile bölgeye gelene kadar Varna Muhafızı Salih Paşa bu görevi geçici bir süreliğine üstlenmektedir. BOA., C. HR., 98/11068.

kuvvetin azlığı ya da yokluğu sonucu savunma hattının ikmali açısından karşılaşılan zorluklara önemli bir örnektir²²⁵.

Ebu Bekir Paşa'nın karşılaştığı bir başka kritik konu Babadağı'nda daha önceden bir kışla ya da kale gibi bir yapının olmaması bu dönemde askerlerin nerede kalacağı sorununu doğurdu. Normalde askerî birliklerin kale ve kışla dışında han ve hanelerde, camilerde, medreselerde konaklayabildiklerine dair örnekler mevcuttur. Fakat Babadağı'nda istisnai bir durum vardır. 17 Ekim 1821 tarihli belgeye göre Babadağı'nda yaklaşık 460 tane hane olduğu ve bunların hepsinin “fakirü'l-mal” olduğu geçmektedir. Ayrıca kış mevsiminin de yaklaşmakta olduğunu düşündüğümüzde bu kadar askerînin nerede konaklayacağı kaynaklara büyük bir problem olarak yansımaktadır²²⁶. Ardından 25 Kasım 1821 tarihli belgeye göre, bu söz konusu askerlerin hanelerde ikame edilemeyeceği sebebiyle süratli bir şekilde zeminliklerin inşasına başlandığı geçmektedir. Bu dönemde Silistre Valisi Selim Paşa, Babadağı'na 200 nefer amele, 50 adet araba gönderdi ve hızlı bir şekilde zeminlikler inşa edildi. Toprakların kazılması suretiyle yapılan zeminlikler, askerin konaklaması, yemek yemesi gibi ihtiyaçlarını giderdiği alanlardır. Askerin ikamesi açısından taş ya da kargir yapılara nisbetle daha hızlı fakat geçici bir çözümdür²²⁷.

Babadağı'nda asker ikâmesi meselesinde; inşa edilen zeminlikler sayesinde bir müddet idare edildiği anlaşılmaktadır. 23 Haziran 1827 tarihinde ise bölgeye 2000 asker alacak kapasitede bir kışlanın inşa edilmesine karar verildi. Alınan karar üzerine yapılan keşiflere göre Sultan Bayırı olarak bilinen mahale bir adet 105 odalı kışla yapılacaktı. Yapılan keşfe göre duvarları taş, üzeri kiremit ve üzerine ahşap çikılırsa daha hızlı bir şekilde yapılacağı düşünülmektedir. Ön planda olan meselenin ise, dayanıklı olmasının yanı sıra hızlı bir şekilde tamamlanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır²²⁸. Fakat 1828-1829 Rus Savaşı sebebiyle kışlanın inşasına

²²⁵ Başta 7750 kişilik kuvvetin ikiye bölünmesi tasarlandı fakat Ebu Bekir Paşa'nın bölgede 2000 neferden mürettep kuvveti bulunmaktadır. Rus Ordusu'nun üç farklı noktada konuşlanması ile daha fazla asker gerektiği, firarların gerçekleştiği, firar edenlerin yakalanmasına rağmen daha fazla askere muhtaç olunduğunu net bir şekilde aktaran yazışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 266/11068.

²²⁶ BOA., C.AS., 173/7545-1.

²²⁷ BOA., C.AS., 854/36533.

²²⁸ BOA., HAT., 596/29233.

başlanamadı. Savaştan sonra yeniden gündeme gelen kışla inşasına, yeniden yapılan muayeneler sonucunda 1832 senesinde başladığı anlaşılmaktadır²²⁹. Kışlanın inşasının Babadağı Ayanı Hasan Bey'in sorumluluğunda tamamlandığı 25 Aralık 1833 tarihinde masraf bakiyelerinin havi olduğu defterlerden anlaşılmaktadır²³⁰. Babadağı Kışlası'nın tamamlanmasının ardından İkinci Liva'nın birinci ve ikinci süvari alaylarının Mirza Said Paşa'nın memuriyetiyle ikame edilmesi ile Babadağı bölgesindeki asker ikamesi sorunu çözüme kavuşmuş oldu²³¹.

3.6 Varna

Karadeniz'e kıyısı bulunan Varna Şehri, 19. Yüzyıl'da Silistre'ye bağlı bir kaza konumundadır²³². Osmanlı Devleti'nin merkezine yakın bir liman şehri olmasının yanı sıra korunaklı kalesi ile bir kale-şehir görünümüne sahiptir²³³. Varna Şehri'nin konumu, ticari açıdan düşünüldüğü zaman hem Balkan coğrafyası hem de Avrupalı ülkeler için mamul sanayi ürünlerinin alışverişinde önemli bir noktadır²³⁴. Bilhassa Avrupa ülkelerinin ucuz hammadde temini için son derece cazip bir nokta olması sebebiyle Varna Şehri, Avrupalı tüccarların uğrak noktası olarak ön plana çıkmaktadır. 19. yüzyılın ortalarına doğru bir inceleme yapıldığı takdirde hem

²²⁹ Yapılan muayenelere göre, daha önce yapılan keşiflerde kışlanın konumu münasip fakat zabitan odalarının her ihtimale karşı koğuş şeklinde yapılmasının daha yerinde olacağı geçmektedir. BOA., HAT., 599/2933-E.

²³⁰ BOA., C.AS., 804/34150.

²³¹ BOA., D.ASM..d., 38231.

²³² Machiel Kiel, "Varna", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2012, C.42, s. 524-527. Ela Özkan, agt., s.98.

²³³ Miyase Koyuncu Kaya, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1879)", **Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara 2015, C:10/1, s.383-418. Faruk Söylemez, Coşkun Dönmez, "19. Yüzyılın Ortalarında Varna'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9. Şeri'ye Defterine Göre)", **3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi Yayınları, Ankara 2018, s.108-120. Şemsettin Sami, **Kamusu'l-Alam**, "Varna", İstanbul 1316(1898), C.6, s.662.

²³⁴ Bu dönemde Varna'da hem nüfus yapısı hem de ticari hareketlilik hakkında detaylı bilgi için bkz: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, "19. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", **Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı**, Ed: Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s.97-114.

konsoloslukların hem de sosyal çeşitliliğin hızlı bir şekilde artmış olduğu göze çarpmaktadır²³⁵.

1768-1774 ve 1787-1792 senelerinde meydana gelen Osmanlı Rus Savaşları'nda Varna, Silistre'nin işgal edilmesinin ardından Rus hücumlarının direkt bir şekilde hedefi haline geldi. Ardından yinelenen Osmanlı-Rus savaşlarında (1806-1812, 1828-1829), Varna'ya doğru yapılan hücumların başarıyla püskürtüldüğü görülse de Rus askerî birliklerinin 11 Ekim 1828 tarihinde Varna'yı tamamen işgal altına aldıkları görülmektedir. Konumu açısından kritik öneme haiz olan bu şehrin Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin Şumnu'daki karargâha zahire nakli konusundaki aksaklığın oluşmasına sebep oldu. Aynı bakış açısıyla düşünüldüğünde bu durum, Rusların bölgeye lojistik destek sağlamasını kolaylaştıran bir amildir²³⁶. İşgal öncesinde Rusların, Varna'da meskûn halk açısından oluşturdukları tehdit ortamı işgal ile beraber talan politikasına dönüştü²³⁷. Bu sebeple; savaşın bitimi ile Rusların geri çekilmesinin ardından bölgede güvenlik zaafiyeti sebebiyle inşa sürecinin başladığı ifadesi yerine güvenliğin yeniden inşa edilmesi gerekliliğinin doğduğu gerçeğinin vurgulanması herhalde daha yerinde olacaktır.

²³⁵ Miyase Koyuncu Kaya-Betül Özcan, "19. Yüzyılda Varna Vakıfları: Savaşların Gölgesinde Hayırseverlik", **Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri**, Gece Kitaplığı, 2017 Ankara, C.2, s.674.

²³⁶ 1809 senesinde ikiye ayrılan Rus kuvvetleri bir koldan direkt Varna'ya hücum ettilerse de başarısız oldular. 1810 ve 1811 senelerinde tekrar eden hücumlar ve şehrin kıyı ablukasına alınması bizlere Varna'nın konumunun Rusların ilerlemesi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ardından 1828 senesinde toplanan Rus askerî konseyinde alınan karara göre Şumnu-Silistre-Varna ele geçirilmeden ilerlenmemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Direkt İstanbul'u hedef alan ve savaş planlarını buna göre hazırlayan Ruslar, Çar Nikola'nın da katıldığı kuşatmada bu kez Varna'yı ele geçirdiler. Bu tarihlerde meydana gelen çarpışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayla Efe, "Silistre Eyaleti'nde Osmanlı Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, S.19, s.139-157. Bahsi geçen son savaşta Varna'nın kuşatılması esnasında Pravadi'yi de ele geçiren Rus birlikleri burayı bir askerî üs olarak kullandılar. Bu dönemde Pravadi'de köyden şehire kadar pek çok yerleşim yeri yıkıma uğradı. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Dönemi'nde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir 2016, C.30, S.1, s. 121-148.

²³⁷ Savaşın bitmesiyle Ruslar Varna'dan geri çekilecekti fakat işgal altında olduğu süreç içerisinde surların ve istihkâmın zarar gördükleri, hatta Varna Kalesi'nde bulunan kitabelerin bile sökülerek götürüldüğü bilinmektedir. Söz konusu kitabeler bugün Pavlovsk Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu konu hakkında yapılan çalışma için bkz: Samettin Başol-Kemal İbrahimzade, "Rusya'nın Pavlovsk Sarayı Müzesi'nde Bulunan Varna Kalesi Kitabeleri", **Journal Of Turkish Studies**, , Ankara 2015, C:10/1, s.175-194.

Askerî hareketliliğin ön plana çıkardığı bir başka husus olarak, ordunun silahlanması ve diğer askerî malzemelerin nakledilmesi konusunda Varna Şehri'nin lojistik anlamda sahip olduğu ehemmiyete dikkat çekmek gerekmektedir. Örnek olarak bölgedeki askerî kuvvetlere gönderilen barut, kurşun, fişenk gibi malzemelerin sadece Varna ve diğer boğaz kalelere değil; Silistre²³⁸, İbrail, İsmail²³⁹, Şumnu²⁴⁰ gibi stratejik öneme haiz bölgelere sevki hususu da dikkate alındığında Varna'nın, Osmanlı Devleti açısından her daim hazır kuvvet bulundurulması gereken bir yer olduğunu göstermektedir²⁴¹.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesinin ardından Varna'da geniş çaplı bir inşa ve tamir dönemi başladı. Özellikle 1830-1834 seneleri arasında Varna'da zarar görmüş olan askerî istihkâmların ve surların yanı sıra kapıların, hendeklerin ve tabyaların da yeniden inşa edildiği görülmektedir²⁴². Bu senelerde Varna Kalesi'nin muhkem bir mevki olması için yapılan inşa faaliyetleri esnasında kışla yapılarının inşası gündeme geldi²⁴³. Yapılan çalışmaların sonucunda önce Varna Kalesi'nin Franka Kapısı diye bilinen bölgesinde 2 adet birer taburluk, kale haricinde Küçük Ali Çeşmesi yakınlarında 2 adet birer taburluk kışla yapılmasının münasip olacağı düşünülmektedir²⁴⁴. Çünkü kale haricinde olması münasip görülen iki adet birer taburluk kışlanın, sahil tarafına uzak kalması ve olası bir muharebe

²³⁸ Varna Kalesi'ne gönderilen 500 kantar barutun Silistre'ye gönderilmesi ile ilgili bkz: BOA., C.AS., 975/42473.

²³⁹ 29 Kasım 1807 tarihinde tesadüf eden bu belgede, Varna'ya gönderilen mühimmatın hem İbrail kalesine hem de İsmail canibine gönderildiği yazmaktadır. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 781/33052.

²⁴⁰ 15 Kasım 1827 tarihine tesadüf eden bir belge koçanında, Varna'ya gönderilen top ve mühimmatın Varna'dan kara tarikiyle Şumnu'ya gönderilmesi gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Bu belgeler hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 582/24513.

²⁴¹ 28-29 Aralık 1806 tarihli divan tezkirelerine yansıdığı kadarıyla Varna Cephanesi'ne gönderilmek üzere 500 kantar barut, 500 kantar kurşun, 1 topçu ortasının merkezden gönderildiği belirtiliyor. Bu belgeler hakkında bkz: BOA, C.AS., 267/11077, BOA, C.AS., 577/24295. Kısa bir süre sonra gemi navlunlarına yönelik yazılan bi başka belge ise bu durumu doğrular niteliktedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA, C.AS., 1000/43728-7.

²⁴² Samettin Başol-Kemal İbrahimzade, agm., 180-181.

²⁴³ 10 Haziran 1831 tarihli bu belgede Varna'da her daim hazır bulundurulması gereken askerî kuvvetlerin olmasının yanı sıra, bu askerî kuvvetlerin ikamesi için 1 alay boyutunda kışlaların yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aynı belgede yapılacak kışlaların ne şekilde yapılacağının keşfi için Lağımçı Miralayı Mehmed Efendi ile birer mühendisin görevli olarak bölgeye gönderilmesine karar verilmektedir. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 594/29108.

²⁴⁴ BOA., HAT., 599/29333-J.

halinde kışlaların birbirlerinde daha yakın olmasının daha faydalı olacağı düşünülmektedir Bu sebeple daha sonradan alınan bir karar ile dört tane kışlanın ayrı ayrı mevkilerde olması yerine söz konusu kışlaların iki tane birbirine yakın noktada ve ikişer katlı olmalarının daha uygun olacağı üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak Franka Kapısı denilen yerde iki katlı, Muhafız Konağı denilen yerde iki katlı olmak üzere her katın da birer taburluk asker bulunduracak kapasitede olacak şekilde toplamda iki adet kışla inşa edildi²⁴⁵. İnşa sürecinde ise Varna Muhafızı Vecihi Paşa'nın tahriratıyla Edirne'de bulunan beşinci alayın taburlarından iki taburluk bir askerî kuvvet Varna'ya gönderilmektedir. Bu durum inşa süreci de dâhil olmak üzere şehirde güvenliğin sağlanması gerekliliğini göstermektedir²⁴⁶.

22 Ağustos 1832 tarihli yazışmalarda, kışlaların tamamlandığı anlaşılmaktadır fakat kışlaların itmasıyla yapılan muayenede bu yapıların hiç sağlam yapılmadığı ve burada askerin ikamesine cesaret edilemeyeceği merkeze bildirilmektedir. Bu nedenle yapıların sağlamlaştırılması için Tırnova ve Silistre'den daha fazla kereste ve amele talep edilmektedir²⁴⁷. Daha sonrasında gerçekleşen yazışmalara göre Varna Kalesi'nin istenilen düzeyde tahkimi, kışlaların inşasının tamamlanması, tabya, palanga gibi yapıların da inşasının tamamlanmasının 1835 senesine kadar sürdüğü anlaşılmaktadır²⁴⁸.

3.7. Vidin

Tuna nehri üzerindeki en önemli ve eski yerleşim birimlerinden biri olan Vidin²⁴⁹, 18. yüzyılın sonlarına doğru ticari potansiyelinin de artması ile beraber sürekli bir şehirselleşme yaşadı. Fakat bu gelişimin önündeki en önemli

²⁴⁵ Bu belgeye göre Franka Kapısı denilen yerde iki katlı, Muhafız Konağı denilen yerde iki katlı olmak üzere her katın da birer taburluk asker kapasitesinde olmasına karar verilmektedir. BOA., HAT., 596/29262.

²⁴⁶ BOA., HAT., 594/29159.

²⁴⁷ BOA., HAT., 601/29360.

²⁴⁸ Özlem Özen bu tarihte hazırlanan son keşif defterlerini incelediğinde iki farklı yapıdan değil, tek bir yapının varlığından söz etmektedir. Varna Kışlası'nın son haline göre enine dikdörtgen ve iki avlulu bir yapıda olduğu bilgisi elimize ulaşmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Özlem Özen, agt., s.125.

²⁴⁹ Vidin'in kısa bir tarihçesi ile ilgili olarak bkz: Machiel Kiel, "Vidin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2013, C.43, s.105.

engellerden bir tanesi bölgedeki eşkıyalık faaliyetleridir²⁵⁰. Askerî açıdan düşünüldüğü takdirde ise Osmanlı Devleti açısından, balkanlardaki Rus ilerleyişi dikkate alındığında ihtişamlı kalesiyle savunmaya elverişli bir nokta olması sebebiyle önemli bir askerî üs haline gelmiştir. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Silistre Eyaleti'ne bağlı olduğunu bildiğimiz Vidin daha sonra ayrı bir eyalet merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵¹.

1804 senesinde başlayan Sırp İsyanları devamında Osmanlı Devleti'nin bölgeye mahsus tutumu aslında daha önce bahsettiğimiz politikaya bir örnek teşkil etmektedir. Bu senelerde bölgede düzenli bir kuvvetin bulunmaması isyanın ilerlemesi neticesinde Sırp asilerden Vidin'in muhafazası gündeme gelmektedir. Fakat Vezir İbrahim Paşa'nın emrinde Rumeli Eyaleti'nin kazalarından tertip olunan kuvvetler isyanın hemen bastırılmasında etkili olamadı. Sırp asilerin üzerlerine sefer yapılmasının planlandığı fakat kuvvet teşkili aşamasında Arnavutlardan istenildiği düzeyde faydalanılamadığı anlaşılmaktadır²⁵². Bu dönemde Vidin Muhafızı Osman Paşa'nın Sırp'ların önde gelen isimlerine kürk ve kalpak göndererek bölgede izlediği siyaset isyanın daha fazla büyümemesi için adımlar atıldığını ve son ana kadar denge unsurlarının gözetildiğine örnek teşkil etmektedir²⁵³. Bu noktada asıl gözetilen unsur

²⁵⁰ Vidin'in konumsal durumu sebebiyle Rumeli'nin kilidi olarak değer gördüğü bilinmektedir. Mahir Aydın, **Vidin Kalesi: Tuna Boyundaki İnci**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.24. . Hava Selçuk, **Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin -19. Yüzyıl-**, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2013. Bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri ve Pazvantoğlu Osman hakkında detaylı bilgi için bkz: Nagehan Üstündağ Özdemir, "18. Yüzyılda Vidin Şehrini Sosyo-ekonomik Panoraması (1790-1808)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.253-310. Pazvantoğlu hakkında ayrıca bkz: Ali Yavuz, "Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.

²⁵¹ Ela Özkan, s. 103.

²⁵² Tertibat-ı Seferiye'nin kurulması ve mühimmat-ı külliye istihab olunması gerektiği ifadelerinin geçtiği, ihtilal hareketinin Vidin kazalarına da sıçramaya başladığının geçtiği yazışmalar için bkz: BOA., HAT., 130/5401-D. Daha sonraki dönemde Arnavutların hamiyetsizliği dışında bu bölgedeki askerlerin Bosna ve Vidin'e sevk edilememesinin bir başka sebebi de Karadağ bölgesinde patlak veren isyandır. BOA., TS.MA.e., 662/16. 1828-1829 savaşlarında da Arnavut birliklerden istenilen düzeyde istifade edilemediği, zararlarından başka bir faydalarının olmadığını ifade eden Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın şukkası, Vidin Kalesi'nin düştüğü dönemdeki askerî yetersizlikleri yansıtmaları bakımından daha sonraki dönemlere ait bir örnektir. BOA., HAT., 1064/43666-A.

²⁵³ BOA., HAT., 132/5490.

olarak Sırp çetelerin Eflak üzerinde Ruslara katılmaları ve isyanın daha büyük bir hal ile neticelenmesinden sakınıldığı kaynaklara yansımaktadır²⁵⁴.

Büyüyen tehdit bazında düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin başta izlediği denge politikası zaman kazanma olarak düşünülebilir fakat kuvvetlerin teşkili konusunda yaşanan kısmî problemlerin de yaşanması harb kapasitesinin zayıf düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle düzenli orduların olmadığı bir dönemde meşta muhafazasının mühim bir mesele olduğu ve muhafaza için gerekli olan kuvvetlerin tertib edilememesi Rumeli Seraskeri Hurşid Paşa'nın ifadelerine yansımaktadır²⁵⁵. Aynı dönemde merkezden tam teşekküllü bir ordu gönderilemediğini de dikkate aldığımız zaman²⁵⁶ 1806-1812 yılları arasında Ruslarla Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen savaşların olduğu dönemde kış aylarında Anadolu'dan tertip edilen askerlerin memleketlerine dönmeleri, yerlerine yeniden Rumeli'den asker toplanması ve giden askerlerin tekrar geri dönmelerinde bazı zorluklar doğurmaktadır²⁵⁷. Savaş esnasında Vidin Muhafızı olarak ün kazanan İdris Paşa'nın savaş sonrasında kendi birlikleriyle isyan etmiş olması, savaş bitse bile Sırp meselesinin henüz bir çözüme kavuşmadığı senelerde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini zor duruma sokan başka bir örnektir²⁵⁸. Hurşid Ahmed Paşa'nın Serasker olduğu dönemde Sirozlu İsmail Bey'in tahriratına göre Sırp meselesinin çözümü için Vidin koluna yaklaşık 20000, Niş koluna yaklaşık 40000, Bosna koluna yaklaşık 30000 askerin tertip olunması gerekmektedir. Savaş zamanında bile bölgede bu kadar askerin bir arada tutulamadığı ve bölgedeki kuvvetlerin ağırlık noktasını

²⁵⁴ BOA., HAT., 132/5460.

²⁵⁵ 22 Temmuz 1807 tarihli bir belgede Niş ve Sofya'ya saldırma ihtimali olan başıbozuklar ile Vidin'e saldırmak için konuşlandırılan Rus birlikleri arasında dağılmış Osmanlı birliklerinin en az 50000 seviyesinde olması gerekirken 10000 kadar asker olduğu geçmektedir. BOA., HAT., 85/3488. 16 Şubat 1811 tarihli bir kaimede Tepedelenli Ali Paşa'nın 40000 kişilik kuvveti ile Vidin Seraskeri Veliyüddin Paşa'ya destek olması, yerel unsurların bölgedeki potansiyeline örnek teşkil etmektedir. BOA., HAT., 1516/11.

²⁵⁶ Merkezden kuvvet gönderildiği takdirde hem merkez korumasız kalacaktı hem de bölgeye giden askerler ile yerel birliklerin çatışma ihtimali mevcuttu. Bu konu ile ilgili değerlendirme için bkz: Mehmet Mert Sunar, "1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması", *Journal of History Studies*, İstanbul 2018, C.10, S.3, s. 241.

²⁵⁷ BOA., TS.MA.e., 357/3.

²⁵⁸ İdris Paşa'nın isyan etmesi ve adamlarının katl-i nüfus ve gasb-ı emval ederek akçe topladığı tahrirat hakkında bkz: BOA., C. DH., 58/2857. BOA., HAT., 1291/50101-A.

yerel hanedanlara bağı birliklere bağımlı kalındığı düşünöldüğünde bölgede merkeze bağı birliklerin bulundurulması gerekliliğı daha iyi anlaşılmaktadır²⁵⁹.

1818 tarihinde Tuna Sahilleri'nde hendeklerin tamiri üzerine çalışmaların yürütöldüğüne yönelik bir belgede henüz kışların onarımı ile ilgili bir ifade geçmese de Vidin Kalesi'nde savunma kapasitesinin arttırılması üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Aynı belgede geçen ifadelere göre tabyaların çoğunun "hedm" halde olduğı, eğer ilgilenilmezse birkaç seneye tamamen harab olacağı geçmektedir²⁶⁰.

Sırp Knezi Miloş'un adının geçtiğı bir başka kaynakta ise Sırpların fırsat buldukları bir zamanda isyan etme potansiyelinin olduğı geçmektedir. Sırpların oluşturduğı bu iç tehdit karşısında Vidin Muhafızı Mehmed Rüşdü Paşa'nın Sadaret'e kaimesinde daime müteyakkız halinde bulunulması gerektiğı geçmektedir²⁶¹. Aynı Dönemde Mora gailisinin de olduğı düşünöldüğünde ziyadece kuvvet bulundurmanın gerekli olduğı, münasib olan mahallerden aynen ve beden en asakir tertip olunması zarureti üzerinde durulmaktadır²⁶². Bunun üzerine Vidin Kalesi'nin muhafazası için bend bend yazılmış maddeler mevcuttur. Bu maddelerin arasında Yeniçeri, Topçu ve Arabacı Kışlakları'nın, sair kundak ve hendeklerin müceddeden inşa olundukları geçmektedir²⁶³.

Bölgede ale'l-devam külliyyetlice asker bulundurma gerekliliğı ise ilk kez Rusların savaş ilan ettiğı dönemde yazılmış bir belgede görünmektedir. Söz konusu belgede mukabele-i bi'l-misl levazımının icrasına kıyam olunmak için ve Vidin havalisinin muhafazası için külliyyetlice asker bulundurulması ve nefir-i amm birliklerinin bir işe yaramadığı üzerinde durulmaktadır²⁶⁴. Fakat külliyyetlice askerin Şumnu'dan gönderilmesi tehlikeli olduğı için istenen miktarda kuvvet

²⁵⁹ Ömer Faruk Uzun, "1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rus Ordusunun Tuna Harekatı", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s.56-60.

²⁶⁰ BOA., C.AS., 520/21734-1 ve 2.

²⁶¹ BOA., HAT., 1111/44727-A.

²⁶² BOA., HAT., 876/38807.

²⁶³ BOA., HAT., 1130/45054-O.

²⁶⁴ BOA., HAT., 1058/43506. Nefir-i amm birliklerinin bir işe yaramadığı ve mahiyetli askerlerin devamlı surette gönderilmesi hakkında bkz: BOA., HAT., 1063/43644.

gönderilemediği Serasker Hüseyin Paşa'nın şukkasından anlaşılmaktadır²⁶⁵. Aynı döneme ait bir başka belgenin içerisinde Vidin ayanlarının Sırlar ile ittifak halinde bulunduğu ve Sırlar ne zaman isyana kalkışırsa reayadan kimselerin bile Sırlara dâhil olabileceği geçmektedir²⁶⁶. Bu durum savaş içerisinde bulunulan durumu göstermektedir.

Savaşın ardından Vidin'e tayin olunacak Asakir-i Mansure'nin talim, nizam ve intizamı ile ilgili Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'ya yazılan hükmün sonrasında²⁶⁷, Vidin'de yeni usule göre bir kışlanın inşası için girişimlerin olduğu yazışmalara yansımaktadır. Vidin'de Asakir'i Mansure taburlarının layıkıyla tanzim ve intizamlarının icra edilmesi, talim ve taallümlerinin kemali arasında doğrudan ilişkinin olduğu belgede hiç vakit kaybetmeden bahar mevsiminin gelmesi ile beraber yeni bir kışlanın inşasına başlanması üzerinde durulmaktadır. Asakir-i Mansure'nin "ale'l-devam" bir mahalde ikamet etmeleri ve zabitan ile neferâtın cümlesinin aynı yerde olarak dağınık olmasının önlenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır²⁶⁸. Savaşta firar eden birliklerden oluşan boşluğun, savaş sonrası yerlerine geri dönenler arasından doldurulması ile 4 tabura iblağ olacak askerî birliklerin bu yapılacak olan kışlaya devamlı surette yerleştirilmesi tasarlanmaktadır²⁶⁹. Sadece kışlanın inşası değil hendeklerin ve tabyaların da tamir edilerek külliye bir tamir hareketinin başladığı anlaşılmaktadır²⁷⁰. İnşa edilecek olan kışla hakkında yarım kârgir ya da tamamen ahşap mı olacağı gibi konuların tespiti için bina emini, dülger ve kalfaların acil bir şekilde atanması gerektiği geçmektedir²⁷¹.

Bu dönemde yapılan incelemeler sonucunda Vidin kalesi derûnunda Kumbayır diye bilinen mahale iki taburluk olmak üzere tek katlı bir kışlanın

²⁶⁵ BOA., HAT., 1021/42650-6.

²⁶⁶ BOA., HAT., 1130/45054-O. Rusların sınıra asker tahşid etmekte olduğu ve Sırlara itimat edilemeyeceği hakkında Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın tahrirâtı için bkz: BOA., HAT., 1059/43545-2.

²⁶⁷ BOA., AE.SMHD.II., 57/3863.

²⁶⁸ Sadarete arz olunan 21 Haziran 1245 tarihli belge için bkz: BOA., HAT., 1039/43032.

²⁶⁹ BOA., HAT., 1039/43032-A.

²⁷⁰ Vidin tarafında bulunan hendek ve tabyaların çevresi kumsal olduğundan, devamlı surette tathir edilmesi gerekmektedir. BOA., HAT., 592/29035-F.

²⁷¹ BOA., HAT., 592/29035-I.

yapılması, Gazibayırı diye bilinen yerde bir taburluk bir kışla yapılmasına karar verildiği görülmektedir. Mülğalar döneminden kalma olarak ifade edilen Yeniçeri Kışlaları'nın komple yıkılmasına karar verildiği ve buna karşılık olarak kalenin varoşunda bulunan arsaların üzerine iki taburluk iki katlı bir kışla yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır²⁷². Fakat sonuç olarak yeni usullere göre inşa edilen kışlaların Bina Emni olarak görev yapmakta olan Genç Mustafa ve Genç Mehmed zamanında gönderilen 31 Mayıs 1833 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere kalenin haricinde müsanib bir yer olmadığı için Kum bayırı, Gazibayırı ve Kiremithane diye bilinen mahallere birer adet birer taburluk kışlaların konumlandırıldığı, kışlların inşalarının tamamlandığı ve bazı tamir işlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır²⁷³. İnşa faaliyetlerinin sürdüğü esnada İstanbul'da talimlerini tamamlayan muallem birliklerin Vidin'e gönderilerek, bölgede tertib olunacak askerlere de örnek teşkil etmelerinin üzerinde önemle durulmaktadır²⁷⁴.

²⁷² BOA., HAT., 592/29035.

²⁷³ BOA., HAT., 593/29043

²⁷⁴ BOA., HAT., 309/18247.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇ GÜVENLİK KAPASİTESİNİ ARTTIRMAYA YÖNELİK KONUMLANDIRILAN KIŞLALAR

4.1. Manastır

Manastır, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdiği dönemden sonra Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı'na bağlı olarak 19. yüzyıla kadar olan dönemde merkezî statüsünü korudu²⁷⁵. 19. yüzyıldan sonraki dönemde Manastır'ın hem idari hem de askerî anlamda önem kazanmasının ardından nüfusun artışında belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durumun güvenlik ağının oluşmasıyla bağlantısı vardır ve bunun sonucu olarak da ticaretin gelişmesi kaçınılmazdır. Ardından ticari açıdan nüfuzlu ailelerin yerleşim ve yatırım amaçlı olarak bölgeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Şehirde yerleşimin artması ile cadde kültürünün gelişmesi ve buna bağlı olarak artan esnaflaşma hareketi dikkat çekmektedir. Zamanla konut planlama ve iç mimari gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ile birlikte önemli idari yapıların, otellerin ve konsoloslukların şehri görünümüne kavuşan Manastır, sonuç olarak çok kısa bir zamanda şehirleşme bakımından Selanik ile rekabet edebilecek bir merkez haline geldi²⁷⁶.

19. yüzyılın ilk yarısında Rumeli coğrafyasında Osmanlı Devleti'ne karşı Sırpların, Rumların ve Arnavutların isyanlarının meydana geldiği dönemde devletin tutumunu göstermesi bakımından askerlerin hangi bölgelere hangi hat üzerinden sevk edildiği, hangi bölgelerde konuşlandırıldığı ve müdahalenin idaresini göstermesi bakımından önemlidir. Meydana gelen bu isyanlarda Manastır'ın ticari ve ekonomik rolünün yanı sıra askerî bakımdan üstlendiği rol önemlidir. Bu konuya yönelik olarak incelenebilecek örneklerin, ordu merkezi anlayışı gelişmeden öncesine ait olması

²⁷⁵ Aleksandar Stoyanovski, "Makedonya'nın İdâri Taksimâtı", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.4-5, İstanbul 1974, s.227. Hüseyin Baha Öztunç, **Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır: Sosyo-ekonomik Yapı (1839-1876)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.29-30.

²⁷⁶ Yeralimpos A. (1999), "Tanzimat Dönemi'nde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed: P. Dumont-F. Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.65-68. Kristaq Prifti, "Manastır", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.27, s.562.

asında neden Manastır'ın ordu merkezi olarak kabul gördüğünün kavranması açısından önem taşımaktadır.

1806-1812 savaşlarında önemli bir asker sevk noktası olarak karşımıza çıkan Manastır, 1810 senesinde geçen bir belgede İskenderiye ve Niş gibi yerlerde çatışmaların olduğu bir dönemde bu Manastır'da konuşlu birliklerden asker gönderilmek suretiyle buralardaki birliklerin desteklendiği görülmektedir. Muharebe destek unsuru açısından düşündüğümüz zaman Manastır'ın her daim taze birliklerle takviye edilmesi gereken bir yer olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır²⁷⁷. Savaş döneminde bölgenin taze kuvvetlerle takviyesini ise Tepedelenlizâde Muhtar Paşa'nın emrindeki 12000 kişilik piyade ve süvari askerleri sağlamaktadır. Osmanlı Devleti tarafından 1000 kişilik askerî birlik gönderdiği bölgede Muhtar Paşa'ya bağlı birliklerin 12000 kişiden oluşması, askerî birliklerin ağırlık noktasını oluşturan yerel kuvvetlerin sayısını gösteren başka bir örnek olması bakımından ilgi çekicidir²⁷⁸.

Bükreş Antlaşması'nın müzakerelerinin sürdüğü dönemde Tepedelenli Ali Paşa'nın Manastır'a gelerek, herhangi bir isyan çıkması ihtimaline karşı Manastır'da konuşlandırılan birliklerin başında beklediği zaman zarfı içerisinde askerlerin tayinatının bölgeden karşılanması ahali içerisinde bazı huzursuzluklara sebep oldu. Bu durum askerin barındırılması konusunda halkın rahatsız olduğu düşüncesine ayrı bir örnek teşkil etmektedir²⁷⁹.

Savaş sonrası dönemde maslahat-ı hayriyenin tedariki için bir bölgede müşir ve asker bulundurulması gerektiği ve bu sebeple Manastır'da bulundurulacak müşir ve askerlerin yanı sıra Rumeli Valisi'nin de burada ikamet etmesi gerektiği kaynaklarda geçmektedir²⁸⁰. Bu sebeple 1814 senesinde Rumeli Valisi Behram Paşa'nın Manastır'a gönderilmesi ile beraber daha önce valilerin ikametine mahsus

²⁷⁷ Bölgede taze kuvvet bulundurulması emri ile ilgili olarak bkz: BOA., C.AS., 1148/51014.

²⁷⁸ BOA., HAT., 1001/42037.

²⁷⁹ Tayinatın diğer kazalardan muavenet edilmesi gerektiği hakkında bkz: BOA., C.AS., 370/15035. BOA., C.AS., 518/21616.

²⁸⁰ BOA., AE. SMHD. II, 121/10033.

olan fakat kullanılamaz halde olan konağın yeniden inşası için çalışmaların hiç vakit kaybetmeden başladığı anlaşılmaktadır²⁸¹.

Ardından Tepedelenli Ali Paşa'nın menfaatlerinin merkez ile ters düşmeye başladığı dönemde Manastır, Tepedelenli'nin açık bir şekilde saldırılarından nasibini alan bölgedir. Bölgede direkt müdahale edebilecek bir kuvvetin bulunmaması Manastır'ı tehdit altında bırakan bir etmendir. Bu dönemde vali konağının ve sarayın Tepedelenli tarafından kasten yakıldığı bazı kaynaklarda geçmektedir²⁸². Tepedelenli'nin hızla yayılan isyan hareketine karşılık Yanya, Sofya gibi kurtarılan yerlere idari memurların yeniden yerleştirilerek, sükûnet ortamının sağlanması için girişimler başlatıldı²⁸³. Hüseyin Paşa'nın Manastır'a vali olarak atandığı dönemde meydana gelen çatışmaları bastırmak ve Kaymakam Rüstem Paşa gibi idari görevlileri Manastır'a çağırmak için çalışmalar yürüttüğü görülmektedir²⁸⁴. Bu dönemde Tepedelenli'nin oluşturmuş olduğu tehdidin tam olarak geçmemesi sebebiyle ve bölgedeki daimî bir ordunun bulunmaması ve bölgedeki kuvvetlerin yetersiz kalması sebebiyle Manastır'a asker gönderilmesi zorunluluğu doğdu²⁸⁵. Bu sebeple merkezden Manastır'ın açık kaldığı bu tehdit karşısında merkezden ziyadece kuvvet istenilmektedir. Hızlı bir şekilde bölgenin istihkâm edilmesi mühim bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸⁶. Ayrıca Tepedelenli'nin isyanı bastırılmış olsa da sonraki dönemde isyanın Rum İsyanı'na dönüştüğü bilinmektedir. Osmanlı Devleti açısından isyanın bastırılması için birliklerin sevk edildiği dönemde Manastır hem sevk hattı üzerindeki önemini hem de devamlı asker bulundurulması gereken bir yer olarak kritik konumu devam ettirdi. Yine daimî birliklerin yetersiz olması

²⁸¹ BOA., C.DH., 292/14589. C.DH., 46/2283.

²⁸² BOA., HAT., 1273/49342. Bölgedeki halkın ikiye bölündüğü ve savunmasız olan halkın ve ayanların vali tarafına geçmesi gerektiği hakkında bkz: BOA., HAT., 1314/51213.

²⁸³ BOA., HAT., 400/21032-H.

²⁸⁴ BOA., HAT., 400/21032-N.

²⁸⁵ BOA., HAT., 400/21032-O.

²⁸⁶ Manastır'a külliye taaddi edecekleri tehlikesi karşısında istihkâmın artırılması ve ziyadece askerin gönderilmesi hakkında bkz: BOA., HAT., 21006-A.

sebebiyle gönderilen askerlerin sürat bakımından yetersiz kaldıkları da kaynaklarda geçmektedir²⁸⁷.

Ayrıca sadece İstanbul'dan ve Edirne'den gönderilen birlikler bakımından değil, Rumeli coğrafyasında diğer tertip olunan birliklerin de konuşlandırılması ve sevki bakımından Manastır önemli bir bölge haline geldi²⁸⁸. Bu sebeple ilk kez Rumların isyanı esnasında ve ardından Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı dönemde Manastır'ın ordu merkezi olarak kullanıldığı görülmektedir²⁸⁹. Edirne Antlaşması'ndan sonraki dönemde ise Arnavutların isyana kalkışması üzerine Manastır'ın merkezî statüsünü koruduğu kaynaklara yansımaktadır²⁹⁰. İşkodra ve Berat mevkilerinde zuhur eden karışıklıkların belirli aralıklarla yeniden patlak vermesi, bölgeye devamlı surette asker gönderilmesini gerekli kıldı. Fakat İşkodra ve Berat gibi yerlerde kışlamanın zor olması sebebiyle Yenişehir, Edirne ve Selanik'ten gönderilen askerlerin de isyan olmadığı dönemlerde bile Manastır'da kışlamaları ve daima hazır bir şekilde beklemeleri gerekiyordu²⁹¹.

Askerlerin daimi bir şekilde ikameleri için bir kışla yapılması ilk olarak 15 Nisan 1837 tarihli, Gökçepınar'da bir arsanın satın alındığını bildiren bir belgede geçmektedir²⁹². İnşa edilecek olan piyade kışlasının bir alay asker alacak kapasitede olması gerektiği üzerinde durulmaktadır²⁹³. Ahmed Zekeriya Paşa'nın müşirliği esnasında inşa ettirilen kışlanın koğuşlarının inşası hızlı bir şekilde tamamlanmış

²⁸⁷ Sofya ve Manastır'da bulunan askerlerin bir işe yaramadığı ve merkezden maaşlı asker gönderilmesinin önemi hakkında 30 Mart 1823 tarihli belge için bkz: BOA., HAT., 936/40486. Edirne'den yola çıkan askerlerin Manastır üzerinden sevk edilmeleri hakkında 24 Nisan 1823 tarihli belge için bkz: BOA., HAT., 935/40453.

²⁸⁸ İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın 4600 nefer ile Manastır'a hareket etmesi ile ilgili olarak bkz: BOA., HAT., 894/39443-D.

²⁸⁹ BOA., HAT., 894/39443-A.

²⁹⁰ Celb edilen Asakir-i Mansure alaylarının Manastır'a gelmesi ve yapılacak olan hareketlerde Manastır'ın merkez olarak kabul görmesi hakkında bkz: BOA., HAT., 417/21557. BOA., HAT., 1307/50993

²⁹¹ BOA., HAT., 415/21506-2. BOA., HAT., 422/21731. Manastır'daki taburların, ahalinin istihsâl-i hüsn-i zabıtası için ne şekilde yerleştirilmeleri gerektiğinin konu olduğu belge hakkında bkz: BOA., C.ZB., 20/982.

²⁹² BOA., C.AS., 354/14671.

²⁹³ BOA., AE.SMHD.II, 68/4974. Bu dönemde inşa edilen piyade kışlası "Kırmızı Kışla" olarak adlandırılmaktadır. H. Baha Öztunç, age., s.51. Manastır Kışlası'nın inşası için yapılan istimlaklar hakkında bkz: H. Baha Öztunç, age., s.52.

olsa da zabitan odalarının daha sonradan tamamlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁴. Mustafa Efendi'nin mühendisliği ile inşa edilen kışlaya zabitan ve askerlerin tam olarak yerleşmesi 30 Mayıs 1839 tarihindedir²⁹⁵. Kışlanın hitam bulmasından sonra yapılan keşiflere göre başta amaçlandığı gibi 4 taburluk askeri barındıracak şekilde inşasının tamamlandığı görülmektedir²⁹⁶. Daha sonraki dönemde bir kışlanın daha inşa edilmesi gündeme gelmesiyle yeni bir kışlanın inşası için Mühendis Mehmed Nuri Efendi göreve geldi. 1844 senesinde tamamlanan 4 taburluk kışla Süvari Kışlası olarak kaynaklarda geçmektedir²⁹⁷.

4.2. İşkodra

Bugün Arnavutluk'un kuzeyinde Kir, Dirin, Boyana ırmaklarının kesiştiği noktada bulunan İşkodra şehri, Draç, Berat, Ohri gibi şehirlere yakın konumuyla stratejik bir konumda yer almaktadır. İşkodra Kalesi'nin bir tepe üzerinde konumlandırılmış hali kaleye doğal bir savunma mevzii görünümü vererek askerî anlamda arazi avantajı kazandıran bir unsurdur. 19. Yüzyılın ilk yarısında Buşatlı ailesinin merkeze yönelik bir tehdit olmaktan çıkmasına rağmen Karadağ bölgesinde tezahür eden karışıklıklar ve Sırp eşkıyalarının faaliyetleri sebebiyle Osmanlı Devleti bu bölgeyi tahkim etmek zorunda kaldı²⁹⁸. İşkodra Kalesi'nin içerisine inşa edilen kışlanın²⁹⁹ bölgesel anlamda düşünüldüğü takdirde diğer kalelere de yakın olması sebebiyle bulundurulmuş askerî kuvvetler, bölgede güvenliğin sağlanması anlamında etkin mahiyette potansiyel nitelik taşımaktadır³⁰⁰. İşkodra Tanzimat Dönemi'nde vilayet statüsü kazanarak Kuzey Arnavutluk bölgesinin yönetiminde önemli bir merkez haline geldi.

²⁹⁴ Kışla'nın kapısının üzerine daire-i hümayun yapılmasının münasip görülmediği sebebiyle yerlerine zabitan odalarının yapılması hakkında bkz: BOA., HAT., 591/29025.

²⁹⁵ BOA., C.AS., 48/2228. Bu dönemde yapılan keşiflere göre kışlanın masrafları hakkında bkz: H. Baha Öztunç, age., s.52-53.

²⁹⁶ BOA., C.AS., 408/16826.

²⁹⁷ BOA., C.AS., 175/7644. BOA., İ.DH., 93/4677.

²⁹⁸ Burcu Özgüven, "Palanga Forts In The Late Ottoman Balkans", **The Frontiers Of The Ottoman World**, Ed: A.C.S Peacock, Oxford University Press, Oxford 2009, s.175-179.

²⁹⁹ Kışla'nın mimari özellikleri hakkında bkz: Özlem Özen, "II. Mahmud Dönemi Askerî Islahat Sürecinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 96-98.

³⁰⁰ Machiel Kiel, "İşkodra", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2001, C. 23, s.433-434.

İşkodra'da bir alay askerin ikamesine elverecek derecede bir kışlanın yapılması için ilk olarak 1834 senesinde İskenderiye-Ohri-İlbasan sancakları muhassılı olan Ferik Hafız Paşa'nın girişimi ile merkeze gönderilen tezkire dikkat çekmektedir³⁰¹. Bu belgeye göre inşa edilecek kışlanın keşfinin talep edilmesine karşılık göreve gelecek kişinin Ebniye-i Hassa Sunuf-ı Evvel halifelerinden Raşid Efendi'nin tayin edilerek bölgeye gönderildiği görülmektedir³⁰². Raşid Efendi'nin hazırladığı raporları içeren dosyada sadece İşkodra'da yapılacak olan kışlanın değil, İşkodra'ya yakın olan Ülgün, Draç, Potgoriçe, Bar gibi yerlerde bulunan kalelerin de tamirine yönelik keşifler bulunmaktadır³⁰³.

Bu raporların incelenmesi sonucunda merkezden gönderilen tafsilatlı kaimede inşa edilecek olan kışlanın tamir edilmesi gereken yerlerden daha önce yapılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Raporlarda belirtilen kalelerin tamirinin daha sonraya bırakılmasına açıkça yer verildiği görülmektedir. Ayrıca merkezden gönderilen bu yazıda iki katlı olacağı düşünülerek keşfi yapılan kışlanın tek katlı ve kullanışlı olması istenmektedir. Bu durumda kışlanın daha az masrafla daha kısa zamanda inşa edilmesine öncelik verildiği dikkat çekmektedir. Kış aylarının gelmesi sebebiyle bahar aylarında inşasına başlanmasına karar verildi. Bu süre zarfında bölgede bulunan askerlerin Mustafa Paşa Konağı ve diğer miriye ait olan konaklarda ikamet etmeleri münasip görülmektedir³⁰⁴. Kışlanın inşasının öngörülen zamandan daha uzun sürmesi sebebiyle askerî kuvvetlerin İşkodra kalesinin içerisindeki koşullarda ve kalenin yakınında bulunan eski sarayda da ikamet ettikleri görülmektedir³⁰⁵.

İşkodra kışlasının inşasının aynı sene içerisinde tamamlanmasının elzem olduğunu fakat mevsimsel zorluklar nedeniyle hemen başlanamadığını gösteren bir başka belgede inşa için gerekli olan her şeyin hazır bulundurulması gerektiği

³⁰¹ Söz konusu belgenin tam tarihi 24 Şubat 1834-14 Şevval 1249'dur. Ayrıca bu belgede merkezden, kışlanın planının ve keşfinin yapılması için Ebniye-i Hassa halifelerinden bir nefer mütefennin mühendisin görevlendirilerek ve münasip bir miktar harcırah verilerek tayinin talep edilmektedir. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 492/20565.

³⁰² Raşid Efendi'ye görevinin icrası amacıyla beygir verilmesi hakkında bkz: BOA., HAT., C.NF., 16/769.

³⁰³ Gönderilen bu raporlardaki keşif bedelleri hakkındaki detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 599/29337.

³⁰⁴ BOA., HAT., 1267/ 49034.

³⁰⁵ BOA., C.AS., 1216/ 54533.

üzerinde durulan bir başka konudur³⁰⁶. İşkodra Kışlası'nın tam olarak ne zaman tamamlandığına yönelik kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat İşkodra Kışlası'nın tamiri konusunun geçtiği en yakın tarihli belgeye baktığımız zaman kışlanın 1836 senesinden sonraki bir tarihte tamamlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁷.

4.3. Leş

İşkodra Sancağı'na bağlı yerleşim yerlerinden birisi olan Leş³⁰⁸ kalesi'nin hem içerisine hem de dışarısına yapılacak olan kışlaların inşa ve planlama süreci İşkodra'ya yapılan kışla ile aynı süreçte gerçekleşti. Leş'teki kalenin haricinde ve dâhilinde olmak üzere yapılacak kışlalara bir tabur askerin dört bölüğünü bir tarafa dört bölüğünü ise öbür tarafa yerleştirilmesine karar verildi. İşkodra muhassılı Hasan Paşa'nın memuriyetinde gerçekleşecek inşa sürecinin plan ve keşfi için Mehmed İzzet Ağa tayin edildi³⁰⁹. Leş Kale'sinin duvarının yıkık olan tarafındaki arsaya hızlı bir şekilde inşa edilen dikdörtgen yapıya sahip olan kışla, İşkodra bölgesindeki askerî unsurları takviye edici bir öneme sahiptir³¹⁰.

4.4. Niş

Tuna Nehri'ne dökülen Morava Nehri'nin Nişava Nehri ile kesiştiği noktada bulunan Niş Şehri, bir tarafı Sofya, Filibe, İstanbul ve bir tarafı Selanik'e açılan karayolunun kavşak noktasında yer alan bir konuma sahiptir. Niş Şehri, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından bu bölgede kesin bir hâkimiyet sağlanmasının ardından, Belgrad Şehri'nin fethi ve devamında Avusturya Devleti'ne karşı girişilen mücadeleler sonucunda askerî bir üs olarak stratejik boyutta önem kazandı³¹¹. Devam edegelen yüzyıllarda Osmanlı Devleti, batıda Avusturya'nın yanı sıra Rusya ve

³⁰⁶ Merkezden gönderilen bu belgede İşkodra Kışla'sının ve diğer mezkûr kalelerin inşa masraflarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz: BOA, HAT, 599/ 29337.

³⁰⁷ Söz konusu belge 29 Zilhicce 1255-4 Mart 1840 tarihine tesadüf etmektedir. Bu belge ile ilgili detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 600/ 29350.

³⁰⁸ Nuri Akbayar, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.109.

³⁰⁹ BOA., HAT., 600/ 29350.

³¹⁰ Özlem Esen, agt, s. 98-101.

³¹¹ Machiel Kiel, "Niş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, C.33, s.147-149. Ayrıca Avusturya-Macaristan Devleti ile savaşların yaşandığı dönemlerde bazen yenîçerilerin toplandığı, konaklama mekanı olarak kullandıkları ve hatta siyasi müzakerelerin gerçekleşerek önemli kararların alındığı bir bölge haline gelmesi ile bizler 16. yüzyıldan itibaren stratejik konumunun pekiştğini söyleyebiliriz. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Cevdet Eren, "Niş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1964, C.9, s.293.

Venedik gibi devletlerle de eş zamanlı giriştiği mücadelelerin bir sonucu olarak 1718 senesinde Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması ve Belgrad Şehri'nin kaybedilmesi üzerine Niş'in tam anlamıyla bir serhat şehri olduğu görülmektedir³¹². Bu gelişmeler ile bağlantılı olarak, ticari boyutta hareketli olan Niş Şehri'nin askerî anlamda da hareketli olması sonucunu doğurması ile şehrin yaşadığı kavramsal değişiklikler, içerisinde bulunduğu çağın güvenlik paradigmasının yarattığı gereksinimlere göre bir dönüşüm yaşadığı gözlemlenmektedir. Rumeli Valiliği'ne gelen görevliler açısından önemli bir meselenin de Niş Kalesi'nin tamiri yahut yeniden inşası meseleleri olması bu gözlemi desteklemektedir³¹³.

19. yüzyılın başlarında bölgedeki yerel halkın isyanı ile büyüyen gerilim, Niş Şehri üzerinde doğrudan tehdit oluşturmaktadır. 1804-1813 seneleri arasında isyancı Sırp çetelerle zuhur eden çatışmalarda, Niş-Bosna-Vidin gibi bölgelerden toplanarak oluşturulan Osmanlı Kuvvetleri'nin hâkim gelmesi aslında Niş Şehri açısından tehlikenin savuşturulmuş olması gibi bir izlenim yaratsa da bölgede 19. yüzyıl boyunca sürececek gerginliklerin bölge halkı için doğrudan bir tehdit unsuru oluşumu vardır³¹⁴. 1815 senesinden itibaren Miloş Obrenoviç'in liderliğini üstlendiği Sırp isyanlarının ikinci aşamasından itibaren Sırp'ların mücadele tarzının değişmesi sonucunda çatışmaların yerel olandan bölgesel olana doğru evrildiği bilinmektedir³¹⁵. Sırp isyanının emirliğe doğru giden süreç ile sonuçlanması ile 1833 senesinde yayınlanan ferman Sırp Knezliği'ne Alacahisar'ın dâhil olması ile belirlenen hududa göre Sırp'lar güneyde Niş Şehri ile burun buruna geldi³¹⁶.

³¹² Mead Osmani, "19. Yüzyılda Niş Sancağı", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011, s.25.

³¹³ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.3, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972, s.468.

³¹⁴ Kara Yorgi'nin öncü isim olarak geçtiği Sırp'ların isyan hareketi, 1813 senesinde Sadrazam Hurşid Paşa'nın müdahaleleri ile dağıtıldı. Kaynaklardaki bilgi Kara Yorgi'nin Avustuya'ya sığındığı şeklindedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, C.1, s.106.

³¹⁵ Sırp'ların ilk isyan ettikleri tarihten bağımsızlık kazandıkları tarihe kadar olan süreci toplamda üç aşamada incelemek mümkündür. 19. Yüzyılda Balkan Coğrafyası'nda meydana gelen ayaklanmalarda önemli bir konuma sahip olan Sırp İsyanları ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Selim Aslantaş, **Osmanlı'da Sırp İsyanları: 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

³¹⁶ Ayşe Özkan, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.37-38.

Tanzimat'ın ilanı ile beraber yapılan idari değişiklikler analiz edildiğinde vilayet merkezi olarak karşımıza çıkan Niş Şehri'nde, Tanzimat reformlarının tam anlamıyla sahada istenen sonuçları vermemesi ve yerel yönetimin idaresinin yarattığı hoşnutsuzluk sonucunda 1841 senesinde bir isyan hareketi başladı³¹⁷. Dönemin Rumeli Seraskeri Yakup Paşa tarafından oluşturulan askerî birlikler bölgeye ulaşmadan isyan hareketi bastırıldı. İsyan hareketinin bastırılmasında Arnavut birliklerin önemli bir rolü olduğu görülmektedir, fakat Arnavut başıbozuk birliklerin isyanı bastırdıktan sonra giriştikleri faaliyetler yerel halkı olumsuz etkiledi³¹⁸. 19. Yüzyıl'da başlayıp yavaş yavaş bölgeyi etkisi altına alan isyan hareketleri, Bulgar meselesi ve Rusların kışkırtıcı müdahaleleri sonucunda şiddetlenerek devam etti³¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı problemlere karşılık olarak uyguladığı politikalardan bir tanesi bölgeye yatırım yaparak Niş Kalesi'ni ve surları tahkim etmek ve bir taburluk kışla inşa ederek bölgede bulunacak olan potansiyel askerî kuvveti arttırmak oldu. İnşa ve yenileme faaliyetlerinin yaşandığı dönemlerle paralel olarak askerî kuvvetin de sayısında artış gözlemlenmesi bizi bu yargıya ulaştırmaktadır³²⁰.

Niş kalesinin muhafızı olarak görev yapan Hüsrev Paşa'nın sorumluluğu altında olmak üzere, hazırlanan keşif defterinde kalenin tabyaları ve topları ve bunların muhafaza duvarlarının tamire muhtaç olduğu görülmektedir. Ayrıca kalenin haricindeki palangalar ve şarapollerin tamirinin elzem olduğu üzerinde durulmaktadır. Aslında 1836 senesine tesadüf eden kaynaklarda ilk olarak keşif defterlerinin hazırlandığı ve 1838 senesinde hazırlanan keşif defterlerine

³¹⁷ Ahmet Uzun, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s.43-44.

³¹⁸ Arşiv malzemelerinden de elde edilen malumata göre, Arnavut birlikler isyanı bastırdıktan sonra Leskofça, Ürgüp, Kurşunlu gibi yerler başta olmak üzere; bölgedeki hanelere baskınlarda bulunarak talan hareketi başlattılar. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Stevan Kordić, "19. Yüzyıl Ortalarında Niş Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.7.

³¹⁹ Genişleyen isyan hareketlerinin 1850'lere doğru gelindiğinde Tırnova, Vidin, Niş gibi şehirleri içerisine aldığı görülmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Çelik, **Balkanlarda Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868**, Libra Kitapçılık, İstanbul 2010.

³²⁰ Bölgede nüfus, emlak, arazi gibi konularda kaynak bilgileri içeren Temettüat Defterleri'nin esas alınarak yapılan bu incelemede ayrıca Niş'teki fiziki ve sosyal yapı hakkında detaylı bilgi bulmak mümkündür. Konusu geçen askerî gelişme hakkında detaylı bilgi için bkz: Stevan Kordić, agt., s.68-70.

bakıldığında hala kışlanın inşa edilmediği görülmektedir³²¹. Kalenin dâhilinde ise İslambul kapısının münhezim olduğu bildirilmektedir. Bir başka maddede ise askerlerin ambar olarak kullanacakları mahalin tamir edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca mühimmatın bekletileceği yerlerin de tamir edilmesi gerektiği, cephanenin çatısının ve muhafaza duvarlarının harap olduğu anlaşılmaktadır. Araba ambarı bitişiğinde bulunan kışlanın bir miktarının münhezim bir miktarının da inhizama meyilli olması sebebiyle yenilemeye muhtaç olduğu hatta başka bir yere bile yapılabileceği bildirilmektedir³²². Bunun üzerine Niş Kalesi'nin Belgrad Kapısı dışında bulunan Mehmed ve Salih Ağaların bahçelerinin ve bunlar dışında yirmi bir adet ev ile beraber kullanılmayan evlerin de kışla arazisine katılması kararına varılarak kışlanın nereye yapılacağı kesinliğe kavuştu³²³. Toplanan bilgilerin ve yapılan incelemelerin sonucunda kışlanın en son resmine göre inşa edilmesinin daha ucuz ve uygun olacağına karar verildi ve inşa süreci böylece başlamış oldu³²⁴.

4.5. Selanik

Akdeniz üzerinde önemli bir liman şehri olan Selanik³²⁵, Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılda fethetmesinin ardından, Venedik ile siyasi gerginliklerin hâkim olduğu dönemlerde askerî anlamda stratejik önem kazandı. Bu şehirde surların, kapıların ve limanın devamlı olarak tahkim edildiği, özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında askerî amaçla kulelerin yapıldığı bilinmektedir³²⁶. Fakat 18. Yüzyılda Selanik ile ilgili elde edilen bilgilere göre, önceden gösterilen itinanın bu dönemlerde gösterilmediğini söyleyebiliriz. Fransızların şehir hakkında tuttukları raporlara göre bataryaların savunmasız, topların zayıf ve sur duvarlarının bakımsız olduğu

³²¹ BOA, HAT, 1249/48358-D.

³²² Aynı dosyada bulunan farklı belgelerde bu konunun detaylı bir şekilde geçtiği 1838 tarihli, kadı ilamı olarak oluşturulan 7 varakadan oluşan bu defter hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1249/48358.

³²³ Aynı dosyada bulunan, keşif edilen yerlerin masraflarıyla ilgili bilgi için bkz: Özlem İlban, agt., s.103-104.

³²⁴ Kışla'nın ne zaman tamamlandığına yönelik bir belgeye ulaşılamadı. İnşa sürecinin başlangıcına yönelik bilgilerin yer aldığı 10 Nisan 1839 tarihli belge için bkz: BOA., HAT., 591/29019.

³²⁵ Machiel Kiel, "Selanik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c.36, s.352-357.

³²⁶ Yazar bu noktada Evliya Çelebi'nin yazdıklarından faydalanarak her 500 adımda bir kulenin olduğunu aktarmaktadır. Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, Çev: Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2006, s.113.

görülmektedir³²⁷. Yine 18. Yüzyıldan elde edilen verilere göre, siyasi ve askerî gelişmeler ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde bölgenin bir askerî içtima alanı olarak görüldüğü fakat buraya aktarılan birliklerin düzensiz olmaları sebebiyle halkın yanı sıra önemli paşaların, konsoloslukların dahi hayatlarının tehlikede olduğu görülmektedir. Bu durum bölgede merkeze bağlı askerî birliklerden mahrum olduğu ve haliyle meydana gelebilecek bir karışıklık karşısında oluşabilecek tehlikeli ortamın göstergesi olması sebebiyle önemli bir örnek teşkil etmektedir³²⁸.

19. yüzyılda ticari alanda yaşanan gelişmeler ile büyük bir ticaret şehri haline gelen Selanik’de³²⁹, Balkan coğrafyasındaki Sırpların ayaklanmaları ve Osmanlı Devleti’nin isyanı yatıştırma girişimlerinin olduğu yıllara müteakib Rumların da isyan etmeleri bölgede ciddi bir huzursuzluğa sebep oldu. İsyanın gelişim sürecinde Selanik mütesellimi Serezli Yusuf Bey’in merkezden bağımsız uyguladığı politikaların sert olmasına, bölgeye sonradan gelen Behram Paşa ve Mehmet Emin Paşa’nın isyanı bastırma aşamasında almış oldukları sert önlemler de eklenince isyan bölgesel bir görünüme kavuştu. Coğrafya olarak Eflak ve Boğdan’da başlayan ayaklanma kısa süre zarfında Selanik’e bağlı Halkidiki Yarımadası, Aynaroz, Taşoz mevkilerini de içine alan bir ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma ilk olarak bir sene içerisinde bastırıldıysa da Rumların bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınacağı 1829 senesine kadar, Rum İsyanı devlet için devamlı uğraşılan ve bölgesel anlamda epey kritik bir mahiyet taşıyan bir meseleye dönüştü³³⁰. İsyanın bastırılmasının ardından ticaretin durağan seviyeye gelmesi, yaşanan sürgünler ve sahipsiz kalan mülkler dikkate alındığında Selanik, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırıldığı

³²⁷ Mark Mazower, age., s.114.

³²⁸ Mark Mazower, age., s.117.

³²⁹ Bölgede bu dönemde gerçekleşen sermaye birikimi ve yatırımlar beraberinde ticari ve tarımsal kapsamda bir dönüşüm etkisi yarattı. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Dilek Akyalçın Kaya, “Mustafa Arif Efendi’nin Selanik Yılları: 19. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumuna Bir Örnek”, **Cihannüma Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi**, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Aralık 2015, S.1/2, s.39-59.

³³⁰ 1821 senesinde başlayan Rum İsyanı’nın başlangıcı, yayılması ve bu isyana mukabil Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirler hakkında Yunanca ve Osmanlıca kaynaklarının karşılaştırılarak ele alındığı çalışma için bkz: Hacı Veli Aydın, “1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, XXXIII / 2, İzmir 2018, s. 303-334.

dönemdeki askerî karışıklıkları da yakından hissetti. Bu sebeple şehrin eski hareketli günlerine dönerek toparlanması biraz zaman alacaktı³³¹.

Tanzimat'ın ilan edilmesinin ardından Selanik'te meydana gelen vakalar incelendiği takdirde, Yunan sınırı üzerinden gelen Rum eşkıyaların ve Arnavut eşkıyaların bu bölgeye devamlı gelerek özellikle kırsal kesimlerde haydutluk, yol kesme, adam öldürme gibi faaliyetlere giriştikleri bilinmektedir. Merkezin, bölgedeki devlet adamlarının yani konsolos ve büyükelçi gibi kimselerin baskıları altında kalmaları Selanik'te merkezî kudretin gittikçe zayıflamasına sebep oldu. Bu gelişmeler dikkate alındığında sürecin devamının etnik meselelerin de artarak devam ettiği görülmektedir³³².

İlk olarak 30 Ağustos 1829 tarihli belgede Aliş Paşa ile Bab-ı Ali arasında geçen yazışmalarda Selanik'e bir kışla yapılması lüzumu üzerinde durulduğu görülmektedir. Aynı kaynakta inşa edilecek olan kışlanın bir alay asker iskânına elverecek boyutta olması gerektiği üzerinde durulmaktadır³³³. İnşa sürecine uygun olarak bina emini olarak belirlenecek kişinin, burada ilk başlarda belirlenemediği görülmektedir. Aliş Paşa, bunun sebebini bölgede bu göreve uygun birisinin olmadığı ve eğer mümkünse Edirne havalisinden güvenilir birisinin bu göreve gelebileceğini belirtmektedir³³⁴. Merkeze gönderilen pusulaların ve karar verme sürecinin ardından Nevrekob Ayanı Pederi Abdullatif Ağa'nın bu göreve geldiği görülmektedir³³⁵. Fakat kısa süre sonra Abdullatif Ağa'nın vefat etmesinin ardından

³³¹ Mazower, age., s.152-153.

³³² Selanik'te meydana gelen toplumsal huzursuzluk karşısında bölge halkının Rusya'dan yardım beklediğine dair bir kaynağa rastlanmaktadır. BOA., HR,MKT., 45/93. Ayrıca bölgede Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Reformları kapsamında girişmiş oldukları tedbirler hakkında da detaylı bilgi için bkz: Hüseyin Özdemir, "Tanzimat Dönemi Taşra Yönetimi'nde Selanik Örneği", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2008, S.14, s.79-94.

³³³ BOA., HAT., 592/29035.

³³⁴ Aynı dosya içerisinde bulunan başka bir belgede geçen ifade "Edirne ve havalisinde mütemevvil ve kâr-güzar âdemler olduğuna mebnî kışla-yı mezkûr bina emniğine elverir münâsibinin sû-yı çakerânemize ber-vech i hafî istilâmı muktezâ-yı irâde i seniyye i mülûkâne olmağla" şeklindedir. BOA., HAT., 592/29035.

³³⁵ BOA., C.AS., 453/18879.

Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından İskeçe Ayanı Topukluzade Mehmed Emin Bey'in görevlendirildiği görülmektedir³³⁶.

İnşa edilecek kışlanın kalenin “haricine” mi yoksa “derûnuna” mı inşası hakkında yapılan tartışmaların sonucunda alınan karara göre, kışlanın Kalemerye kapısı tarafında yaklaşık bin beş yüz adım kadar uzaklığında olacağı ve inşa sürecinin bu bölgede başlayacağı anlaşılmaktadır³³⁷.

1834 senesinde kışlanın yerinin münasip olmadığı gerekçesiyle inşa sürecinin durdurulması ile yeniden uygun bir yer tartışması başlamaktadır³³⁸. Sonuç olarak, inşası duran kışlanın yıkılması ve artan malzemeler ile harap halde bulunan, Yamaklar Hanı denilen yerde iki taburluk bir kışla yapılması şeklinde alınan kararlara karşılık olarak³³⁹, Selanik mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan gelen kaimeye göre Kalemerye kalesi haricine konumlandırılan kışlanın hiçbir mahzurunun olmadığı yazmaktadır³⁴⁰. Bunun üzerine merkez tarafından binanın keşfi için yeniden çalışmalar başlatıldı ve Osmanlı Devleti Kalemerye kapısının haricinde yapılan kışlanın yıkılmasını uygun görmeyerek inşaatın devam etmesine karar verdi³⁴¹.

1838 senesine gelindiğinde kışlanın inşasının itmamı için gönderilen bir belgeye göre, kışlanın ikmali için gönderilen paraların bir kısmının ulaşmadığı yazmaktadır. Kışlanın inşasının tamamlanmadığı anlaşılan bu kaynağa göre Darphane-i Amire'nin daha önce bu masrafların bir kısmını Bosna mukataatından, bir kısmını ise İbrahim Bey'in emlak ve bina zimmetinden tahsis edilecekse de taahhüt edilen miktarın tamamının hala ulaşmadığına yer verilen belgede inşa sürecinin hayli fazla sürdüğü, kışlanın bir an önce tamamlanması gerekliliğinin

³³⁶ BOA., HAT., 301/17916.

³³⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 301-17916.

³³⁸ Bu dönemdeki yazışmaların bulunduğu dosya için bkz: BOA., HAT., 1269-49177.

³³⁹ Alınan bu karardan sonra iki taburluk kışlanın yerleşimine göre çizimler yapıldı. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1269/49177.

³⁴⁰ İbrahim Paşa, belki de kışla pek büyük olduğundan gereksiz masraf olacağından böyle düşünmüş olabilecekleri hakkında tahmin yürütmektedir. Ama bu geçen konuşmalar arasında bir nedene varabileceğimiz kesin bir yargı bulunmamaktadır. İbrahim Paşa'nın yazdığı kaime hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1306/50971.

³⁴¹ 29.12.1250 tarihli karar için bkz: BOA, C.AS., 425/17633.

üzerinde durulduğu görülmektedir³⁴². Ayrıca 1838 senesinde tekrar keşif ile görevlendirilen memurların tuttukları kayıtlardan kışlanın son hali hakkında bilgi edinmek mümkündür³⁴³.

4.6. Sofya

15. yüzyılda eyalet merkezi olarak idari fonksiyon kazanan Sofya şehri, kültürel özellikleriyle de ön planda olan bir şehirdir³⁴⁴. Coğrafi olarak bakıldığında Sofya Şehri, Stara Planina Sıradağları ve Vitoş Dağı arasında kalan vadiyi içerisine alan bölgedir³⁴⁵. Sofya'nın Roma İmparatorluğu zamanında yaptırılmış olan surlarının ve kalesinin zamanla yıkıldığı bilinmektedir. 19. Yüzyıla değin uzanan dönemde bölgenin “Serhat Şehri” konumundan uzak kalması sebebiyle askerî mimari açıdan bir imar teşebbüsünün olmadığı görülmektedir³⁴⁶. Fakat hem 18. yüzyılın sonlarında hem de 19. yüzyılın başlarında bölgede iç denetimin sağlanamaması sebebiyle zuhur eden zaafiyetler, Osmanlı Devleti'nin merkezi tarafından derinden hissedilmeye başlandı³⁴⁷.

Hissedilen bu zaafiyet karşısında ilk girişim 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan öncesine denk gelmektedir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bölgeye önce hendeklerin yapılması düşünülmesine rağmen buraya harcanacak olan masraf ile Asakir-i Mansure'nin ikamesi için bir kışla yapılmasının daha münasip görülmesinin ardından iki adet piyade ve bir adet süvari kışlasının yapılması ve bunun içinde keşif

³⁴² BOA, HAT, 1263/48926.

³⁴³ 11 adet koğuşa ilave olarak, yüz yirmi adet abdesthane, mutfak, ahır ve mühimmat ambarının yanı sıra zabitan için olan odalar da mevcuttur. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., D.BŞM. BNE.d., nr:16477. Ayrıca Selanik Kışlası'nın biçim ve üslubu hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Özlem Özen, agt., s.114-116.

³⁴⁴ İlhan Şahin, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, C.37, s.344-348.

³⁴⁵ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, **Avrasya Etüdleri**, Ankara 2016, S:50, s.279-314.

³⁴⁶ Yunus Mercimek, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2019, s.39.

³⁴⁷ Mesela bölgede nüfuz kazanarak Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket ederek 1795 senesinde ayaklanan Pazvandoğlu Osman, emrindeki 80000 kişilik kuvvetle Sofya Şehri'ni 1797 senesinde ele geçirdi. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, “Pazvandoğlu Osman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, C.34, s.208-210. Ayrıca 1806 senesine tesadüf eden, başlıksız olarak rastlanılan bir hatt-ı hümayunda, eşkıyaların isyan ettiklerini ama Abdurrahman Paşa'nın hala Sofya'ya varamadığını ve isyan öncesinde kararlaştırılan tedarik olunacak işlerin yerine getirilmediğini söyleyen belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 174/7526.

defterlerinin bir an önce hazırlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır³⁴⁸. 30 Aralık 1830 tarihinde biri bir, diğeri iki alay alacak kapasitede olması kararlaştırılan süvari kışlalarının yanı sıra bir alay kapasitede olacak piyade kışlasının da yapılmasının uygun görülmesi sonucunda keşif defterinin hazırlandığı görülmektedir³⁴⁹.

1837 senesine gelindiğinde Sofya Mütesellimi Hüsrev Paşa tarafından Sofya’da inşası talep olunan bu kışlaların hala inşa edilmediği sebebiyle Siyavuspaşa Hanı’nın bulunduğu mahalde münhezim olan yerlerin tamiri ile ayrıca bu mahalde devamlı asker bulundurmak lazım geldiğinden farklı kışlaların da yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır³⁵⁰. Ardından yaşanan belge yoğunluğu dikkatle incelendiği zaman Sofya’da başka bir askerî kışlanın daha ne kadar gerekli olduğuna dikkat çekilse de³⁵¹, Siyavuspaşa Hanı’nın kışlaya çevrilmesinin akabinde başka bir kışlanın inşa edilmediği anlaşılmaktadır³⁵².

4.7. Yanya

Yanya, Mitsikeli Dağları ile çevrili olan mahalde, Pembotis Gölü’ne kıyısı olan antik bir şehirdir³⁵³. İskelelere yakın olması hasebiyle ticari anlamda hareketli olan Yanya’da, Avrupa’dan gelen kumaş ve diğer ticari malların revaçta olduğu, meslek çeşitliliğinin de çok fazla olduğu görülmektedir³⁵⁴. Kaynaklarda sık sık

³⁴⁸ BOA., HAT., 593/29059.

³⁴⁹ Çizimleri yapılan kışlaların bulundukları dosya için bkz: BOA., C.AS., 560/23513. Bu dönemde yapılan keşifler hakkında detaylı malumat için bkz: BOA., C.AS., 498/20806.

³⁵⁰ BOA., HAT., 591/29021.

³⁵¹ Sofya’da yapılacak yeni bir kışlanın önemine dikkat çeken bu belgede ayrıca Ohri, İlbasan, Görice, Debreler gibi yerlerde de birer taburluk kışla yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. BOA., A.E, SMHD.II, 68/4974.

³⁵² Siyavus Paşa Hanı’nın tamir edilip kışla olarak tasarlanmasından sonra boyutu ile ilgili olarak, Sofya Mütesellimi Hüsrev Paşa’nın, “her ne kadar bir taburluk olarak inşa olunmuş ise de mevki-i cihetle birçok tabura elvereceği bittecrübe” dediği yansımaktadır. Fakat son halinin kaç taburluk ya da kaç alaylık olduğu şeklinde bir malumata ulaşılamadı. BOA., HAT., 1249/48358-9. Ayrıca Sofya Kışlası’nın mimari özellikleri ve masrafları hakkında bkz: Özlem Özen, agt., s.119-121.

³⁵³ Ortaçağ’dan kalma önemli bir eser olan Yanya Kalesi şehre bir kale-şehir görünümü katmaktadır. Osmanlı idaresindeyken önemli bir sancak merkezi haline gelen Yanya, 19. yüzyılda Tanzimat’ın ilanı ile yapılan değişikliklerin bir sonucu olarak önce bütün Epir’i, daha sonra 1856-1882 seneleri arasında da bütün Teselya’yı istiaf ederek önemli bir idari merkez haline geldi. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Machiel Kiel, “Yanya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2013, C.43, s.317-321. Nazif Hoca, “Yanya”, “Yanya”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, C.13, s.358-360. Şemsettin Sami, “Yanya”, **Kāmûsü’l-a’lâm**, C.6. s. 4788-4791.

³⁵⁴ Onur Kabak, “Kuzey Yunanistan’da Osmanlı Klasik Dönemi’nde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek

Toskalık, Epir denilen bölgenin içerisinde yer alan bu şehir, Güney Arnavutluk mevkiinde yer almaktadır³⁵⁵.

19. yüzyılda özellikle Sultan II. Mahmud Dönemi'nde bu bölgede hâkim bir güç haline gelen Tepedelenli Ali Paşa'nın tasfiyesi merkezi hükümet açısından önem teşkil eden bir konudur. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1822 senesinde öldürülmesi ile son bulmayan ayaklanma daha da genişleyerek Rum İsyanı'na dönüştü. Rumların bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından ise bölgede sergerdelerin çok olması ve eşkıyalık faaliyetlerinin devam etmesi bölgede iç güvenliğin sağlanmasını zorlaştıran ve devletin bölgedeki varlığını tehdit altına sokan önemli amillerdendir³⁵⁶. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin isyan sonrası dönemde merkezî otoriteyi akim kılmak ve beylerin güçlenerek merkezden bağımsız hareket etmelerinin önüne geçmek için bir dizi tedbir almak zorunluluğu doğdu³⁵⁷.

Yanya'ya yapılacak olan yeni bir kışlanın inşası döneminde, elimize ulaşabilen kaynaklar bizlere Yanya'da hazır kuvvetlerin bulundurulması gerekliliği açısından ilginç örnekler sunmaktadır. Yanya'ya bir kışla yapılması gerekliliği üzerinde durulan ilk kaynaklar 3 Ocak 1837 tarihine denk gelmektedir. Tırhala Mutasarrıfı Emin Paşa eşkıyalardan kaynaklanan bazı karışıklıklar karşısında, Yenişehir'de bulunan Mirliva Davud Paşa'dan takviye kuvvet istemektedir. Fakat

Lisans Tezi, Bolu 2013, s.79. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz: Evliya Çelebi, Seyahatname, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.8, s.402-403.

³⁵⁵ 17. yüzyıla kadar dönemde, savaşız olarak fethedildiği için ayrıcalıklı olan bu bölge çoğunlukla demografik yapısını korudu fakat daha sonraki dönemlerde Rum nüfus artış gösterdi. Rumların ulus inşası döneminde buradaki reayanın büyük bir kısmının Ortodoks olması sebebiyle Yanya üzerinde hak iddiasında bulunduğu fakat bu düşüncelerin tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki Ortodoks kesimin Ulah ve Arnavut olan büyük bir kısmı vardır ve Osmanlı Devleti'nin arşiv malzemelerinde bu bölge için Kuzey Yunanistan tabirinin kullanılmadığına da dikkat etmek gerekir. Yapılan çalışmalara göre Yanya'nın Güney Arnavutluk denilen coğrafyaya tabi olduğu hakkında ayrıca bkz: İlkay Erken, "Yanya Sancağı'nın İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2019, s.1-2.

³⁵⁶ Kamil Andıç, "Osmanlı Devleti'nde Arnavutluk'un Durumu (19. ve 20. yüzyıllar)", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2000, s.32-37.

³⁵⁷ Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen süreç içerisinde Arnavutluk bölgesinin genelinde merkezden gönderilen memurların idari bir rol üstlendikleri ve bu konuda bilhassa özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetimi'nde Arnavutluk ve Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s.134-139.

Davud Paşa'dan bir cevap gelmemesi Emin Paşa'nın yakınmasına sebep olduğu kaynaklara yansımaktadır³⁵⁸.

Emin Paşa'nın bölgeye bir kışla yapılması için olan girişimleri ile halkın bir araya gelip istida vererek devletten bir kışla talep etmeleri aynı döneme tesadüf etmeleri açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. 3 Ocak 1837 tarihli bir belgede Asakir-i Nizamiyye'nin ikameleri için bir yerin olmadığı ve askerin ikamesinin konak ve diğer hanelerde gerçekleştiği, bu durumun ise halka sıkıntı verdiği söylenmektedir³⁵⁹. Bu sebeple Emin Paşa'nın da iki taburluk bir kışla talebinin aslında daha ikna edici bir yaklaşım olduğu dikkat çekmektedir³⁶⁰. Bunun üzerinde seraskerlikten sadrazama gönderilen bir yazıda Emin Paşa'nın talebinin mütalaa edildiği, Davud Paşa tarafından gönderilmesi kararlaştırılan kuvvetlerin gönderilmesi ile Yanya'nın daha muhkem bir bölgenin oluşumu için adımlar atılmaktadır³⁶¹.

Kışlanın inşa süreci ile ilgili olarak bir keşif defterine ulaşılamadı. Daha sonra gerçekleşen yazışmalar incelendiği takdirde görülmektedir ki başta Yanya Kalesi'nde harap halde bulunan eski kışlanın tamir edilip kullanılabileceği düşünülmektedir. Fakat sonradan yapılan incelemeler sonucunda, kalenin içerisinde münasip bir mahal bulunamadığı ve bu sebepten kalenin dışarısına "Litaric" denilen mahalde daha önce iki taburluk bir kışlanın yapılabileceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra iki taburluk kapasitede olması tasarlanan kışlanın alt katına şadırvanlar ekleyerek daha ziyadece askerin ikamesi amacıyla 3 taburluk bir kışlanın yapıldığı üzerinde

³⁵⁸ Tırnova Mutasarrıfı Emin Paşa, komutasındaki askerî birliklerin itmam-ı noksanları için Manastır'da bulunan iki taburu, Evlad-ı Fatihan'dan olan 13. Alayın yine Manastır'da olan dördüncü taburu Yanya'ya celb i için Davud Paşa'ya yazdığını fakat hala bir cevap gelmediğini söylemektedir. Bu sebeple kendisinin sudur-ı muharebeye tasaddi sıralarda olamadığı ve iktizasınca daima kuvve-yi muharebeye müşahade edecekleri halde sığ kaldıkları hakkında yakınmaktadır. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 1307/50992-3.

³⁵⁹ "İyâl u evlâdımızın ikamelerine muktezâ odalarımızda asâkir-i merkûme arâm ederek bu münâsebetle evlâdımız düçâr-ı zarûret ve meşakkat olmakta" ifadesi açıkça geçen belgede münasib bir yerde iki tabur asker ikamesine vaki koğuşların inşası talep edilmektedir. Ayrıca kum, kireç, taş gibi malzemelerin mahalden tedarikinin de ehven olacağı üzerinde durulmaktadır. Eğer bir kışlanın inşası gerçekleşirse de halkın gayretten geri kalmayacağı belirtilmektedir. Bu belge hakkında bkz: BOA., HAT., 1307/50992-2.

³⁶⁰ Emin Paşa halkın bu durumdan şikayetçi olduğunu söyleyerek iki taburluk bir kışla için müsaade istemektedir. BOA., HAT., 1307/50992.

³⁶¹ BOA, HAT., 1307/50992-6.

durulmaktadır³⁶². 11 Eylül 1838 tarihine ait olan bir belgede bina emini olarak görev yapan Elviye-i Hassa Müşiri Mustafa Nuri Paşa'nın nezaretinde Yanya Kışlası'nın inşa süreci tamamlandı³⁶³.

20 Ocak 1844 tarihli bir diğer belgede bugün kalenin içerisinde bulunan Süvari Kışlası olarak bilinen yerin tamir edilerek topçu kışlası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır³⁶⁴. Aynı dönemlerde gerçekleşen yazışmaların sonucunda hem daha önce inşa edilen kışlanın koğuşlarının, hem de hastane karakol gibi yerlerin tamiri hususunda detaylı bir inceleme başlatıldığı görülmektedir. Bu geniş çaplı tamir programı Hacı Nazif Ağa'nın ebniye memurluğu esnasında gerçekleşmektedir³⁶⁵.

4.8. Tırnova

Balkan Dağları'nın kuzey kısmındaki Yantra Irmağı'nın ittisalinde olan mahalde yer alan Tırnova, Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin ardından Niğbolu Sancağı'na bağlı bir idari merkez olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶⁶. Tsarevets ve Trapezitsa Kaleleri arasında kümelenen yerleşim bölgelerinde bir yerleşim yeri olan Tırnova, zamanla bölge için önemli bir ticari merkezi haline dönüştü³⁶⁷.

³⁶² Bu belgede Litaric diye geçen bölge aslında günümüzde Litharitsia olarak bilinen yerdir. Ela Umut Öztuğ'un Yanya'daki Osmanlı mimarisi hakkında yaptığı çalışmada kalenin dışında bir kışlanın olduğu fakat bu kışla hakkında pek fazla bilgi olmadığı geçmektedir. Burada geçen mevki ile belgede tarifi geçen mahal uyumaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki buradaki kışla günümüze ulaşmamıştır. Bugünkü yerinde ise bir kafe bulunmaktadır. Bu çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz: Ela Umut Öztuğ, "Yanya Merkez Osmanlı Mimarisi", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.27. Ayrıca söz konusu belge hakkında bkz: BOA., HAT., 591/29020-1.

³⁶³ BOA., HAT., 591/29020-2.

³⁶⁴ Mebhas mahalin tamir edilerek topçu kışlası olarak kullanıldığı ve yanına 485 hayvan alacak kadar bir ahırın yapılması gerektiği hakkında bkz: BOA., C.AS., 399/16443.

³⁶⁵ BOA., C.AS., 939/40721.

³⁶⁶ Vidin ile Tırnova'nın tarihi seyrini değerlendiren bu çalışmada Tırnova'nın zamanla Vidin'e kıyasla demografik ve ticari açıdan daha yavaş gelişme gösteren bir yer olduğu geçmektedir. Bu çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004-2, S.9, s. 117-142. Tırnova günümüzde "Veliko Tarnovo" ismiyle bilinmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Machiel Kiel, "Tırnova", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41, s.118-122.

³⁶⁷ 17 ve 18. Yüzyıllarda Tırnova'nın demografik yapısını konu alan bu çalışmada, Tırnova'da hanların ve çarşıların daha çok ön planda olduğu ve deri ile dokuma sanayinin geliştiği aktarılmaktadır. Bu çalışma hakkında detaylı bilgi için bkz: Selçuk Demir, "XVII. ve XVIII.

Rumların bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemlerde askerî açıdan da stratejik önem kazanan bu bölge, özellikle Rumların bağımsızlıklarının tanınmasının ardından kritik bir dereceye haiz olan Teselya hattında bulunması sebebi Osmanlı Devleti'nin bu bölgede askerî birlikler bulundurması zorunluluğunu doğurmaktadır³⁶⁸. Bu duruma örnek olarak; 17 Aralık 1845 tarihli yazışmalarda geçtiği kadarıyla, Tırnova'nın Şumnu'dan sevk edilecek olan süvari ve piyadeler ile kuvvetlendirilmesi, fakat bu askerlerin ikamelerine münasip bir kışlanın yaptırılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Hatta bu konu ile ilgili olarak söz konusu kışlanın bir taburluk asakir alacak derecede olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu durumun altında yatan sebep önceden mevcut olan ve dağınık halde bulunan redif kuvvetleri yerine bölgeye Nizamiye Askerlerinin ikamesiyle kastedilen bölgeyi muhkem kılmaktır³⁶⁹.

Tırnova'da Kaymakam Hilmi Ağa'nın hem Asakir-i Nizamiye'nin hem de mevcut bulunan kışlanın keyfiyeti hakkında gönderdiği 9 Ocak 1845 tarihli bir tahrirat üzerine³⁷⁰, burada atık halde bulunan kışla hakkında yapılan tespitlere göre; söz konusu kışlaya asker ikameti mümkün olmadığı için münasip ve havadar olan bir mahal bulunursa eğer oraya bir kışla yapılması daha uygun olabilir görüşü geçmektedir. Bunun üzerine bölgede yapılan ilk keşif çalışmalarına göre ambar gibi kışlanın içerisinde bulunan yapıların kışlanın haricine yapılması, topların içeriye konulması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. 8 Aralık 1847 tarihli bu belgede Meclis-i Vala'nın aldığı bir kararla keşif görevine Raşid Efendi'nin geldiği yazmaktadır³⁷¹.

Müteveffa Veliyüddin Paşa'nın "Gülbahçesi" namı ile bilinmekte olan mahale inşa edilecek kışlanın Bina Eminliği görevine Emin Bey gelmektedir. Emin Bey'in defter işlerinden özellikle uzak durmak istemesi sadece kışlanın metanet ve

Yüzyıllarda Tırnova Şehri (Demografik Durum, Sosyal ve Ekonomik Hayat)", **Journal of International Eastern European Studies**, 2/1, Sakarya 2020, s.42-60.

³⁶⁸ Machiel Kiel, agm., s.118.

³⁶⁹ Daha sonra üzerinde durulacağı üzere, daha önce burada az sayıda redif askerinin bulundurulduğu ve bu durumun yetersiz olduğu hakkında düşünceler vardır. Buna karşılık bu dönemde alınan kararlara göre, ilk önce Halim Paşa kumandasında olan bölüklerin Tırnova'ya kaydırılması düşünülüyorsa da sonradan sevk olunacak kuvvetlerin Mirliya Ali Rıza Paşa'nın alayından olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., C.AS., 234/9898.

³⁷⁰ BOA., C.AS., 229/9719.

³⁷¹ BOA., C.AS., 1196/53480.

resaneti ile ilgilenmek istemesi üzerine³⁷², kışlanın defter işleri ve keşif bedelinin belirlenmesi amacıyla mektub-ı maliye halifelerinden Salih Efendi'nin göreve getirildiği görülmektedir³⁷³.

18 Nisan 1847 tarihinde kışlanın temeli atıldı ve inşa süreci böylece başladı. İnşa sürecinin başlaması ile beraber bölgeye Asakir-i Nizamiye bölüklerinin sevk edilmeye başlandığı görülmektedir³⁷⁴. Kışlanın inşa sürecinde Bina Emni Emin Bey ile bazı problemlerin yaşanması ile Salih Efendi'nin yetkisinin en üst derecede olduğu görülmektedir³⁷⁵. Fakat daha sonra Salih Efendi'nin de görevini usulünce yerine getirememesi sebebiyle kışlanın yapım aşaması akamete uğramaktadır³⁷⁶. Bu durum Meclis-i Vala'ya ehemmiyet arz eden bir durum olarak yansımaktadır³⁷⁷. Ayrıca Raşid Efendi'nin yeniden yaptığı incelemelere göre Salih Efendi'nin zimmetine para geçirmekle suçlandığı görülmektedir³⁷⁸.

Derdest-i inşa halde bulunan kışlanın yeniden keşfinin yapılması ile çıkan keşif masrafı ilk keşif masrafından daha fazla olunca yeni tartışmalar başladı. Yenişehir Meclisi'nde yapılan tartışmaların sonucundan anlaşıldığı kadarıyla kışla duvarlarının temelini ilk keşfinden daha vüsatlice olması ve zeminin kumsal olduğu gerekçesiyle ilk keşfinden daha derin kazılması sebebiyle daha önce yapılan hesaplarda bazı karışıklıklar zuhur etmektedir. Bu detayların ilk keşif defterinde bulunmadığı açık bir şekilde tespit edilmektedir ve bu sebeple ilk belirlenen miktarın aşıldığı kanısına varılmaktadır³⁷⁹.

Daha sonra gerçekleşen yazışmalarda Hacı Ali Ağa'nın bina emni olarak göreve geldiği fakat kısa süre sonra vefat etmesiyle Süleyman Efendi'nin bina emni

³⁷² BOA., C.AS., 557/23363.

³⁷³ BOA., İ.MVL., 105/2340.

³⁷⁴ BOA., İ.DH., 163/ 8441.

³⁷⁵ Kışlanın inşası için gelen malzemelerin kontrolünün yapılmadığı ve çalışanların hakkıyla istihdam edilmediği gibi gerekçeler ile İstanbul'a şikayet edilen Emin Bey 'in görevinden azledildiğine dair belge için bkz: BOA., İ. MVL., 105/2340.

³⁷⁶ BOA., C.AS., 1045/45877.

³⁷⁷ Salih Efendi'nin görevini gereğince yapmaması üzerinde hakkında tahkikatın başladığı görülmektedir. Kimdir, ne kadar süre memur kalmıştır ve maaşı ne kadardır gibi soruların geçtiği belge için bkz: BOA., C.AS., 501/29012.

³⁷⁸ BOA., C.AS., 138/6118.

³⁷⁹ BOA., İ. DH., 183/10079.

olarak göreve geldiği görülmektedir. Kışlanın yeniden keşfine memur olan Ebniye Halifesi Nazif Efendi'nin girişimleri sonucunda³⁸⁰, tamir ıktiza eden yerler sık sık gündeme gelmektedir ve bu durum inşa sürecinin devamlı durduğunu göstermektedir³⁸¹. İnşa sürecinde Yenişehir Meclisi, Tırnova Meclisi ve İstanbul arasında oldukça fazlaca tartışmaya sebep olan Tırnova Kışlası'nın ikmalinin 1856 senesinin Nisan ayında yapılan son keşiflere göre tamamlandığı kanaatine varılmaktadır³⁸². Sonradan yapılan keşiflerde kışlanın ne kadar boyutta olduğuna dair bir ifadenin yer almadığını özellikle belirtmek gerekir³⁸³.

4.9. Bosna

Fethedildiği dönemin sonrasında 16. yüzyılda “Bosna Paşalığı” olarak karşımıza çıkan Bosna eyaleti; Bosna, Drina, Sava gibi zengin su kaynaklarının olduğu bir bölgede Adriyatik’e kadar uzanan konumu ile stratejik açıdan Tuna Hattı’nı oluşturan kaleler silsilesinin alt kolunda bulunan 40’a yakın kalesi ile önemli bir serhat bölgesidir³⁸⁴. Bosna’nın bir serhat bölgesi olarak önem kazanması özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda Venedik ve Habsburg ile zuhur eden müteaddid çatışmalar ve savaşlar sebebiyledir³⁸⁵. Bosna kalelerinin Tuna Nehri’ne paralel ve Tuna Hattı’nın hemen aşağısına bilinçli bir şekilde ikinci bir hat olarak konumlandırıldığı görülmektedir³⁸⁶.

19. yüzyıl itibarıyla Bosna; Avusturya-Macaristan’ın Osmanlı Devleti’ne yönelik yürüttüğü politikaların yanı sıra Sırpların, Hırvatların isyan ettikleri ve

³⁸⁰ BOA., MKT.MVL., 39/17.

³⁸¹ Yapılan tespitlerde kışlanın ikmal-i noksan taraflarının olması ve süratle tamamlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., İ. MVL., 309/12813.

³⁸² BOA., A.} MKT., NZD., 180/94.

³⁸³ Bu sebeple inşa sürecinin en başında Hilmi Ağa’nın belirttiği büyüklükte yani taburluk büyüklüğünde olduğu tahmin edilebilir.

³⁸⁴ Bosna’nın ilk eyalet olarak karşımıza çıktığı dönemde Bosna, Hersek, Klis, Pojeca, Orahoviçe, Kırka, İzvornik sancaklarından meydana gelmektedir. Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1992, C.6, s.296-297. Branizlas Djurdjev, “Bosna-Hersek”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, s.297-305.

³⁸⁵ Bu dönemde Bosna hem Venedik’e hem de Habsburg’a karşı iki cephede de verilen mücadele ile zamanla ileri karakol görünümü kazandı. Okan Güven, “İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.7-8.

³⁸⁶ Okan Güven, agt., 30-32.

Fransa'nın da Dalmaçya'ya yerleştiği dikkat alındığında Osmanlı Devleti için hem iç hem de dış tehdit unsurlarının git gide belirginleştiği bir bölgenin tam ortasında bulunmaktadır. Bu sebeple 19. yüzyılda Bosna'nın durumu bir serhat bölgesi olmasından kaynaklanan kritik meselelerden daha öte bir anlam ifade etmektedir³⁸⁷.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında meydana gelen 1806-1812 savaşlarında Sırlar, hedefleri doğrultusunda Bosna içlerine doğru yönelmeye başladı. Semendire Sancağı'nda vuku bulan hadiselerle başlayan “Sırp İsyanı” zamanla genişleyerek Öziçe Kale'sinin etrafının sarılmasıyla ciddi bir boyut kazandı³⁸⁸. Bu dönemde Vali Mehmed Hüsrev Paşa komutası altında Bosna'daki sancaklar birleşti hem Sırlara hem de Ruslara karşı bölgesel başarılar kazanıldı³⁸⁹. Fakat alınan bu başarılar tam anlamıyla kalıcı bir üstünlük anlamına gelmemektedir. Çünkü Sırlar ile Bosnalılar arasında bu yüzyıl boyunca devamlı gerginlikler yaşanmaya devam etti. Avusturya ve Rusya gibi devletler ise bölgedeki tansiyonu yakından takip ederek bu durumu devamlı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek için birer fırsat olarak gördüler.

Osmanlı Devleti'nin açısından düşündüğümüzde ise bu tarz gerginlikler hızlı bir şekilde yatıştırılması gereken durumlardır. Fakat Bosna'daki sisteme göre bu hemen gerçekleşemezdi. Çünkü bu dönemde merkez tarafından alınan askerî ve idari kararların bu bölgede uygulanması hususunda bir takım aksaklıklar yaşanmaktadır. Mesela Sultan III. Selim zamanında merkezden atanan valilerin sözlerinin pek bir hükmü yoktur. Bölgede asıl sözü geçenler Kapudan, Kale Dizdârı gibi yerel nüfuz sahibi kimselerdir. Sultan II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı

³⁸⁷ Karlofça Antlaşması sonrası dönemde Bosna, Avusturya ile sınır haline geldi ve bu tarihten sonra Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında meydana gelen bütün savaşlar Bosna'nın sınırları içerisinde yıkıcı derecede etkili oldu. Fransa'nın 1805'te Avusturya ile yaptığı anlaşma sonucunda Dalmaçya'ya yerleşmesi sonrasında yürütülen faaliyetler ise bu dönemde gerçekleşen gerginliklerin ideolojik zeminini oluşturmaktadır. Çünkü hem Hırvatların hem de Sırların isyanları aynı döneme tesadüf etmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Zafer Gölen, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna-Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, **Belleten**, Ankara 2010, S.270, s.423-427.

³⁸⁸ BOA., HAT., 131/5418.

³⁸⁹ Travnik'te bir yerel meclis oluşturuldu ve Sırların tedibi ve hududların muhafazası gibi meseleler görüşüldü, gerekli miktarda asker toplanması için gerekli kararlar alındı. Bosna Valisi Mehmed Hüsrev Paşa'nın yanı sıra bu mecliste bulunan diğer önemli isimler, Süleyman ağa, İsmail Ağa ve İzvornik mutasarrıfı Hasan Paşa'dır. Bu belge hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 136/5577. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen bütün çatışmalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz: BOA., HAT., 133/5529.

dönemde Bosnalılar, kendi sınırları dışında askerlik yapmayacaklarını açık bir şekilde söylediler. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen 1828-1829 savaşında da bölgeden asker talep edilmesi ise yeni bir krize sebep oldu. Sonuç olarak bu yıllarda Bosna ne asker celb edilen ne asker gönderilebilen bir bölge oldu³⁹⁰.

Bosna'da özellikle Hüseyin Kapudan İsyanı'ndan sonra devletin merkezîleşme hamlelerinin arttığı görülmektedir. Fakat yine de bu hamleler birden değil tedricen atılan adımlar sonucunda gerçekleşti. İsyanın yaşanması ile müdahale fırsatı kazanan Osmanlı Devleti, bölgede isyanın bastırılmasının ardından önce Kapudanlık müessesini kaldırdı sonra timar usulüne son verdi. Fakat Memalik-i Osmaniye genelinde ilan edilen Tanzimat sisteminin Bosna'da hemen uygulanamadığı görülmektedir. Mesela Tanzimat'ın ilan edilmesinden birkaç yıl sonra bile hala Bosna'dan asker toplanamıyordu. Tanzimat Dönemi'nde bölgedeki isyan hareketlerinin tekrarlanmasına karşılık Osmanlı Devleti, her defasında askerî kökenli valilerini bölgeye tayin ederek müdahale alanını genişletti³⁹¹.

İsyan sonrası dönemde ilk olarak valinin ikamesi için atılan adımlar önplandadır. Daha öncesinde valilerin nüfuzunun Travnik'ten öte geçemediğini düşünürsek, Saray kasabasında bir paşa kapısının inşa edilmesi ve bu bölgeye valinin ikamesi ile beraber "ale'l-devâm" asker ikamesi için de adımların atılmış olması tesadüf değildir. Bosna'da yürütülen tedrici politikalar ile bağlantılı düşünüldüğünde ilk olarak 30 Mayıs 1832 tarihli bir belgede Saray kasabasına bir Paşa kapısı kışla yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır³⁹². Bosna Valisi Mahmud Paşa zamanında gerçekleşen bu inşa faaliyetleri çok hızlı bir şekilde tamamlandı. Kışla'nın bir keşif defterine rastlanamadığı sebebiyle kale derûnunda zaten mevcut

³⁹⁰ Sürecin devamında ise savaşın ardından Bosna, ilk kez Tuzla Görüşmeleri ile özerklik talebinde bulunacaktı. Zafer Gölen, agm., s.429-432.

³⁹¹ Tedricen uygulanan merkezîleşme politikalarına bir örnek olarak, Hüseyin Kapudan İsyanı'nın bastırılmasının ardından Bosna'da asayişin sağlanması ve ardından Redif Taburları'nın kurulması kararı için bkz: HAT., 310/18295. Ayrıca 21 Ağustos 1834 tarihinde Bosna Valisi Davud Paşa ile merkez arasında gerçekleşen yazışmalara göre, Bosna'da reayanın daire-i askerîyeye dâhil edilmesi, kapudanların izalesi, askerlerin mukteza olan yerlerde ikame edilmesi atılacak olan adımların aynı belgede geçmesi açısından önemli detaylardır. Ayrıca bu yazışmalarda askerî teşkilatın tatbikinin birer "bahane" ile asakir ikamesinden sonra mümkün olabileceği ifadesinin açık bir şekilde geçtiği görülmektedir. BOA., HAT., 438/22119-2. Zafer Gölen, agm, s.436-438.

³⁹² BOA., HAT., 423/21764.

olan bir kışlanın onarıldığı ve sürekli ikameye uygun hale getirildiği düşünülmektedir. Yapılacak olan kışlanın Saray kalesi derûnuna 1000 kadar nefer alacak surette inşası üzerinde durulmaktadır³⁹³.

Önce Saray Kalesi'nin derununa inşa edilen kışla ile başlayan bu inşa dönemi “istikrâr-ı asayiş-i memleket” için Saray'ın merkezine kadar ulaştı. 1840'lı yıllarda Bosna'da ortaya çıkan isyanlarda yakalanan asilerin nereye Selanik'e gönderilmesini, bu şekilde “derûn-ı eyalet” den tardı ve def'i üzerinde durulmakadır. Bu dönemde Bosna müşiri olan Mehmed Tahir Paşa'nın önerisi ile “tedâbir-i tedriciye” olarak ifade edilen uygulamaların içerisinde yeni bir kışlanın inşası meselesi geçmektedir³⁹⁴. Aynı dönemde konumuzla ilgili bulunan bir başka belge de ise; öteden beri ihtilale meyyal bulunan grupların olduğu bu sebeple daha fazla kuvve-i askerîyeye lüzum olduğu ifadesi geçmektedir³⁹⁵.

Saray Sancağı'nda izlenecek inşa programına göre; önce valinin ikametine mahsus konağın kışlaya dönüştürülmesi ardından konağın civarındaki hanlar ile birleştirilmesi suretiyle cesametli bir kışlaya dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Sonuç olarak bu bölgede yapılacak olan kışla Vali Konağı'nın bulunduğu mahalde 2 taburluk, hanlar ile birleştikten sonra da 2 tabur olacak şekilde toplamda bir alay askeri mütehammil boyutta olacak şekilde planlandı³⁹⁶. 1853 senesinde Vali Hurşid Paşa zamanında tamamlandığı anlaşılan kışlanın, özellikle şehrin merkezindeki çarşının kalbinde olduğunun ve bu durumda mevcut siyasi düzenin idamesinin ne kadar önemli olduğuna yönelik bir çıkarım yapabilmenin mümkün olduğu bir belgede, daima muhafaza-yı belde için asker bulundurmanın ne kadar gerekli olduğu ifadesi geçmektedir³⁹⁷.

³⁹³ BOA., HAT., 439/22131.

³⁹⁴ 16 Ekim 1848 tarihli belge için bkz: BOA., MB.İ., 3/27. Kışlanın inşa süreciyle ilgili olarak Bosna müşiri Mehmed Tahir Paşa'ya verilen hüküm için bkz: BOA., A.} DVN. MHM., 7/32.

³⁹⁵ BOA., İ.MSM., 82/2329-2.

³⁹⁶ 18 Ocak 1849 tarihli belge için bkz: BOA., MVL., 63/49-1. Kışlanın keşfine ise Mühendishane-i Berriye-i Hümayûn hulefâsından Kolağası Eşref Efendi tayin edildi. BOA., A.} MKT., 188/96.

³⁹⁷ BOA., İ.DH, 269/16824-3.

4.10. Travnik

Bosna'nın orta kesimlerinde yer alır. Saraybosna'nın 90 km kadar kuzeydoğusunda bulunur. 17 ve 19. yüzyıllar arası dönemde Bosna'nın önemli merkezlerinden bir tanesidir. Saraybosna, Banyaluka gibi ticari ve ekonomik açıdan gelişme gösterememişse de idari açıdan önemlidir³⁹⁸.

Bosna eyaleti genelinde 19. yüzyılda yaşanan olaylarda önce 1832 senesinde eyalet merkezi Saray'a taşındı. Merkezin taşınmasına rağmen Travnik şehri önemini kaybetmedi. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme yönünde attığı adımlarda öncelikli olarak yerini aldı.

Aslında ilk olarak 1842 tarihinde Travnik'te bir kışlanın inşası gündeme gelmektedir. Kışlanın inşası kısa süre içerisinde tamamlandı fakat daha sonrasında bu yapı hakkında gelen raporlara göre yapının çok metanetli bir eser olmadığı anlaşılmaktadır³⁹⁹. Bunarbaşı denilen mahalde yer alan bu kışlanın 1847 senesinde yeniden inşa edilmesi gündeme geldi. Bu dönem daha önce de zikredildiği üzere Mehmed Tahir Paşa'nın valiliği zamanındadır. Ayrıca aynı şekilde kale derûnunda bir kışla mevcuttur ve bir sonraki inşa hamlesi sancağın merkezine doğrudur⁴⁰⁰. Travnik'deki kışlanın yeniden inşasının uygun görülmesi ile beraber yapılan keşif çalışmalarına göre binanın yeniden tamir olamayacak şekilde olduğu geçmektedir⁴⁰¹. Bundan sonra başta kışlanın yıkılması ve yerine iki tabur alacak şekilde yeniden inşa edilmesi şeklinde planlamalar yapıldı. Fakat inşasının tamamlandığı dönemde gerçekleşen yazışmalardan kışlanın yıkılmayıp tamir edilen bölgeleri ile toplamda üç tabur alacak şekilde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır⁴⁰². Aynı bölgede iki farklı örneği

³⁹⁸ Hamit PEHLİVANLI, “ Balkanlarda Osmanlı Mirası Vezirler şehri TRAVNİK ”, **Yedi Kıta**, İstanbul 2009, S. 13, s. 56–58,. Machiel Kiel, “Travnik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41, s.308-311. Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.5, s. 442-443.

³⁹⁹ BOA., C.AS., 552/23142. Tamiri uygun görülen kışlan aslında çok sağlam bir yapı olmadığı hakkında Müşir Osman Paşa tarafından gelen tahrirat hakkında bkz: BOA., C.AS., 778/32942.

⁴⁰⁰

⁴⁰¹ BOA., A.}MKT., 82/85.

⁴⁰² BOA., C.AS., 1009/44164. Başta 2 taburluk olması sonradan üç taburluk olacak şekilde tamamlandığını gördüğümüz kışlanın masraf bakiyesi keşif bedelini aşmaktadır. Fakat bu sorun eyaletin önde gelen isimlerinden elde edilen gelirlerle aşıldı. 9 Mart 1850 tarihli belge için bkz: BOA., A.}MKT., MVL., 24/95 Travnik'te inşası tamamlanan kışlanın masraflarının tesviyesi ile ilgili olarak bkz: BOA., A.} AMD., 23/84.

temsil etmesi açısından Saray ve Travnik'te inşa edilen kışlalarının keşifleri ile tamamlandıkları dönemler karşılaştırıldığında hep baştaki kararlaştırılmış olan şeklinden daha büyük bir şekilde tamamlandığı görülmektedir. Bu durum; daha önce bahsi geçen “istikrâr-ı asayiş-i memleket” örneğiyle beraber düşünüldüğü takdirde daha iyi anlaşılmaktadır⁴⁰³.

⁴⁰³ Bu örnek sadece kışla için söylenemez. Osmanlı Askerî Teşkilatı içerisinde Bosna'ya 1 alay kuvvet gönderileceği zaman dahi, başta kararlaştırılan miktardan daha fazlası talep edilmektedir. Bu örnekler konu hakkındaki nihai meselenin idrakında önemli yere sahip olan iki farklı dayanak noktasıdır. 1848 tarihinde Bosna'ya mühimmat ve askerî birlikleri sevki ile ilgili belge için bkz: BOA., A.} MKT., MHM., 753/26.

SONUÇ

Aydınlanma Dönemi'nden sonraki değişim süreci devletler bazında incelendiği takdirde siyasi anlam taşıyan bazı kavramların taşıdıkları manalarında bazı değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Bu kavramları tanımlayabilmek ve anlamlandırabilmek araştırma yapılacak dönemin daha iyi yorumlanabilmesinde faydalı olacaktır. Bu kavramlardan en önemlisi olan iktidar, daha önceki dönemlerden farklı olarak gündelik hayatın her noktasına nüfuz eden bir görünüme kavuştu. İktidarın araçları olarak tanımlayabileceğimiz güç, otorite ve meşruiyet kavramları da anlamsal değişiklik göstererek daha kolay yönetimi mümkün kılan sosyal düzenin sağlanması amacına hizmet eden araçlara dönüştü. Sosyal düzenin sağlanmasında bir başka önemli kademe olarak karşımıza çıkan normların benimsenmesi aşamasında ise sosyal taşıyıcıların oynadıkları rol, hukuk kurallarının benimsenmesi, otoritede devamlılığın sağlanması, iktidar tarafından uygulanan gücün zorbalığa dönüşmemesi için mevcut sistemin ve normların benimsenmesi gibi maddeler dikkate alındığında ön plana çıkmaktadır. Sosyal anlamda devlet ve halk arasında iletken bir rol üstlenen sosyal taşıyıcıların örneklerinin başında ise kışlalar gelmektedir. Bu açıdan düşünüldüğü takdirde incelediğimiz dönemde inşa edilen kışlalar ile daha öncesinde sadece askerlerin barındığı yer olarak karşımıza çıkan kışlalar arasında önemli farklar mevcuttur. Bu farkların ve değişimin anlaşılması bizlerin hem dönemi daha iyi yorumlamamıza hem de siyasi ve sosyolojik gelişmelerin içerisine kışlaları yerleştirerek incelenen dönemi anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır. Çünkü hem siyasetin sürdürülebilirliği hem de toplumun biçimlendirilmesi ile ilgili önemli gelişmelerin yaşanması ile kışlaların yoğun bir şekilde inşa edilmeleri arasındaki etkileşim tesadüfi bir ilişki değildir.

Statist yaklaşıma göre, yani sosyolojik araştırmalarda devleti merkeze alan yaklaşıma göre yönetsel pratiği kolaylaştıran ve olgunlaştıran yönetim araçları vardır. Kışlaların, toplumsal düzenin inşasında devletin faaliyet alanını belirleyen aygıtlara dönüştüğü söylenebilir. Bu noktada kışlaların eski anlamlarından bir tür kopuş söz konusudur. Dolayısıyla bir tür dönüşüm süreci söz konusudur.

İktidarın kontrolü ve denetimi altında gerçekleşen kanunlaşma, kurumlaşma, kamulaşma, disiplin ve itaatin üretimi, sosyal kimliğin oluşması gibi aşamaların yaşanması bu dönemi önceki dönemlerden ayıran belirgin çizgilerdir. İktidar, meşruiyet, egemenlik gibi kavramlarda ilgili kısımlarda bahsi geçen biçimsel değişikliklere bağlı olarak, iktidar ve toplum arasına konumlandırılan kışılarda meydana gelen anlam-bütünsel değişim, 19. yüzyılda yapılan kışılar ile daha önceki dönemlerde yapılan kışıların hizmet ettikleri amaçlar bakımından değerlendirildiğinde dönemi anlamlandırabilmemizi kolaylaştırmaktadır.

Araştırmamıza konu olan dönemde klasik anlamda yöneticilerin gücünü ifade eden devlet kavramından modern anlamda itaati sağlayacak şekilde merkeze bağlı kurumsallaşmaların görüldüğü devlet kavramına geçiş söz konusudur. Kurumsallaşmaların en büyük emeli ise güvenliğin inşasıdır. Bu kısımda güvenliği sadece bir kişinin ya da bir grubun güvenliği olarak düşünmemek gerekir. Nakdi ve insan kaynaklarının elde edilebilirliğinde engel teşkil edecek, bir devletin tahakküm sınırları için risk oluşturabilecek her şey güvenlik ile ilgilidir.

Araştırmamızın ilk bölümünde; değişen bazı mefhumlar ile beraber sosyal düzen kavramının da değiştiği görülmektedir. Buna bağlı olarak toplumun devletten, devletin toplumdan beklentilerinde de değişiklikler vardır. Bu beklentilerin odağında ise güvenlik mefhumu yer almaktadır. Güvenlik mefhumu, bahsi geçen dönem içerisinde denetleme ve gözetleme ağının oluşumuna bağlı hale geldi Bu gerçeğin tesiri, bu dönemde karşımıza çıkan yeni kurumlarda kendini hissettirmeye başladı. Ayrıca bu kurumlar toplumsal bedenin ve iktidarın sürdürülebilirliğini temin eden kurumlardır. Bu gerçek; oluşturulan ve konumlandırılan kışıla gibi kurumların bireyin kolektif kimlik kazanması sürecindeki en mühim öncül olması ile beraber düşünüldüğü takdirde, askerî sınıfın denetleyici fonksiyonunun savaş zamanını aşarak barış zamanını da içerisine aldığı süreci daha iyi anlamlandırmak mümkündür.

Güvenliğin inşası için ilk adım olarak boyut karşımıza hukuksal çıkmaktadır. Bu noktada amaç hukuksal düzlemde temin edilen güvenliğin bir kamu hizmetine dönüşmesidir. Mesela basit bir örnekle açıklamak gerekirse, bir yerin yaşanabilir kılınması bile bir kamu hizmeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde de örnekleri görüldüğü üzere mülkiyeti koruma, eşitliği koruma, adaleti sağlama gibi adımların varlığı aslında söz konusu amaca ulaşılmasını kolaylaştıran etmenlerdir.

Toplumsal bedenin sürdürülebilirliğinin güvenlik mefhumuna bağlı bir hale geldiği bu dönemde savaşların toplumu içerisine alan, daha geniş kitlelerin mensup olduğu bir kavrama dönüşmesi ile beraber askerî birliklerin savaş dışı rollerinin de belirginleştiği bilinmektedir. Bununla bağlantılı olarak düşünüldüğünde ekonomik ve siyasi örgütlenmelerde gözlemlendiği üzere askerî örgütlenmeler de biçim değiştirdi. Bu değişim süreci, döneme özgü merkezîleşme anlayışı ile doğru orantılı olarak insan kaynağının ve maddi araçların kontrolünü zorunlu kıldı. Bunun için de etkin bir denetleme mekanizmasının oluşturulacak kurumlarla sağlanması gerekmektedir. Oluşan bu kurumların en önemli örneği ise kışlalardır ve buraya kadar ifade edilenler profesyonel anlamda sosyal kontrol aygıtının oluşumunda kışlaların politik boyutta üstlendikleri rolleri göstermektedir.

Profesyonel sosyal kontrol aygıtının oluşumunun antropolojik olan boyutunda değerlendirme imkânı bulduğumuz toplumsallaşma süreci, bireyin psikolojik ve sosyal gelişim düzeylerine direkt tesir ederek toplumsal değerlerin benimsendiği sürece karşılık gelmektedir. Bu mikyasta değerlendirilmesi uygun olan kapatma kurumlarının içerisinde bulunan kışlaların sosyal bir iletken rolüne haiz oldukları ve bu şekilde tasarlandıkları anlaşılmaktadır.

Meydana gelen merkez eğilimli kurumlaşmanın bir başka etkisi ise tekel sahibinin karar serbestisinin önceki dönemlere göre daha kısıtlı olması anlamına gelir. Yani önceden sınırsız tasarruf erkine sahip mutlak hükümdar fenomeni yerini hükmettiği topluma karşı yasalar ile işlevsel bağlılık kazanan fenomene bırakır. Bunun sonucunda hükmedilen toplumun iktidar üzerinde baskısı oluştu. Bu baskının oluşmasında yönetimin saray dışına taşması ve iktidar fonksiyonlarının

paylaştırıldığı organlarca gerçekleştirilen kamulaşmanın etkisi vardır. Bu kamulaşma süreci de tasarlanan iktidar yetkilerinin paylaştırıldığı organlarca kontrol altında tutulması gereken bir süreçtir. İktidarın yetkilerinin paylaştırılması merkezî kurumlardan bölgesel kurumlara doğru bir yol izlemektedir.

19. yüzyıla kadar olan dönem incelendiğinde, iktidar yetkilerinin bölgesel olan gruplarca paylaşılması gruplar adına bir fırsat zinciri oluşturmaktadır. Bu fırsatları kullanan gruplar arasında sürekli bir rekabet mevcuttur ve bu rekabet ilişkisindeki dengesizlik aslında merkezin siyasetini kolaylaştıran bir etmen iken daha sonra topluma hükmetmeyi zorlaştıran bir etmene dönüştü. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni denge durumunda, rekabet kimin daha güçlü olduğuna bağlıyken artık merkezin kendi egemenlik alanına müdahil olmayacak şekilde kime hangi amaç ve ne kadar ihtiyacı olduğuna bağlı olan bir durum haline geldi. Bu şekilde merkez ile merkezkaç kuvvetler arasında oluşan gerilim zamanla mücadeleye dönüştü. Bu mücadeleden galip çıkan devletler artık bahsi geçen rekabet süreci üzerinde kontrolü sağladılar. Bunun sonucu olarak da merkez açısından daha kolaylıkla yönlendirilebilen bir siyaset ortamı oluştu.

Meydana gelen bu merkezîleşme sürecinde daha önce savaş ya da ekonomik zor yoluyla kişilerin elinden alınan fırsatlar, siyasi planlamalar ile daha yönetilebilen bir hale geldi. Bu sürecin sonunda merkezin kontrolünde idari örgütleşme meydana geldi. Merkezîleşmenin daha fazla artarak devam ettiği bu süreçte sabit ve mükellef kurumlar oluşarak yaygınlaştı. Bünyesinde merkezîleşme adımlarını yaşayan devletlerin yaşadığı bu süreçten çıkarılabilecek ortak yargı, evresel olarak değerlendirildiğinde silah zoru ile fırsatların tek elde toplandığı süreçten fırsatların devlet kontrolünde paylaştırıldığı ve denetlendiği bir sürece geçiş yaşandığıdır.

Fetih hareketlerinin azaldığı dönemde hazine gelirlerinin büyük kısmını oluşturan vergiler sadece savaşların değil egemenliğin finansmanı haline geldi. Bu sebeple özellikle denetlenmesi gereken bir husustur. Fakat ekonomik ölçekli kaynakların yönetilmesinde iktidar-dışı olan grupların rolleri azımsanamaz derecededir. İktidarın sürdürülebilirliği önce bu gruplar arasındaki dengenin korunumuna bağlı bir durum iken özellikle incelediğimiz dönemde bu grupların

tesirinin azaltılabildiği orana bağlı hale geldi. Bu konuda çözüm olarak atılan adımlardan olarak görülmesi mümkün olan mali kurumların oluşturulması ve nüfus sayımı politikalarının gerçekleştiği aşamaya sirayet eden dönem daha etkin askerî teşkilatların oluşturularak denetlenebilirliğin arttırılması gereken döneme denk gelmektedir. Bu noktada askerî sınıfın üstlendiği rol savaş dışı olan alana doğru kaymaya başladı.

Meydana gelen kurumlaşma sürecinde ise oluşturulan kurumlara dâhil olarak karşılıklı bir şekilde birbirine bağımlı makamların oluşmasına zemin hazırlanması bahsi geçen kurumsallaşma sürecini destekleyen bir amildir. Buna bağlı olarak zamanla bireysel tekelden kamusal tekele doğru yavaşça bir dönüşümün yaşandığı söylenebilir. Ayrıca kurumlaşma ile görülen siyasal düzen; işleyişi, düzeni, yapısı ve kanunları olan bir mekanizmaya dönüştü. Bu şekilde devlet aşamalı bir şekilde oluşan bu düzenin içerisindeki konumunu sağlamlaştırdı. Merkez ve yönetilen kesim arasında meydana gelen bu mücadelede kazananı belirleyen en önemli faktör ise önceki dönemlerden farklı olarak, kapatılma yoluyla yapılan bir tür ayıklamaya ve tasarlanan mekânlarda üretilen insan tipine bağlıdır.

Siyasi ve sosyo-ekonomik anlamda değişikliklerin yaşandığı bu dönemde merkezîleşme anlayışında da değişikliklerin yaşandığı bilinmektedir ve Osmanlı Devleti'ni bu değişikliklerden bağımsız düşünmemek için yeterince örnek mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde taşradaki güvenlik ve denetleme gibi işlevleri daha önce yerel unsurlar üstleniyordu. Yerel unsurların tasfiyesini zorunlu kılan merkezîleşme sürecinde ise güvenlik ve denetleme fonksiyonlarına merkeze bağlı bir şekilde işlerlik kazandırılması ancak merkeze bağlı birliklerin planlı bir şekilde oluşturulacak kurumlar aracılığıyla konumlandırılması ile mümkündür. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde hem yeni bir ordunun kurulduğu hem de ekonomik gelirlerin yapılandırıldığı dönemde taşrada yeni kurumların oluşturulduğu görülmektedir. Bu oluşum sürecinde taşradaki yerel unsurların tasfiyesinin gerçekleşmesi ile oluşan boşluğun merkezden gönderilen müşir-valiler ile doldurulduğu ve kurumlaşmalara bağlı yeni sistemin ikamesinin bu surette gerçekleştiği görülmektedir. Mülki politikaların sağlamlaştığı ve buna bağlı olarak güvenliğin inşa edildiği dönemde merkezden gönderilen paşaların kurucu rol oynadığı sistemin kalıcı olması ise

merkeze bağılı askerî kuvvetlerin bulunduğı, inşa edildikleri bölgelerde denetlenebilirliğı arttıran kışlalar ile mümkündür. Çünkü sadece merkezden gönderilen paşaların maiyetindeki kuvvetler ile uygulanan politikalar sınırlı kalacaktır ve kalıcı olmayacaktır. Bu sebeplerle bu politikalar ancak bir tür geçiş sürecini yansıtmaktadır. Geçiş döneminin kalıcı olması ise ikame edilen sisteme bağılı bir durumdur.

Osmanlı Devleti'nin dönüşüm ihtiyacını derinde hissettiğı dönem 1768-1774 ve 1788-1792 savaşları sonrasındaki dönemdir. Bu dönemde iç ve dış tehditlerin boyutları değışti. Ayrıca bu gerçeğe göre yorumlamak gerekirse Osmanlı Devleti'nin savunma sistemi bu tarihlerden önce ağırlıklı olarak iç tehditlere göre idi. Fakat bu dönemden sonra dış tehditlerin varlığını hissettirmesi üzerine savunma anlayışının da değışmesi gerekiyordu ve Osmanlı Devleti bu noktada bazı eksiklikleri gidermeye çalıştı. Mesela yeni bir ordunun kurulması, ekonomik gelirlerin yapılandırılması bunlara en güzel örnekleri teşkil eder. Fakat birbirlerini denetleyen kurumların yoksunluğu ya da yeteri kadar iyi olmamaları bu maddeleri yetersiz kılmaktadır. Bu durumda merkezî sisteme göre oluşturulan askerî birliklerin stratejik bir şekilde inşa edilen kışlalar aracılığı ile konumlandırılması, merkezin merkezî olmayan unsurlar üzerindeki tasarruf hakkının tahakküm altına alınması anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl içerisindeki konumu iç ve dış tehdit unsurları açısından değerlendirildiğı takdirde unsurların potansiyeline göre devletin gerekli bölgelerde daimi kuvvet bulundurması zorunluluğı doğmaktadır. Fakat bunun için gerekli olan altyapı yoktur. Söz konusu altyapının yoksunluğu müdahale ve muharebe kapasitelerini sınırlı kılmaktadır. Altyapının oluşturulması yürütülecek olan inşa politikalarına bağılı bir husustur. İnşa politikalarının başarılı olması ise sadece inşanın tamamlanması anlamına gelmemektedir. Gerekli olan altyapının oluşmasının ardından harp ve güvenlik kapasitesinin artırılması yönünde atılacak olan adımlar inşa politikalarının ne derece başarılı olup olmadığını göstermesi açısından belirleyici rol oynamaktadır.

19. yüzyıl sınırları içerisinde askerî alanda yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucunda kale gibi yapıların savunma açısından üstlendikleri rol azaldı. Bütün

memleketin surlarla kaplanması mümkün olamayacağından belirli noktalara merkeze bağlı askerî birliklerin yerleştirilmesi önem kazandı. Askerî sınıfın idari roller dışında önemli roller üstlendikleri bu dönemde harp ve güvenlik kapasitesinin gelişimi bu birliklerin yerleştirilmesine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu durum, dönemin kaynaklarına da yansımaları açısından önemlidir.

Meydana gelen siyasi, sosyolojik ve sosyo-ekonomik değişiklikler dikkate alındığı zaman yılın belirli dönemlerinde kışlanılan bir yer olan, görece daha az sayıda ve düzensiz birliklerin kolluk beklediği kışlalardan, eğitilmiş ve düzenli askerî birlikleri barındıran, stratejik şekilde konumlandırılan, tehdit oluşturan bölgeye askerî birliklerin daha hızlı bir şekilde intikalini sağlayan kışlalara doğru evrilmenin yaşandığı görülmektedir. Bu anlamsal dönüşüm ile beraber hem askerî birliklerin daha hızlı intikalinin hem de bölgeye devamlı lojistik desteğin sağlanması gibi hususlar göz önüne alındığında kışlaların askerî mekanizmanın karar alma ve uygulama sürecine direkt bir şekilde katkılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ilk yarısındaki kaynakları incelendiği takdirde bahsi geçen değişim süreci ile ilgili önemli örnekler bulunmaktadır. Sultan III. Selim dönemindeki layihalarda memleketin belirli noktalarına kışla inşa edilmesi ve bu sayede diri bir denetleme sisteminin kurulması gerektiği geçmektedir. İnşa edilen bu kışlalarda askerlerin hazar dönemine alışmadan, hem yaz hem de kış aylarında muharebe edecek şekilde hazır bekletilmesi gerektiği ve bu hususların yokluğunun önemli bir eksiklik olarak geçtiği görülmektedir. Bahsi geçen layihalar konumuzla ilgili en erken örnekleri barındırması açısından değerlidir. Zaten yeni tip kışlaların Sultan III. Selim'in aldığı kararlar doğrultusunda merkezde başlayan inşa çalışmalarıyla beraber görülmeye başladığı bilinmektedir. Fakat Sultan III. Selim'in katledilmesiyle akamete uğrayan sürecin devamında bu dönemde inşa edilen kışlaların kasıtlı bir şekilde yıkıldığı kaynaklara yansımaktadır.

Sultan II. Mahmud ise önce Bükreş Antlaşması sonrasındaki dönemde, savunma konusundaki bazı zaafiyetlerle karşılaşılması ile yeni tip kışlalar stratejik bir şekilde inşa edilmeye başlandı. Fakat ağırlıklı olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki süreçte inşa faaliyetlerinin ivme kazandığı dikkat

çekmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra alınan kararlarda ise devamlı surette hizmetle mükellef askerî sınıfın oluşumunun gerçekleştiği süreçte inşa edilecek kışlalarda sürekli talim ve terbiye olunan askerlerin bulunması, münavebe halinde nöbet tutulması gibi esaslar üzerinde önemle durulmaktadır. Bu esasların ön planda olduğu bir sistemin tasarımı ve bu tasarımın inşa edilen kışlalar ile yaygınlaştırılarak memleketin her yerine yayılması suretiyle sistemin etkin bir mahiyete kavuşması amaçlanmaktadır.

Kışlaların iç güvenlik stratejilerini geliştirmeye yönelik hedefler ile tutarlı bir şekilde konumlandırılması politikasının tam anlamıyla olgunlaştığı ve ivme kazandığı süreç ise 1839 senesi sonrası dönemdir. Bu hedefler kanunnameler dışındaki kaynaklarda da belirgin bir şekilde görülmektedir. Ayrıca bu konu ile bağlantılı olarak; süreç ilerledikçe kaynaklar da çeşitlenmektedir. İlgili bölümlerde ele alınan kaynaklarda ortaya çıkan sonuca göre askerî anlamda hattı'l-hareket, idari anlamda daire-i adliye gibi terimlerin başarılilik derecelerinin kışla merkezli güvenlik toplumunun oluşumuna ve dolayısıyla zabt u rabt altındaki muallem askerlere bağlı bir durumdur. Bu sebeple Osmanlı Devleti sevku'l-ceyş, tesisat-ı askerîye gibi konularda düzenlemeler yaptı. Yapılan bu düzenlemelerden bazıları olarak özellikle Tanzimat dönemi sonrasında ebniye kanunları, tekidat-ı nizamiye ve yerel iltimasın önlenmesi gibi alanlarda çıkarılan kanunlar doğrudan kışlaların önemlerini yansıtmaktadır. Bu kanunlar ve alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin kışlalar inşa ederek kurmak istediği sistemi yansıtmaları açısından önemlidir. İlgili kısımlarda ele alınan kanunlar ve diğer kaynaklar kışlaların hakkında devlet halk ilişkileri açısından yapığımız değerlendirmelerin Osmanlı Devleti'ne has biçimlerini göstermesi açısından değerlidir. Ayrıca bu somut örnekler kışlaların Osmanlı Tarihi'ndeki yenileşme dönemi içerisindeki kritik rollerini göstermektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de inşa edilen kışlaları iki şekilde gruplandırmak mümkündür. Bunlardan bir tanesi savunma kapasitesini arttırmaya yönelik konumlandırılan kışlalardır. Bu dönemde gerçekleşen askerî mücadeleler Osmanlı Devleti'nin merkeze bağlı kuvvetleri ikame etmesinde ciddi problemlerle karşılaştığını göstermektedir. Özellikle seferber edilebilen kuvvet sayısı hedeflenen seviyeden oldukça az iken bir de toplanabilen kuvvetler arasında askerî sevk

gerektiği şekillerde sağlanamaması, askerî birliklerin konuşlandırılmasında karşılaşılan problemler devamında daha ciddi sıkıntıları beraberinde getirdi. Oluşabilecek tehdit ortamında bu problemlerin en az seviyeye indirilmesi için önce ikame probleminin aşılması gerekiyordu. Bu gerekliliğe çözüm olarak daimi kuvvetlerin konuşlandırılması gerekiyordu. Söz konusu bu sebeplerle kışlalar Osmanlı Devleti'nin savunma stratejileri üstlendiği dönemde sağ kol olarak tanımlanan güzergâh üzerinde mevcut risklere planlı bir şekilde konumlandırıldı.

Bu düşünce ile paralel olarak bölgedeki inşa çalışmalarının genel olarak 1806-1812 tarihleri arasında gerçekleşmiş olan Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitimiyle kısmen başladığı fakat inşa süreçlerinin düzenli bir şekilde yürütülemediği ve takip edilmediği anlaşılmaktadır. Fakat 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hem Rumeli'de daha yıkıcı bir etki yaratması hem de İstanbul adına daha büyük bir tehdit oluşturması ile paralel olarak inşa çalışmalarının daha ciddi bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Savaş öncesi dönemde yeni kurulmuş bir ordunun ve sistemin henüz istenilen noktaya ulaşmadığı da dikkate alındığında savaş sonrası dönemde daha ciddi adımların atıldığı, daha önceden yarım kalan tamir veya inşa gereksinimlerinin hızlı bir şekilde tamamlanması ve henüz oluşumu tamamlanmamış yeni askerî sisteme mensup birliklerin yerleştirilmesi ile tamamlanması hedeflenmektedir.

Mevcut savaş dönemlerine ait örnekler bölgelerde merkeze bağlı daimi birliklerin bulundurulmasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bunun en erken somut örneklerine Rumeli Seraskeri Hurşid Paşa'nın düşüncelerinde rastlamaktayız. Bölgede daimi kuvvetlerin olmaması, yerel unsurların bölgesel kuvvetlerine bağımlılığı arttıran bir unsurdur. Bu husus, nefir-i amm birliklerinin bir işe yaramadığı, bölgeden toplanabilen birliklerin de kendi beylerine sadık oldukları gibi durumlar ile beraber düşünüldüğünde komutayı sınırlandıran önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kışlalar inşa etmeye yönelik teşebbüslerini sadece meydana gelen savaşlara yönelik geliştirilen savunma stratejilerinin arasında yorumlamamak gerekir. İncelediğimiz dönemde iç güvenliği arttırmaya yönelik olarak devlet tarafından yapılan hamleler incelendiği zaman kışlaların hızlı bir

şekilde inşa edilmelerinin önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Özellikle iç tehdit unsurlarının büyüdüğü ve isyanların artmaya başladığı dönemde bir bölgede yerel unsurların dışında kuvvetin bulundurulmaması isyanların genişlemesine sebep olmaktadır. Hatta meydana gelen isyanların bazılarını bastıran yerel unsurlara bağlı bölgesel kuvvetlerin isyanı bastırdıkları bölgelerde talan girişimlerinin olduğu görülmektedir. Bundan ötürü bölgedeki askerî zaafiyetin sadece dış tehdit unsurlarına yönelik olduğu söylenemez. Bu yönüyle değerlendirildiğinde yine bir bölgede merkeze bağlı daimi kuvvetlerin bulundurulmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu sebeplerle Osmanlı Devleti'nin bir bölgeyi tahkim politikalarının içerisinde yerini alan kışlalar komutada derinliğin sağlanması ve yönetimde pratikliğin oluşması gibi faydaları üstlenmektedir. Daha sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru yaklaştıkça ise Osmanlı memleketlerindeki asayişin sağlanmasının inşa edilecek kışlalara bağlı bir husus olduğu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kışlaların askerî yükümlülüklerinin dışında bir bölgede daire-i adliyenin sağlam bir zemine oturtulmasında da önemli yerleri mevcuttur. Kışlaların gerekli bölgelere belirlenen boyutlarda ve kapasitede inşa edilmesinin Tanzimat kararlarının da yayılması ve uygulanması açısından önemli bir yeri vardır. Fakat bahsi geçen politikanın memleketin her yerinde aynı şekilde ve aynı düzende uygulandığı söylenemez. Bu açıdan düşünüldüğü zaman söz konusu uygulamaların en yoğun şekilde, bu konudaki eksiklerin en hızlı şekilde uygulandığı bölge Rumeli'dir. Bu sebeple bu dönemdeki politikanın izlerini en iyi takip edebileceğimiz yer de burasıdır. Osmanlı Devleti savaş, şehirleşme, bürokratikleşme, askerîleşme gibi kavramlar üzerinden iç ve dış tehdit unsurlarını iyi değerlendirerek taşraya kadar uzanan ve içerisinde kışlaların büyük öneme haiz olduğu bir sistem inşa etti. Merkeze bağlı birliklerin ikamesi ile bu sistemi sağlamlaştırdı, ardından askerî alanda yaşanan bürokratikleşme ile yaygınlaştırdı. Sürecin devamında konumlandırılan askerlerin yoğunluğuna göre askerî merkezler oluşturuldu. Ardından askerî idadiler kuruldu. Tasarlanan sistem içerisinde uzmanlaştırılan eğitilmiş birlikler memleketin dört bir yanına gönderildi. Bu şekilde yürütülen politikalar taşraya kadar uzanarak, taşra meclislerinin kurulduğu, toplumun siyasallaştığı dönemde birbirini denetleyen kurumların

oluşması suretiyle hem denetlenebilir bir sistem hem de güvenlik maddelerinin inşası gerçekleşti. Bu açıdan düşünüldüğü takdirde mülki politikaların sağlamlaştırılması açısından da kışlaların ne kadar önemli olduğu ortadadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ

1.1.1. BELGELER

A. Ali Emiri Tasnifi

Nr: S.M.H.D., 48/3154, SMHD. II., 50-3280, SMHD.II., 57/3863, SMHD.II., 68/4974, SMHD. II., 121/10033.

B. Bab-ı Asafi Mektubî Kalemi Tasnifi

Nr: A.{MKT., 32/54.

C. Cevdet Tasnifi

a. Cevdet Askeri

Nr: 48/2228, 138/6118, 144/6355, 153/6762-1, 173/7545-1, 175/7644, 229/9719, 234/9898, 266/11068, 267/11077, 349/14473, 354/14671, 362/ 14990, 370/15035, 399/16443, 408/16826, 425/17633, 453/18879, 492/20565, 498/20806, 501/29012, 518/21616, 520/21734-1 ve 2, 542/ 22726, 552/23142, 557/23363, 577/24295, 560/23513, 582/24513, 676/28378, 778/32942, 781/33052, 804/34150, 854/36533, 929/40210, 939/40721, 957/ 41596, 962/41845 , 975/42473, 1000/43728-7, 1045/45877, 1148/51014, 1196/53480, 1206/54033., 1207/54092, 1216/ 54533.

b. Cevdet Dahiliye

Nr: 975/42473, 1000/43728-7, 1045/45877, 1148/51014, 1196/53480, 1206/54033, 1207/54092, 1216/ 54533.

c. Cevdet Hariciye

Nr: 98/11068.

d. Cevdet Maliye

Nr: 92/4128.

e. Cevdet Zabtiye

Nr: 20/982.

D. Hariciye Nezareti Tasnifi

Nr: MKT., 45/93.

E. Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Nr: 85/3488, 130/5401-D, 131/5418, 132/5460, 132/5490, 133/5529, 136/5577, 174/7526, 294/ 17481, 297/17656, 301/17916, 307/18135-A, 309/18247, 310/18295, 337/19311, 400/21032-H, 400/21032-N, 400/21032-O, 404/21160, 415/21506-2, 417/21557, 422/21731, 423/21764, 438/22119-2, 439/22131, 589/28993-E, 589/28993-F, 591/29019, 591/29020-1, 591/29020-2, 591/29021, 591/29025, 85/3488, 130/5401-D, 131/5418, 132/5460, 132/5490, 133/5529, 136/5577, 174/7526, 294/ 17481, 297/17656, 301/17916, 307/18135-A, 309/18247, 310/18295, 337/19311, 400/21032-H, 400/21032-N, 400/21032-O, 404/21160, 415/21506-2, 417/21557, 422/21731, 423/21764, 438/22119-2, 439/22131, 589/28993-E, 589/28993-F, 591/29019, 591/29020-1, 591/29020-2, 591/29021, 591/29025, 592/29029-A, 592 /29029-B, 592/29035, 592/29035-F, 592/29035-I, 593/29043, 593/29059, 594/ 29095, 594/29108, 594/29121, 594/29137, 594/29159, 594/29160-A, 594/29160-C, 595/29164-B, 596/29233, 596/29236, 596/29239, 596/29262, 596/29281, 597/29313, 597/29313-2, 597/29313-C, 597/29315-B, 599/2933-E, 599/29333-5, 599/ 29337, 600/ 29350, 601/29360, 845/37970, 876/38807, , 894/39443-A, 894/39443-D, 935/40453 , 936/40486, 1001/42037, 1009/42399, 1009/42399-J, 1013/ 42471, 1021/42650-6, 1027/ 1245, 1130/45054-O, 1039/43032-A, 1039/43032, 1039/43037, 1048/43229, 1048/ 43239, 1048/43241, 1058/43506, 1059/43545-2, 1063/43644, 1064/43666-A, 1077/ 43950, 1084/44132, 1086/ 44218, 1111/44727-A, 1249/48358, 1249/48358-D, 1249/48358-9, 1250/48367, 1252/48393, , 1058/43506, 1059/43545-2, 1063/43644, 1064/43666-A, 1077/ 43950, 1084/44132, 1086/ 44218, 1111/44727-A, 1249/48358, 1249/48358-D, 1249/48358-9, 1250/48367, 1252/48393, 1254/48504, 1263/48926, 1269-49177, 1306/50971, 1291/50101-A., 1273/49342, 1267/ 49034., 1297/50421 , 1306/50971., 1307/50992, 1307/50992-2, 1307/50992-6, 1307/50992-3, 1307/50992-B, 1307/50993, 1314/51213, 1418/57989, 1516/11, 1639/28-1, 21006-A.

F. İrade Tasnifi

a. İrade Dahiliye

Nr: 93/4677, 183/10079, 269/16824-3, 163/ 8441.

b. İrade Hariciye

Nr: 54/2541.

c. İrade Meclis-i Vâlâ

Nr: 105/2340, 309/12813.

G. Mabeyn-i Hümayun Evrakları Tasnifi

Nr: 3/27.

H. Meclis- Vâlâ Tasnifi

Nr: 63/49-1, 64/21, 231/27.

F. Sadaret Kalemi Tasnifi

a. Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı

Nr: A.} MKT., MHM., 753/26.

b. Amedi Kalemi Evrakı

Nr: A.}AMD., 23/84.

c.Mektubi Kalemi Evrakı

Nr: 23/27, 27/55, 82/85, 170/64, 188/96.

d.Mühimme Evrakı

A.} DVN. MHM., 7/32.

e.Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı

A.}MKT.MVL., 11/65.

A.}MKT.MVL., 39/17.

A.}MKT., MVL., 24/95

f.Nezaret ve Devair Evrakı

A.} MKT., NZD., 180/94.

g.Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TS.MA.e., 357/3.

TS.MA.e., 662/16.

TS.MA.e., 1193/62.

1.1.2 DEFTERLER

Asakir-i Mansure Kalemi Defterleri nr: 38231. (D..ASM.d..)

Bab-1 Asafî Nizamât Defterleri nr: 44. (A.{DVNSZAM.d..)

Bab-1 Defterî Bina Eminliği Defterleri nr: 16476. (D.BŞM.BNE.d.)

Bab-1 Defterî Bina Eminliği Defterleri nr: 16477 (D.BŞM.BNE.d.)

Kanunname-i Askeri Defterleri nr: 1 (A.{DVNS.KNA.d..)

Kanunname-i Askerî Defterleri nr: 7. (A.{DVNS.KNA.d..)

Meclis-i Vâlâ Defterleri nr: 560-561-562 (MVL.d..)

2. RİSALELER VE MATBU ESERLER

Anonim : **Erkân-ı Harbiyye ve Tesisât-ı Askerîyye Risâlesi**, Ceride-yi Askerîyye Matbaası, İstanbul 1272 (1872)

... : **Hidemât-ı Zabitân-ı Sagire**, Matbaa-ı Mamure, İstanbul 1252 (1836).

... : **Hidemât-ı Zabitân-ı Sagire**, Matbaa-ı Mamure, İstanbul 1255 (1839).

CEMAL, Ahmed : **Memalik-i Osmaniye'ye Mahsus Coğrafya-yı Askerî**, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şahane Matbaası, İstanbul 1314(1897).

EFENDİ, Ahmed Lütî : **Tarih-i Lütî**, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1299, C.3.

EFENDİ, Ahmed Lütî : **Tarih-i Lütî**, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1302, C.6.

KOCA, Sekban Baş : **Hülâsetü'l-Kelâm Fi Reddü'l-Avam**, Staats-Bibliothek Berlin (Berlin Devlet Kütüphanesi).

3. KİTAPLAR VE MAKALELER

- ABADAN, Yavuz : “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat I**, İstanbul 1940.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali- : **Tanrı Devleti’nden Kral Devlete**, İmge KÖKER Levent Kitabevi, Ankara 2008.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali- : **Kral Devletten Ulus Devlete**, İmge Kitabevi, ZABCI, Filiz Çulha- Ankara 2009.
- ERGÜN, Reyda : **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı AKBAYAR, Nuri Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- AKÇAKAYA, Murat : “Weber’in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2016, C.3, S.8.
- AKÇAY, Gürsoy- HÜLÜR, Himmet : “Osmanlı Hukuku’nun Temelleri ve Tanzimat Dönemi’ndeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2006.
- AKGÜNDÜZ, Gülay Özdemir : “Foucault’da İktidar ve Beden İlişkisi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Calal-Abad-Kırgızistan, 2013, S.38.
- AKKUŞ, Yakup : “Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Dergisi**, İstanbul 2018/1.
- AKSAN, Virginia H. : **Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

- AKTEPE, Münir :“Babadağı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 1991, C.4.
- AKYILDIZ, Ali :**Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim yayınları, İstanbul 2018.
- AKYILDIZ, Ali : **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- ALBAYRAK, Gökçen Coşkun :“19. Yüzyılda Osmanlı Tunası’nda Ticaret”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- ANDIÇ, Kamil :“Osmanlı Devleti’nde Arnavutluk’un Durumu (19. ve 20. yüzyıllar)”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2000.
- ASLANTAŞ, Selim :**Osmanlı’da Sırp İsyanları: 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- AYDIN, Hacı Veli :“1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, XXXIII / 2, İzmir 2018.
- AYDIN, Mahir :**Vidin Kalesi: Tuna Boyundaki İnci**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- BARKEY, Karen : **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezîleşmesi**, Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- BAŞOL, Samettin-İBRAHİMZADE Kemal :“Rusya’nın Pavlovsk Sarayı Müzesi’nde Bulunan Varna Kalesi Kitabeleri”, **Journal Of Turkish Studies**, Ankara 2015, C:10/1.
- BAŞPINAR, Adem :“Askeri Sosyoloji: Tarih Ve Kaynaklar”,

- İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- BAŞTÜRK, Efe :“Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Eylül 2017, C.5, S.2.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı :“Rusçuk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C.9.
- BAYRA, A. Ersin :“Güvenlik Devleti: Leviathan’dan Hukuk Devletine, Hukuk Devleti’nden Leviathan’a”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, İstanbul 2019, S.6(1).
- BAYRAK, Emek :“Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara 2019, 68(1).
- BAYRAM, Ahmet Kemal :“İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Değişim Yayınları, İstanbul 2003 (2), S.7.
- BİLGİN, Arif- TEKİN Ümit :“Bir Kimliğin Dönüşümü: “Asker”likten “Asker-Esnaflığa”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007, C.2, S.1.
- BERKES, Niyazi :**Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- BEYDİLLİ, Kemal :“Pazvandoğlu Osman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, C.34.
- BİNGÖL, Sedat :“Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C.6.

- BİRER, Emel- ÇALIŞKAN, Gonca Arık :“Mimarlık Eğitiminde Konuşul-a-mayanlar: Politika ve Siyaset”, **İdealkent**, Ankara 2014 (Temmuz), S.13.
- BLACK, Jeremy : **Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000**, Çev: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.
- BROCKLING, Ulrich : **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin : : : :Sosyolojisi ve Tarihi**, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002.
- BONNEY, Richard :**The Rise of the Fiscal State 1200-1815**, Oxford University Press, New York 1999.
- BOZBORA, Nuray :**Osmanlı Yönetimi’nde Arnavutluk ve Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.
- BULUT, Nihat :“Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal Tipi Olarak (Modern) Devlet”, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2016.
- BERLE, Adolf A. : **İktidar**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Tur Yayınları, İstanbul 1995.
- CEZAR, Ahmet : **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. YY’dan Tanzimata Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, Ankara 1986.
- COHEN, Stanley :“Social Control And The Politics Of Reconstruction”, **The Futures of Criminology**, Ed. D. Nelken, Sage Publications, London 1994.
- COLLINS, Randal : **Max Weber Bir Kılavuz**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2017.
- ÇADIRCI, Musa : **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.52.

- ÇADIRCI, Musa :“Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi”, **Askeri Tarih Bülteni**, S. 28.
- ÇADIRCI, Musa :“Tanzimat”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.6.
- ÇADIRCI, Musa :“Tanzimat Sürecinde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, **Belleten**, Ankara 1988, C. 52..
- ÇAKIN, Naci :“Osmanlı Rus Harbi (1828- 1829)”, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978, C.3, K.5.
- ÇELEBİ, Evliya :Seyahatname, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, C.3-5-8.
- ÇELİK, Mehmet : **Balkanlarda Tanzimat: Midhat Paşa’nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868**, Libra Kitapçılık, İstanbul 2010.
- ÇELİK, Yüksel : “Asâkir-i Mansûre Ordusu’nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Danışmanların Rolü”, (1826-1839), **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul 2008.
- ÇETİN, Halis :“Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti – Meşruiyetin İktidarı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara 2003, S.58.
- ÇİFTÇİ, Aynur :“19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- ÇİĞDEM, Ahmet : **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemolojisi Üzerine Bir Çalışma**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- ÇOBAN, Ahmet Hilmi :“Ahmet Cevat Paşa’nın Târih-i Askerî-i Osmanî

- (Kitâb-ı Râbi) Adlı Eseri'nin Transkripsiyonlu Metni", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2009.
- ÇÜÇEN, Kadir : "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", **Avrupa'da Aydınlanma**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- DANIŞMEND, İsmail Hami : **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.3, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972.
- DEKKER, Henk : "Political Socialization Theory and Research". **Politics And the Eorpen Younger Generation**, Ed: Henk Dekker, European Studies 1, Oldenburg 1991: Biblioteksund Information Systemder.
- DEMİR, Selçuk : "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehri (Demografik Durum, Sosyal ve Ekonomik Hayat)", **Journal of International Eastern European Studies**, 2/1, Sakarya 2020.
- DUBOW, Eric F., HUESMANN, L.Rowell, & GREENWOOD, Dara : "Media And Youth Socialization", Ed., J.E.Grusec- P.D.Hastings, **Handbook of Socialization Theory and Research**, Guildford press., New York 2007.
- DURSUN, Halûk : "Türk'ün Nehri Hangisidir? Kültür Tarihimizde Tuna Nehri 1", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, 2002, Yıl:31, S:1.
- DJURDJEV, Branizlas : "Bosna-Hersek", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996.
- EDWARDS, Anne : **Regulation and Repression: The Study Of Social Controls**, Studies in Society, Sydney 1998.
- EFENDİ, Şânî-zâde Mehmed : **Şânî-Zâde Tarihi**, Çamlıca Basım Yayın,

- ‘Ata’ullah
EKİNCİ, İlhan
İstanbul 2009, C.1.
: “Tuna Komisyonu ve Tuna’da Ticaret (1856-1883)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.
- EMECEN, Feridun
: “Bosna Eyaleti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1992, C.6.
- ERBAŞ, Hayriye
: “Sosyolojide Fenomenoloji”, **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt: 14, Ankara 1992.
- ERBAY, Yusuf
: “Emerging Of The Representative Councils And New Organizations Within The Administrative System of the Ottoman State in the Tanzimat Era”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Bahar 2017, S.81.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan
: “Ruşuk Kalesi”, **Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk**, Yeditepe Yayınları, Ed: Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan-
FERLİBAŞ Meral Bayrak- ÇOLAK
Kamil
: **Ruşuk Ayanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- EREN, Ahmet Cevdet
: “Niş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1964, C.9.
- ERKEN, İlkay
: “Yanya Sancağı’nın İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2019.
- ERKİLET, Alev
: **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları:**

- ERTAŞ, M. Yaşar :“İbrahim Hamdi’ye Göre Silistre’den Vidin’e Tuna Kıyısındaki Osmanlı Şehirleri”, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, Eskişehir 2005.
- ERYILMAZ, Bilal : **Bürokrasi ve Siyaset- Bürokratik Devletten Etkin Yönetime**, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- ERYILMAZ, Bilal : **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.
- ERYİĞİT, Burak Hamza- KALAFAT Cansu : “Osmanlı Devleti’nde 1840-1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimi Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Strategic Public Management Journal**, December 2019, C: 5, S: 10.
- EFE, Ayla : “Silistre Eyaleti’nde Osmanlı Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, S.19.
- EFE, Ayl : “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Giresun 2009 (Yaz), C.6, S.22.
- EZİCİ, Erhan : “Tanzimat Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Değişen Yönetim Anlayışı”, **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, Denizli 2020 (Yaz), S.20.
- FERLİBAŞ, Meral Bayrak : “Rusçuk’ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası:

- Vakıflar”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, Ankara 2015, C: LXXIX, S.286.
- FİNDLEY, Carter V. : **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâlî**, Çev: Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- FOUCAULT, Michel : **Büyük Kapatılma- Seçme Yazılar 3**, Çev. Ferda Keskin, İstanbul 2015.
- FOUCAULT, Michel : **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2003.
- FOUCAULT, Michel : **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara 2013.
- FOUCAULT, Michel : **Güvenlik, Toprak, Nüfus- College de France Dersleri 1977-1978**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- FOUCAULT, Michel : **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- FOUCAULT, Michel : **Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2**, çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- GENÇ, Mehmet : **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, Ankara 2018.
- GENÇ, Serdar- GENÇ, Füsun : “Rusçuk Esnaf Teşkilatı (1750-1850)” - “Tradesmen Organization Of Ruse (1750-1850)”, **TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara 2017.
- GİBLER, Douglas M. : “Outside-In: The Effects Of External Threat on State Centralization”, **The Journal Of Conflict Resolution**, Sage Publications, C. 54, S.4.
- GİDDENS, Anthony : **Ulus Devlet ve Şiddet**, çev. Cumhur Atay,

- GOLDSCHIED, Rudolf : Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.
- GOLDSCHIED, Rudolf : “A Sociological Approach to Problems of Public Finance”, **Classics in the Theory of Public Finance**, Der: Musgrave, R.- Peacock, A., St. Martin Press, London 1925.
- GOLDSTONE, Jack A.- TİLLY, Charles : “Threat (And Opportunity): Popular Action And State Response In Dynamics Of Contentious Action”, **Silence And Voice In The Study Of Contentious Politics**, Ed: Ronald R. Aminzade, Cambridge University Press., Cambridge 2001.
- GÖKÇE, Turan : “Babadağı Kasabası’nın 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.25, s.1.
- GÖLEN, Zafer : “Osmanlı Yurdu Olan Bosna-Hersek’te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, **Belleten**, Ankara 2010, S.270.
- GÖZE, Ayferi : **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 2009.
- GRAN, Peter : **The Rise Of The Rich: A New View Of The Modern World History**, Syracuse University Press, New York 2009.
- GÜMÜŞ, Musa : “Osmanlı Devlet’inde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, **Tarih Okulu Dergisi**, İzmir 2013, S.14.
- GÜNEŞ, Mehmet : **Adalet ve Devlete İtaat**, Astana Yayınları, Ankara 2019.
- GÜVEN, Okan : “İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- GÜRKAŞ, Tayfun Gürkaş : “Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye’de

Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi”,
Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Elma
Basım, C.7, S.13, İstanbul 2009.

- HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy : “19. Yüzyılda Liman Şehri Varna’da Nüfus Yapısı ve Ticaret”, **Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı**, Ed: Gülden Sarıyıldız- Niyazi Çiçek, İshak Keskin- Sevil Pamuk, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011.
- HEINZELMANN, Tobias : **Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- HOCA, Nazif : “Yanya”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, C.13.
- İŞIKLI, Servet : “19. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları Kapsamında Tuna Muhafazasında Silistre”, **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2014.
- İNALCIK, Halil : “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Belleten**, C.27, Ankara 1964.
- İNALCIK, Halil : “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Belleten**, Ankara 1964, C.28.
- İNALCIK, Halil : **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- JAHODA, Gustav : **Sosyal Psikoloji Tarihi**, Çev: Şeyda Başlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

- KABAK, Onur : “Kuzey Yunanistan’da Osmanlı Klasik Dönemi’nde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2013.
- KALBERG, Stephen : **Max Weber’in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi**, Çev: Adem Bölükbaşı, Phoenix Yayınları, Ankara 2017.
- KARABÖCEK, Can : “Modern Devlette Egemenlik Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- KARADAŞ, Yücel : “Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.
- KARAL, Enver Ziya : **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, C.1.
- KAYA, Dilek Akyalçın : “Mustafa Arif Efendi’nin Selanik Yılları: 19. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Burjuvazinin Oluşumuna Bir Örnek”, **Cihannüma Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi**, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Aralık 2015, S.1/2.
- KAYA, Kemal : “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2007, C.26, S.41.
- KAYA, Miyase Koyuncu : “Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1879), **Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and**

- KAYA, Miyase Koyuncu-
ÖZCAN Betül : **History of Turkish or Turkic**, Ankara 2015, C:10/1.
- KAYA, Sezgin : “19. Yüzyılda Varna Vakıfları: Savaşların Gölgesinde Hayırseverlik”, **Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri**, Gece Kitaplığı, 2017 Ankara, C.2.
- KAYAPINAR, Ayşe : “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005.
- KAYAPINAR, Ayşe : “Osmanlı Dönemi’nde Rumeli’de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir 2016, C.30, S.1.
- KAYAPINAR, Ayşe : “İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004-2, S.9.
- KİEL, Machiel : “Niş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, C.33.
- KİEL, Machiel : “İşkodra”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2001, C. 23.
- KİEL, Machiel : “Ruşuk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2008, c. 35.
- KİEL, Machiel : “Selanik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, c.36.
- KİEL, Machiel : “Silistre”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2009, C.37.
- KİEL, Machiel : “Şumnu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2010, C.39.
- KİEL, Machiel : “Tırnova”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41.
- KİEL, Machiel : “Travnik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam**

- Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41.
- KİEL, Machiel : “Varna”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi**, İstanbul 2012, C.42.
- KİEL, Machiel : “Vidin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2013, C.43.
- KİEL, Machiel : “Yanya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2013, C.43.
- KORDİÇ, Stevan : “19. Yüzyıl Ortalarında Niş Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- KOYUNCU, Nuran- YILMAZ, Yasin : “Osmanlı’nın Son Yüzylında Hukuk Düşüncesinin Dönüşümü ve Dönemin Başlıca Tartışma Konuları”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Konya 2018, C. 26.
- KÖKSAL, Osman : “19. Yüzyılda Bir Osmanlı Kasabası Şumnu”, **Araştırma Yayınları**, Ankara 2006.
- KÖÇ, Ahmet : “1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti”, **Vakıflar Dergisi**, Haziran 2015, S.43.
- KÜÇÜKKALAY, Bahadır Emre : “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Aşağı Tuna’da İktisadi Hayat: Silistre Gümrüğü Örneği (1788-1792)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- MAXIM, Mihai : “Tuna”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, C.41.
- MAZOWER, Mark : **Selanik: Hayaletler Şehri**, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2006.
- MEÇİK, Hakkı Abdullah : **Şumnu: Bulgaristan Türklerinin Kültür**

- MERCİMEK, Yunus : **Hayatı**, Yeni Zamanlar Sahaf, İzmir 1977.
- MEYER, David S.- : “18. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2019.
- MINKOFF, Debra C. : “Conceptualizing Political Opportunity”, **Social Forces**, University of North Caroline Press, North Carolina 2004, C. 82, S.4.
- NAKİBOĞLU, Aslıhan : “19. Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezareti’nin Kurulması”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Niğde 2012, C.5, S.2.
- OSMANİ, Mead : “19. Yüzyılda Niş Sancağı”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.
- ÖNEN, Nizam- REYHAN Cenk : **Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖZDEMİR, Hüseyin : **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, ÖKM Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZDEMİR, Hüseyin : “Tanzimat Dönemi Taşra Yönetimi’nde Selanik Örneği”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2008, S.14.
- ÖZDEMİR, Nagehan Üstündağ : “18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-ekonomik Panoraması (1790-1808)”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.
- ÖZDEMİR, Nagehan Üstündağ : “18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında ‘Sorun Çözme’ Süreci ve Pazvantoğlu Osman”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2014 (Bahar), S.20.

- ÖZEN, Özlem : “II. Mahmud Dönemi Askerî Islahat Sürecinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- ÖZEN, Özlem : “Kışlaların Şehri: Sultan II. Mahmud’un İstanbul’u”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2013, S.2.
- ÖZGÜVEN, Burcu : “Palanga Forts In The Late Ottoman Balkans”, **The Frontiers Of The Ottoman World**, Ed: A.C.S Peacock, Oxford University Press, Oxford 2009.
- ÖZKAN, Ayşe : **Miloş’tan Milan’a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ÖZKAN, Ela : “19. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı (1839-1914)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2017.
- ÖZKAN, Selim Hilmi : “Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, **Avrasya Etüdleri**, Ankara 2016, S:50.
- ÖZKAYA, Yücel : **18. Yüzyıl’da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- ÖZKAYA, Yücel : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

- ÖZMAKAS, Turgut : **Biyopolitika: İktidar ve Direniş, Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖZTUĞ, Ela Umut : “Yanya Merkez Osmanlı Mimarisi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- ÖZTUNÇ, Hüseyin Baha : **Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır: Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
- PALMER, R.R. : “Kraliyet Savaşlarından Ulusal Savaşlara”, **Modern Strateji: Mavhiavelli’den Nükleer Çağa**, Der: Peter Paret, Çev: Doruk Can Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2015.
- PAMUK, Şevket- : “Avrupa Devletleri İle Bir Karşılaştırma: KARAMAN, K. Kıvanç Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul 2009, S.191.
- PARKER, Geoffrey : **The Military Revolution: Military Innovation And The Rise Of The West (1500-1800)**, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- PARSONS, Talcott : **The Social System**, Psychology Press, England 1991.
- PASTOREKOVA, Laura- :“(In) Visible elements Of The City Millitary VODRAZKA, Peter Architecture In The Context Of Urban Structure Development”, **Procedia Engineering, World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium**,

- PAŞA, Ahmed Cevdet : Bratislava 2016.
- PAŞA, Mustafa Nuri : **Tezâkir (13-20)**, Yay. Haz: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, C.2.
- PEHLİVANLI, Hamit : **Netayicü'l-Vuku'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-V**, Haz: Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2017.
- PRİFTİ, Kristaq : "Balkanlarda Osmanlı Mirası Vezirler şehri TRAVNİK ", **Yedi Kıt**, 2009, S. 13.
- REINHARD, Wolfgang : "Manastır", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.27.
- SARIAY, Ercimet : "Power Elites, State Servants, Ruling Classes nad the Growth of State Power", **Power Elites and State Building**, Der: Wolfgang Reinhard, Oxford University Press, New York 1996.
- SAMİ, Şemsettin : "Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları Ve Metodolojisi", **BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Aksaray 2019, C.2, S.1.
- SAMİ, Şemsettin : "Babadağı", **Kāmûsü'l-a'lâm**, İstanbul 1316 (1898), C.2.
- SAMİ, Şemsettin : "Silistre", **Kāmûsü'l-a'lâm**, İstanbul 1316(1898), C.4.
- SAMİ, Şemsettin : "Varna", **Kāmûsü'l-a'lâm**, İstanbul 1316(1898), C. 6.
- SAMİ, Şemsettin : "Yanya", **Kāmûsü'l-a'lâm**, İstanbul 1316(1898), C.6.
- SANCAKTAR, Caner : "Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.10, S.2, Sakarya 2015.
- SARICAOĞLU, Mehmet Esat : "II. Mahmud Dönemi'nde Edirne'nin Sosyo-

- Ekonomik Durumu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- SELÇUK, Hava : **Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin -19. Yüzyıl-**, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2013.
- SELÇUK, Hava : “Ziştovi ve Yaş Antlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)”, **Turkish Studies**, Ankara 2013, Vol.8.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet : “Tanzimat Dönemi İmar Melisleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, Sayı: 3, Ankara 1992.
- SOLAK, Sevcan Güleç : “Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- SOROKİN, Pitirim A. : **Social and Cultural Dynamics Volume IV: Basic Problems, Principles and Methods**, The Bedminster Press, Chicago 1962, C.4.
- SÖYLEMEZ, Faruk- DÖNMEZ : “19. Yüzyılın Ortalarında Varna’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9. Şeri’ye Defterine Göre)”, 3. **Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi Yayınları, Ankara 2018.
- STORRS, Cristopher : “Introduction: The Fiscal-Military State İn The ‘Long’ Eighteenth Century”, Ed: Cristopher Storrs, **The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays In Honour of P.G.M. Dickson**, Ashgate 2009.

- STORRS, Cristopher : “The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe”, **Essays In Honour Of P.G.M. Dickson**, Der: Cristopher Storrs, Ashgate 2009.
- STOYANOVSKI, Aleksandar : “Makedonya’nın İdâri Taksimâtı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1974, S.4-5.
- SWINGWOOD, Alan : **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010.
- SUMNER, Colin : “Social Control: The History and politics of a central concept in Anglo-American Sociology”, **Social Control and Political Order**, Ed: Roberto Bergalli, Colin Sumner, Sage Puclication, London 1997
- SUNAR, Mehmet Mert : “18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar**, Der: Kahraman Şakul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- SUNAR, Mehmet Mert : “1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi’ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması”, **Journal of History Studies**, İstanbul 2018, C.10, S.3.
- ŞAHİN, İlhan : “Sofya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, C.37.
- ŞEKER, Mustafa Emre : “Ahmet Cevad Paşa’nın Târîh-i Askerî-i Osmanî İsimli Yazma Eseri’nin Işığında Nizâm-ı Cedîd Dönemi ve Askerî Reformlar”, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- ŞEN, Hüseyin Şen- SAĞBAŞ, İsa : **Vergi Teorisi ve Politikası**, Barış Arıkan

- ŞENER, Abdüllatif : **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- ŞENYURT, Oya : “Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim’in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul’da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Yaz 2016, S. 78.
- ŞENYURT, Oya : “II. Mahmud Dönemi Edirne Piyade Kışlası’nın Tamiri İçin Yapılan Çizimlerin Düşündürdükleri”, **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, İstanbul 2014, S.6.
- TABAKOĞLU, Ahmet : **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s.218-233.
- TANÖR, Bülent : **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- TEBER, Serol : **Politik-Psikoloji Notları**, Ara Yayınları, İstanbul 1990
- TESCHE, Benno : **Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations**, Verso Press, London-Newyork 2003.
- TİLLY, Charles : **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- TOKSÖZ, Meltem : “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernizasyonu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seytidanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür

- Yayınları, İstanbul 2008.
- TOPAL, Mehmet : “Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk”, **Mavi Atlas**, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane 2015 (4).
- TOPAL, Mehmet : “Rusçuk Şehri’nin Yeri ve Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, **History Studies-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Samsun 2010, V:2/2.
- TUĞLACI, Pars : “Şumnu”, **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- TURAN, Hilal : “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Aksaray 2019, C.11, S.2.
- TURAN, Şerafeddin : “1829 Edirne Antlaşması”, **Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi**, Ankara 1951, C.9, S.1-2.
- UÇAR, Ahmet : **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Manisa 2014 (Haziran), C.12, S.2.
- UYAR, Mesut-ERİCKSON, Edward J. : **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- UZUN, Ahmet : **Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- UZUN, Ömer Faruk : “1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi’nde Rus Ordusunun Tuna Harekatı”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

- 2020.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : **Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, C.1.
- ÜNAL, Bayram : “Meşruiyetin Yeniden Üretilmesinde Mekânın Önemi”, **Amme İdare Dergisi**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2016, C.49, S.3.
- ÜNKAZAN, Servet : “Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askerî Mimari”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006.
- ÜNVER, Metin : “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci”, **Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed: Feridun Emecen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- VELİBEYOĞLU, Veli Rauf : “Egemen İdeoloji ve Mimarlık: Totaliter Rejimlerin Mimari Üzerindeki Etkisi”, **Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- WALLERSTEİN, Immanuel : **Tarihsel Kapitalizm**, Çev: Necmiye Apay, Metis Yayınları, İstanbul 1992.
- WOLFF, Kurt H. : “Fenomemoloji ve Sosyoloji”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Der: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Çev: Mete Tuncay ve Aydın

Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002.

YARAMIŞ, Ahmet

: “2. Mahmud Dönemi’nde Asakir-i Mansure-i Muhammediye (1826-1839)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2002.

YAVUZ, Ali

: “Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman’ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.

YERALİMPOS, Alexandra

: “Tanzimat Dönemi’nde Kuzey Yunanistan’da Şehircilik ve Modernleşme”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed: P. Dumont–F. Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

YEŞİL, Fatih

: **Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi: Ebubekir Râtîb Efendi (1750-1799)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011

YEŞİL, Fatih

: **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

YEŞİL, Fatih

: “Nizam-ı Cedîd Ordusunda Talim ve Terbiye (1790-1807)”, **Tarih Dergisi**, İstanbul 2011, S.52.

YILDIZ, Gültekin

: “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi; Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, İstanbul 2007.

YILDIZ, Gültekin

: **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

YILDIZ, Gültekin

: “Ondokuzuncu Yüzyılın İki 'Standardizasyon Ütopyası': Kışla ve Hücre Tipi Hapishane”, **Türkiye Günlüğü**, Ankara 2012 (Güz), No. 112.

YOUNG, Jock

: **The Exclusive Society- Social Exclusion, Crime And Difference In Late Modernity**, Sage Publication, London 1999.

ZEYBEKOĞLU, Ali Emre

: “Carl Schmitt’in 20. Yüzyıl Devlet ve Siyaset Kuramına Katkısı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

